



บทที่ 3

พัฒนาการของเมืองประวัติศาสตร์เชียงใหม่

ในบทที่ 3 นี้ เป็นการศึกษาความสำคัญและพัฒนาการของเมืองประวัติศาสตร์เชียงใหม่ ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ประกอบด้วยเนื้อหาหลักๆ 3 ส่วน คือ ส่วนแรก เป็นการศึกษาเพื่อสร้างความเข้าใจในบริบททางด้านประวัติศาสตร์ของเมือง ส่วนที่สอง เป็นการศึกษาเพื่อสร้างความเข้าใจในพัฒนาการทางด้านกายภาพของเมือง และส่วนสุดท้าย ซึ่งประเด็นที่จะมุ่งเน้นศึกษา “แหล่งโบราณสถาน” เป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่เหลือปรากฏเป็นหลักฐานทางกายภาพภายในเขตเมืองเชียงใหม่ปัจจุบัน มีการจัดลำดับความสำคัญ และการประเมินคุณค่าของโบราณสถาน เพื่อระบุไปถึงคุณค่าความสำคัญของโบราณสถานเมืองเชียงใหม่ และนำผลที่ได้จากการศึกษาในนี้ไปใช้เป็นข้อมูลในการวิเคราะห์ระหว่างการใช้ที่ดินกับการอนุรักษ์โบราณสถานเมืองเชียงใหม่ ในบทต่อไป

3.1 ประวัติความเป็นมา

ภูมิหลังของก่อนการสร้างเมืองเชียงใหม่ พบว่า ดินแดนทางตอนบนของภาคเหนือในสมัยแรกนั้น ได้มีชุมชนโบราณที่มีวัฒนธรรมอยู่มาก่อนแล้ว จากการศึกษาหลักฐานต่างๆสามารถแบ่งออกเป็น 2 กลุ่มใหญ่ คือ

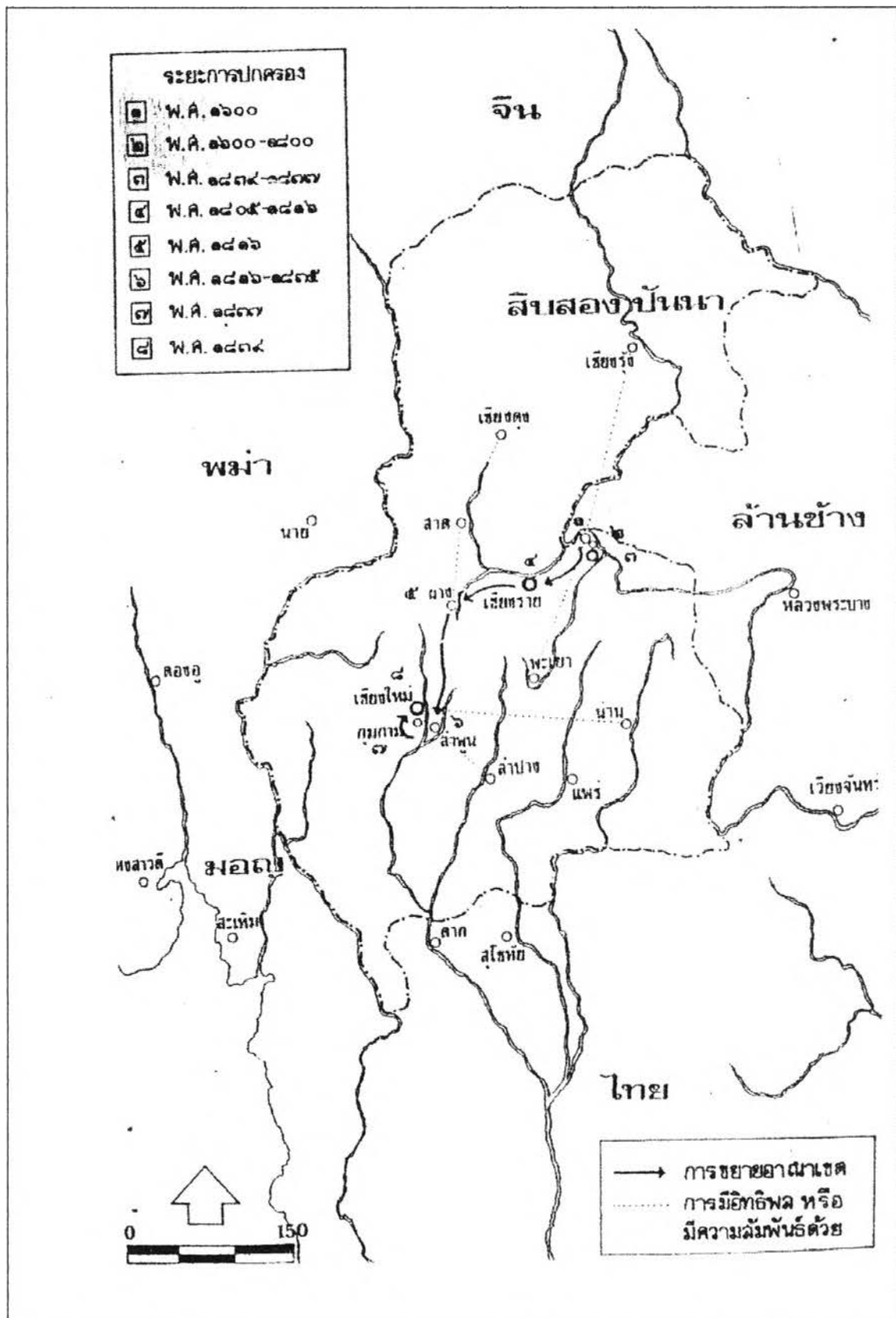
1. ชุมชนที่ราบลุ่มแม่น้ำกก (ที่ราบเชียงราย) เป็นชุมชนที่ตั้งอยู่บริเวณที่ราบลุ่ม อันอุดมสมบูรณ์ขนาดใหญ่ ประกอบด้วย ชุมชนระดับเมืองที่สำคัญ ได้แก่ เวียงโยนก เมืองเงินยางเชียงแสน และเมืองพะเยา เป็นชุมชนเก่าแก่ในเขตที่ราบลุ่มน้ำกกที่มีความสำคัญตามลำดับ
2. ชุมชนที่ราบลุ่มน้ำปิงตอนบน (ที่ราบเชียงใหม่) แต่เดิมเป็นที่ตั้งของชนชาติพื้นเมืองที่เรียกว่า “ลัวะ” เป็นชุมชนขนาดเล็กที่ครอบครองบริเวณนี้มาช้านาน มีศูนย์กลางอยู่ที่บริเวณเชิงดอยสุเทพชื่อ เวียงเจ็ดลิน ลักษณะเวียงมีรูปทรงกลมล้อมรอบด้วยกำแพงดิน 2 ชั้น เมื่อชุมชนขยายตัวใหญ่ขึ้นจึงได้มีการสร้าง “เวียงสวนดอก” อยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ของเวียงเจ็ดลิน ในเวลาต่อมา ชุมชนได้ขยายออกไปทางด้านตะวันออกของเวียงสวนดอก จึงได้มีการก่อตั้งเป็น “เวียงนพบุรี” ตามตำนานระบุว่าอยู่บริเวณภายในบริเวณสี่เหลี่ยมคูเมืองปัจจุบัน

นอกจากเมืองต่างๆที่กล่าวมาในข้างต้น บริเวณที่ราบลุ่มน้ำปิงตอนบน ยังมีชุมชนสำคัญอีกชุมชนหนึ่ง ที่มีความเจริญรุ่งเรืองและมีพัฒนาการก้าวหน้า คือ เมืองทริภุญไชย (เมืองลำพูนในปัจจุบัน ทริภุญไชยเป็นเมืองที่มีความอุดมสมบูรณ์ มีศิลปวัฒนธรรมและพุทธศาสนารุ่ง

เรื่องเป็นอย่างมาก ต่อมาได้มีการสร้างเมืองเขลางค์ขึ้นที่บริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำวัง เป็นเมืองมีฐานะและความสำคัญรองจากเมืองหริภุญไชย และในที่สุดเมืองหริภุญไชยได้เสื่อมสลายลง (เนื่องจากถูกพญามังรายยึดครองเมืองได้เป็นผลสำเร็จ) นับว่าเป็นจุดเปลี่ยนทางประวัติศาสตร์ที่สำคัญ และทำให้เมืองเชียงใหม่กำลังจะปรากฏตัวขึ้นในประวัติศาสตร์ล้านนาเป็นครั้งแรก (ดูแผนที่ 3.1 ประกอบ)

3.2 พัฒนาการทางด้านประวัติศาสตร์

ประวัติการสร้างบ้านแปงเมืองเชียงใหม่ เริ่มต้นปรากฏเป็นหลักฐานครั้งแรกในพระนามพระมหากษัตริย์แห่งล้านนาว่า "มังราย" ทรงเป็นปฐมกษัตริย์ของเมืองเชียงใหม่ ที่สืบเชื้อสายจากราชวงศ์ลวจักราช เป็นพระราชโอรสของลาวเม็ง กับนางเทพคำขยาย พระธิดาเจ้าเมืองเชียงรุ่ง ก่อนที่พญามังรายจะมาสร้างเมืองเชียงใหม่ในขณะนั้นพระองค์ทรงครองราชย์อยู่ที่เมืองเงินยางซึ่งตั้งอยู่ในเขตที่ราบลุ่มแม่น้ำกก เมืองเงินยางมีฐานะเป็นศูนย์กลางที่สำคัญและมีอำนาจเป็นอย่างมาก เนื่องจากมีความสัมพันธ์ระบบเครือญาติกับเมืองสำคัญอื่นๆ เป็นผลให้พญามังรายสามารถรวบรวมหัวเมืองใกล้เคียงกับเมืองเงินยางไว้ในอำนาจ และพระองค์ประสงค์ที่จะขยายการรวบรวมแคว้นต่างๆ ที่กระจัดกระจายเป็นอิสระต่อกัน ให้รวมเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ด้วยการขยายอำนาจลงทางใต้ของบริเวณลุ่มน้ำปิง จนสามารถยึดเมืองหริภุญไชยไว้ในอำนาจ และทรงผนวกที่ราบลุ่มทั้งสองเข้าด้วยกันกลายเป็นอาณาจักรขนาดใหญ่ชื่อว่า "อาณาจักรล้านนา" จึงถือกำเนิดขึ้น ต่อมาได้ทรงสร้างบ้านแปงเมืองใหม่ขึ้นทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือชื่อ ชะแวง เมืองเกิดน้ำท่วม จึงได้ย้ายมาสร้างเมืองอีกเมืองหนึ่งคือ เวียงกุมกาม (อยู่ในเขตอำเภอสารภีปัจจุบัน) แต่แล้วเมืองก็เกิดน้ำท่วมอีกจึงไม่เหมาะที่จะเป็นเมืองหลวงถาวร พระองค์จึงได้แสวงหาทำเลที่ตั้งเพื่อสร้างบ้านแปงเมืองใหม่และในที่สุดทรงพบบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำปิง ติดเชิงดอยสุเทพ เป็นที่น่าสังเกตว่าในการสร้างบ้านแปงเมืองครั้งนี้ พญามังรายได้เชิญพระสหาย คือ พ่อขุนรามคำแหงเมืองแห่งสุโขทัย และพระยารำเมืองแห่งเมืองพะเยามาช่วยคิดปรึกษา ซึ่งกษัตริย์ทั้ง 3 พระองค์ทรงเห็นที่ราบอันอุดมสมบูรณ์ มีชัยภูมิที่เป็นมงคลเหมาะที่จะสร้างเป็นเมืองหลวงอย่างยิ่ง ในที่สุดจึงได้มีการสร้างเมืองหลวงถาวรขึ้นในบริเวณดังกล่าวและก่อสร้างแล้วเสร็จในปี พ.ศ. 1839 จึงได้ขนานนามเมืองนี้ว่า "นพบุรีศรีนครพิงค์เชียงใหม่ เป็นศูนย์กลางการเมืองการปกครองและศูนย์กลางความเจริญของล้านนานับตั้งแต่นั้นมา และเมื่อวันที่ 12 เมษายน พ.ศ. 2539 ได้มีการจัดงานสมโภชเชียงใหม่ครบรอบ 700 ปี (พ.ศ. 1839-2539) นับเป็นการยืนยันและแสดงให้เห็นว่า "เมืองเชียงใหม่" เป็นเมืองประวัติศาสตร์ที่มีพัฒนาการมาอย่างยาวนานอย่างเป็นทางการ



แผนที่ 3.1 แสดงที่ตั้งและทิศทางการขยายอาณาเขตแคว้นโยนกก่อนสร้างเมือง เชียงใหม่

ที่มา: นวลศิริ วงศ์ทางสวัสดิ์ 2528: 96.

มาตราส่วน 1 : 2,500,000



อย่างไรก็ตาม ตลอดระยะเวลากว่า 700 ปี ที่ผ่านมาของพัฒนาการเมืองประวัติศาสตร์ เชียงใหม่ ได้ปรากฏเหตุการณ์สำคัญๆ ในหลายช่วงระยะเวลา ดังนั้น เกณฑ์การแบ่งช่วงระยะเวลา ของพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ จะลำดับตามเหตุการณ์สำคัญทางการเมือง แบ่งเป็น 3 ยุคสมัย ซึ่งในแต่ละยุคสมัยมีสาระสำคัญสรุปได้ดังนี้

3.2.1 สมัยราชวงศ์มังราย

1. ช่วงราชวงศ์มังรายตอนต้น (พ.ศ.1839-1898) ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่ก่อสร้างอาณาจักรให้เป็นปึกแผ่นมั่นคงโดยราชวงศ์ประกอบด้วยกษัตริย์ 5 พระองค์ เริ่มจากพญามังรายปฐมกษัตริย์ ผู้ก่อตั้งอาณาจักรล้านนาจนถึงสมัยพญาผายู ในปี พ.ศ.1839 เมืองเชียงใหม่ก่อรูปขึ้น โดยพญามังราย ระหว่างปี พ.ศ. 1839 - 1854 เมืองเชียงใหม่มีฐานะเป็นเมืองหลวงของอาณาจักรล้านนา ตลอดสมัยที่พญามังรายปกครอง ในช่วงเวลานี้เมืองไม่ได้รับการสร้างสรรค์อะไรมากนัก เนื่องจากยังมีการสู้รบกับพม่า มงโกล และการรวบรวมหัวเมืองต่างๆ เพื่อสร้างความเป็นปึกแผ่นให้แก่อาณาจักร ต่อมาปี พ.ศ.1854-1879 อยู่ในช่วงสมัยของ พญาไชยสงคราม พญาแสนภู และ พญาคำฟู เมืองหลวงของอาณาจักรล้านนาย้ายไปอยู่ที่เมืองเชียงรายได้ เมืองเชียงแสน ตามลำดับ ด้วยเหตุผลทางยุทธศาสตร์เมืองเชียงใหม่ตกอยู่ในฐานะเมืองรอง โดยมีพระราชโอรสเป็นอุปราชครองเมือง ส่งผลให้เมืองเชียงใหม่ในช่วงนี้มีพัฒนาการเป็นไปอย่างช้าๆ ต่อมาในช่วงปี พ.ศ. 1879-1898 เมืองเชียงใหม่ได้รับบทบาทเป็นเมืองหลวงของอาณาจักรอีกครั้ง เมื่อพญาผายูย้ายกลับมาจากเมืองเชียงแสน เพราะอาณาจักรตอนบนมีความมั่นคงแล้วจึงเริ่มต้นทำนุบำรุงบ้านเมือง ลดบทบาทความสำคัญของเมืองหริภุญไชยที่เคยเป็นศูนย์กลางทางศาสนาของอาณาจักรลง โดยสร้างวัดสี่พระหรือวัดพระสิงห์ขึ้น⁷ จนอาจกล่าวได้ว่าตั้งแต่สมัยพญามังรายถึงสมัยพญาผายู เป็นช่วงเวลาที่เมืองเชียงใหม่มีพัฒนาการทางประวัติศาสตร์เพื่อสะสมความเจริญ และเข้าสู่ความเจริญสูงสุดในเวลาต่อมา

2. ช่วงราชวงศ์มังรายรุ่งเรือง (พ.ศ.1898-2068) เริ่มนับจากสมัยพญาแก้วอนามีการรับเอาพุทธศาสนานิกายลังกาวงศ์จากสุโขทัยเข้ามาในดินแดนล้านนาเป็นครั้งแรก และจุดเปลี่ยนแปลงทางศาสนาสำคัญที่มีผลต่อลักษณะทางกายภาพของเมืองเชียงใหม่ โดยเริ่มจากการสร้างวัดสวนดอก (พ.ศ.1914) ขึ้นในอุทยานป่าไม้พยอม เพื่อเป็นศูนย์กลางทางศาสนาในระดับอาณาจักรและ

⁷ อิศรา กันแดง, "การศึกษาลักษณะเฉพาะและพัฒนาการของโครงการสัญจรและพื้นที่ปลูกสร้างในบริเวณนครเชียงใหม่," (วิทยานิพนธ์การศึกษาตามหลักสูตรปริญญา ภาควิชาการวางแผนภาคและเมืองมหาวิทยาลัย ภาควิชาการวางแผนภาคและเมือง บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2535), หน้า 65.

ดินแดนที่ใกล้เคียง ต่อมาในปี พ.ศ. 1926 ได้มีการสร้างพระธาตุดอยสุเทพขึ้น เพื่อเป็นศูนย์รวมความศรัทธาและเป็นสัญลักษณ์ทางใจของเมือง ในสมัยพญาแสนเมืองมา (พ.ศ.1928-1944) มีการก่อสร้างพระเจดีย์หลวงขึ้นในปี พ.ศ. 1934 เพื่อเป็นศูนย์กลางเมืองตามคติพุทธศาสนานิกายลัทธิวรวศ์ การเปลี่ยนแปลงทางศาสนา แสดงให้เห็นว่า นอกจากความศูนย์กลางด้านการเมือง การปกครอง เศรษฐกิจ และสังคมของอาณาจักรล้านนาแล้ว เมืองเชียงใหม่สร้างความเป็นศูนย์กลางทางด้านศาสนาแทนทริภุชโยซึ่งเคยมีบทบาทมาโดยตลอด ซึ่งความเป็นปึกแผ่นมั่นคง ส่งผลให้สภาพบ้านเมืองในสมัยต่อมา คือ สมัยพญาสามฝั่งแกน (พ.ศ. 1945-1984) มีความสงบสุข และมีการทำนุบำรุงบ้านเมือง จนถึงสมัยพญาติโลกราช (พ.ศ. 1984-2030) ถือเป็นช่วงเวลาที่เมืองเชียงใหม่มีความเจริญรุ่งเรืองขึ้นถึงขีดสูงสุดในทุกด้าน โดยเฉพาะการทำนุบำรุงศาสนาทำให้พุทธศาสนาลัทธิวรวศ์(ใหม่)มีความเจริญรุ่งเรืองมากจนมีการสังคายนาพระไตรปิฎกครั้งที่ 8 ของโลกขึ้นในปี พ.ศ. 2020 ที่วัดเจ็ดยอด ซึ่งผลต่อเนื่องจากการสังคายนาพระไตรปิฎกนอกจากการยึดถือเป็นหลักปฏิบัติตลอดมา ทำให้มีวรรณกรรมที่มีคุณค่าเกิดขึ้นมากมาย ถือเป็นหลักฐานที่มีลายลักษณ์อักษรชัดเจนในการศึกษาอ้างอิงถึงประวัติศาสตร์ล้านนา กล่าวได้ว่า เป็นยุคทองของอาณาจักรล้านนาที่หาได้ ต่อมาในสมัยพญาออดเชียงราย (พ.ศ. 2030-2038) มีการปกครองบ้านเมืองในช่วงระยะสั้นเพียง 8 ปีได้มอบราชสมบัติให้กับโอรส คือ พญาแก้ว เป็นกษัตริย์ในช่วงปลายสมัยราชวงศ์มังรายรุ่งเรือง (พ.ศ. 2038-2068) แต่พระองค์ก็เป็นกษัตริย์ที่มีผลงานในการทำนุบำรุงบ้านเมืองอย่างเห็นได้ชัด คือ การก่อกำแพงเมืองเชียงใหม่ด้วยอิฐโดยเฉพาะกำแพงสี่เหลี่ยมชั้นใน นอกจากเหตุผลทางด้านความแข็งแรงคงทนในการป้องกันภัยจากศึกสงครามแล้ว สะท้อนให้เห็นว่า สภาพบ้านเมืองในขณะนั้นมีความอุดมสมบูรณ์เป็นปึกแผ่นมั่นคงมาก เนื่องจากพระองค์ได้มีการส่งกองทัพไปรบไกลถึงเชียงตุง แต่สาเหตุสำคัญทำให้เมืองเริ่มเสื่อมสภาพทางธรรมชาติ ซึ่งเกิดน้ำท่วมครั้งใหญ่ทำให้ผู้คนล้มตายเป็นจำนวนมาก และการไปรบในระยะทางไกลๆ ย่อมทำให้สูญเสียไพร่พลเป็นจำนวนมาก ซึ่งผลจากการสูญเสียทั้ง 2 เหตุการณ์ ส่งผลกระทบต่อความมั่นคงของบ้านเมืองอย่างไม่อาจหลีกเลี่ยงได้

3. ช่วงราชวงศ์มังรายเสื่อม (พ.ศ. 2068-2101) ความเสื่อมถอยเกิดขึ้นในช่วงปลายสมัยพญาแก้ว ส่งผลให้บ้านเมืองอ่อนแอต่อเนื่องมาถึงสมัยพญาเกศเชษฐราช (พ.ศ. 2068-2081) และบ้านเมืองยังมีความอ่อนแอและวุ่นวายอย่างมากขึ้น เนื่องจากสถาบันกษัตริย์ขาดความเข้มแข็ง ทำให้กลุ่มขุนนางมีอำนาจมากจนถึงขั้นสามารถถอดถอน และแต่งตั้งกษัตริย์ที่จะมาปกครองเมืองได้ จากสภาพการณ์ที่กล่าวมา ย่อมส่งผลให้เมืองเชียงใหม่ต้องตกต่ำและกลายเป็นเมืองขึ้นของพม่าในที่สุด

3.2.2 สมัยพม่าปกครอง

พม่าปกครองล้านนาถึง 200 ปีเศษ (พ.ศ. 2101-2316) นับเป็นยุคแห่งความอ่อนแอของล้านนาตามหัวเมืองต่างๆ เกิดความแตกแยกวุ่นวายทั่วไป ในช่วงเวลาดังกล่าวส่วนใหญ่พม่าเป็นฝ่ายปกครอง แต่จะมีบางครั้งที่อยุธยายกทัพขึ้นมาตีเชียงใหม่ได้ เช่น สมัยพระนเรศวร และสมัยพระนารายณ์ และยังมีบางครั้งที่เชียงใหม่เป็นอิสระ เช่น พ.ศ. 2270-2306 เนื่องจากเป็นเวลาที่พม่าประสบปัญหาการเมืองภายใน เมื่อพม่าสามารถจัดความยุ่งยากภายในได้เรียบร้อยก็จะกลับมาปราบล้านนา ล้านนาเป็นเมืองขึ้นของพม่าตั้งแต่สมัยพระเจ้าบุเรงนอง (พ.ศ. 2102) จนถึงปี พ.ศ. 2317 ในสมัยพระเจ้าตากสิน ล้านนาจึงเข้ามาสวามิภักดิ์ต่อไทยและร่วมกันขับไล่พม่าออกไปสำเร็จ ล้านนาจึงตกเป็นเมืองประเทศราชของไทยนับแต่นั้นมา⁸ การที่ล้านนาอยู่ภายใต้การปกครองของพม่าย่อมได้รับเอาวัฒนธรรมประเพณีของพม่าเข้ามาหลายด้าน โดยเฉพาะอิทธิพลด้านศิลปกรรมที่มีการสร้างวัดตามแบบเจดีย์พม่าขึ้นหลายแห่งในเมืองเชียงใหม่ อย่างไรก็ตาม ในช่วงเวลาดังกล่าว เมืองเชียงใหม่ยังคงมีบทบาทสำคัญประวัติศาสตร์ล้านนา ถึงแม้จะตกเป็นเมืองขึ้นพม่า เนื่องจากตลอดระยะเวลาดังกล่าว เมืองเชียงใหม่ยังคงเป็นศูนย์กลางของหัวเมืองล้านนาที่พม่ายึดเป็นฐานที่มั่น กล่าวคือ ศูนย์กลางการปกครองของพม่ายังอยู่ที่เชียงใหม่ในการบริหารบ้านเมืองมาโดยตลอด

3.2.3 สมัยราชวงศ์เจ้าเจ็ดตน

1. ช่วงเมืองประเทศราช (พ.ศ. 2317-2425) ประวัติศาสตร์เมืองเชียงใหม่ในฐานะเมืองประเทศราชอยู่ภายใต้การควบคุมของประเทศไทย ภายใต้การปกครองสมัยราชวงศ์เจ้าเจ็ดตน ซึ่งอยู่ในฐานะเมืองประเทศราช เริ่มต้นจากพระเจ้ากาวิละ (พ.ศ. 2325-2356) สามารถขับไล่พม่าออกไปจากเมืองเชียงใหม่ได้สำเร็จ โดยได้รับการช่วยเหลือจากพระเจ้ากรุงธนบุรี และกรุงรัตนโกสินทร์ (ตอนต้น) ส่งผลให้พระเจ้ากาวิละเชียงใหม่มีฐานะเป็นเจ้าเมืองเชียงใหม่องค์แรกและต้นตระกูลของราชวงศ์เจ้าเจ็ดตน ภายใต้การนำของพระเจ้ากาวิละมีการฟื้นฟูบูรณะสภาพเมืองเชียงใหม่ให้กลับมาเจริญรุ่งเรืองและมีบทบาทเช่นเดียวกับสมัยราชวงศ์มังราย ทำให้เชียงใหม่มีบทบาทของการเป็นเมืองศูนย์กลางของอาณาจักรล้านนาเดิมอีกครั้ง โดยมีเมืองลำพูนและเมืองลำปางเป็นเมืองบริวาร นอกจากนี้ยังสามารถขยายอาณาเขตออกไปไกลถึงเชียงตุง เชียงรุ่ง และสิบสองปันนา ในด้านศาสนามีการทำนุบำรุงโดยยึดถือตามประเพณีล้านนาเดิม

⁸ สวัสดิ์ อ่องสกุล, ประวัติศาสตร์ล้านนา, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ : บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่งจำกัด2539),

ต่อมา พระยาธรรมลังกา (พ.ศ. 2358-2364) ได้ขึ้นเป็นเจ้าเมืองเชียงใหม่ เป็นช่วงเวลาที่บ้านเมืองมีความสงบเรียบร้อยและการฟื้นฟูบูรณะบ้านเมืองที่สำคัญ คือ การขุดคูเมืองและก่อกำแพงชั้นนอก รวมทั้งการปฏิสังขรณ์วัดสำคัญอีกหลายแห่ง อาจกล่าวได้ว่า สภาพทางกายภาพของเมืองเชียงใหม่โดยเฉพาะกำแพงชั้นในและชั้นนอกที่เหลือปรากฏอยู่ในปัจจุบัน ล้วนมาจากการฟื้นฟูบูรณะขึ้นใหม่ในสมัยของพระเจ้ากาวิละและพระยาธรรมลังกาแทบทั้งสิ้น เนื่องจากในสมัยพม่าปกครองเมืองเชียงใหม่ได้กลายสภาพเป็นเมืองร้าง หลังจากบ้านเมืองที่เคยสงบเรียบร้อยเริ่มมีเหตุการณ์วุ่นวายมากขึ้น โดย พระยาคำฝั้น เป็นเจ้าเมืองเชียงใหม่องค์ต่อมาปกครองเมืองได้เพียง 3 ปี (พ.ศ. 2366-2369) เนื่องจากบ้านเมืองเกิดเหตุการณ์กบฏ เพราะความขัดแย้งภายในราชวงศ์ ต่อมาในปี พ.ศ. 2369-2389 พระยาพุทธวงศ์ ได้ขึ้นเป็นเจ้าเมืองเชียงใหม่แทน ซึ่งเป็นช่วงเวลาเดียวกับที่ชาวอังกฤษและคนในบังคับของอังกฤษ เริ่มเดินทางเข้ามาติดต่อค้าขายด้านกิจการไม้สัก ส่งผลให้เชียงใหม่เริ่มมีการค้าขายเพิ่มมากขึ้นอย่างเห็นได้ชัด ต่อมาในสมัยของ พระเจ้ามโหตรประเทศ (พ.ศ. 2390-2397) มีการทำสงครามกับเชียงใหม่ถึง 3 ครั้ง แต่ไม่สามารถตีเมืองเชียงใหม่สำเร็จ ซึ่งในปี พ.ศ. 2399-2413 พระเจ้ากาวิโลรสสุริยวงศ์ เป็นช่วงที่มีเหตุการณ์ขัดแย้งขึ้น โดยชาวอังกฤษและคนในบังคับของอังกฤษได้เดินทางเข้ามาติดต่อค้าขายและเช่าทำป่าไม้มากยิ่งขึ้น จนเกิดปัญหาเป็นกรณีพิพาทตีความป่าไม้ ขณะเดียวกันก็มีมิชชันนารีชาวอเมริกันกลุ่มแรกเดินทางเข้ามาพักอาศัยอยู่ในเมืองเชียงใหม่ ซึ่งตั้งอยู่บริเวณฝั่งตะวันออกของแม่น้ำปิง และในที่สุดได้เกิดเหตุการณ์ทางการเมืองที่สำคัญขึ้นในสมัยของ พระเจ้าอินทวิชยานนท์ (พ.ศ. 2416-2439) โดยรัฐบาลกลางได้ดำเนินนโยบายรวมหัวเมืองประเทศราชล้านนาเข้าเป็นส่วนหนึ่งของไทย มีการส่งข้าหลวงขึ้นมาประจำการที่เชียงใหม่เป็นครั้งแรกใน พ.ศ. 2417 และนำไปสู่การปฏิรูปการปกครองมณฑลพายัพในเวลาต่อมา ซึ่งเหตุการณ์ในครั้งนี้ ส่งผลให้เจ้าเมืองเชียงใหม่ต้องสูญเสียอำนาจอิสระในการปกครองดินแดนของตนเองลงอย่างสิ้นเชิง ส่วนอำนาจของเจ้าเมืองหลังปฏิรูปการปกครองมณฑลพายัพ มีบทบาทและฐานะทางฐานันดรศักดิ์เท่านั้น ไม่มีอำนาจในการปกครองบ้านเมืองใดๆ และเจ้าเมืององค์สุดท้ายในปลายช่วงเมืองประเทศราชคือ พระเจ้าอินทวิชยานนท์ ซึ่งเป็นเจ้าเมืองลำดับที่ 7 ของตระกูลเจ้าเจ็ดตน ก่อนที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงปฏิรูปการปกครอง ยกเลิกเชียงใหม่ในฐานะเมืองประเทศราช และผนวกเชียงใหม่เป็นหนึ่งในไทยนับตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา

2. ช่วงปฏิรูปการปกครอง (พ.ศ. 2427-2476) หลังจากเชียงใหม่ถูกผนวกเป็นส่วนหนึ่งของไทยแล้วได้มีเจ้าอินทวโรรสสุริยวงศ์ (พ.ศ. 2444-2452) ที่สืบต่อมาจนถึง เจ้าแก้ววรวงศ์ (พ.ศ. 2454-2482) เป็นเจ้าเมืองลำดับที่ 9 และเป็นการสิ้นสุดราชวงศ์เจ้าเจ็ดตน ภายหลังจากเจ้าเมืองหมดอำนาจ รัฐบาลกลางเข้ามาควบคุมการบริหารเมืองเชียงใหม่โดยตรง ได้เกิดปัญหาความขัด

แย่งระหว่างเจ้าเมืองผู้ให้สัปดาห์กับคนในบังคับของอังกฤษขึ้นบ่อยครั้ง ประกอบกับ มีความวุ่นวายทางชายแดนล้านนา ในที่สุดรัฐบาลกลางต้องสูญเสียดินแดนเป็นหัวเมืองชายแดนของล้านนาให้กับอังกฤษไปมากถึง 13 หัวเมือง จากเหตุการณ์ดังกล่าว มีส่วนสำคัญที่ทำให้รัฐบาลกลางถือโอกาสในการดำเนินการปฏิรูปการปกครองเมืองเชียงใหม่อย่างเต็มรูปแบบครั้งใหญ่ โดยเริ่มจากการเปลี่ยนระบบการจัดเก็บภาษีแบบใหม่ ให้เป็นแบบแผนเดียวกับส่วนกลางแทนวิธีการแบบเดิม ส่งผลกระทบต่อระบบเศรษฐกิจและประชาชนเป็นอย่างมาก เนื่องจากต้องจ่ายเงินภาษีในจำนวนที่มากขึ้น ทำให้เกิดการรวมตัวกันเป็นกลุ่มโดยการนำของพระยาปราบสงคราม เพื่อก่อการกบฏบุกเข้ายึดเมืองเชียงใหม่ในปี พ.ศ. 2432 แต่ไม่สำเร็จ เนื่องจากถูกทางการปราบปรามเสียก่อน ต่อมาเป็นช่วงปฏิรูปการปกครองเข้าสู่ระบบเทศาภิบาล (พ.ศ.2442-2476) ทำให้เมืองเชียงใหม่กลายเป็นดินแดนส่วนหนึ่งของประเทศไทยอย่างแท้จริง ทั้งนี้เพื่อสร้างความเป็นเอกภาพร่วมกันของคนในชาติ รัฐบาลกลางจัดให้มีการพัฒนาบ้านเมือง รวมทั้งด้านการศึกษาและศาสนาให้เจริญ เช่นเดียวกับส่วนกลาง ซึ่งถือได้ว่าเป็นจุดเริ่มของการนำวัฒนธรรมจากส่วนกลาง และชาติตะวันตกเข้ามาเผยแพร่ในดินแดนล้านนาเดิม ส่งผลให้เอกลักษณ์ของความเป็นล้านนาในทุกด้านเริ่มอ่อนแอและแปรเปลี่ยนไปตามส่วนกลางมากขึ้น หลังจากทางรถไฟสายเหนือมาถึงปลายทางที่เชียงใหม่ในปี พ.ศ. 2464 และในปลายช่วงปฏิรูปการปกครอง ได้เกิดการเปลี่ยนแปลงระบบการปกครองครั้งประวัติศาสตร์ของประเทศนี้ขึ้น โดยคณะราษฎรเมื่อปี พ.ศ. 2475 และในปี พ.ศ.2476 ได้ยกเลิกการปกครองแบบเทศาภิบาลลงรวมทั้งมณฑลพายัพด้วย ถือว่าสิ้นสุดสมัยการปฏิรูปการปกครอง หลังจากนั้นเป็นต้นมา บทบาทของเชียงใหม่ที่เคยเป็นศูนย์กลางของอาณาจักรล้านนาในอดีตเปลี่ยนฐานะมาเป็นเพียงจังหวัดหนึ่งของประเทศไทยเหมือนกับจังหวัดอื่นๆ จวบจนถึงทุกวันนี้

3.3 พัฒนาการทางด้านกายภาพ

จากการศึกษาพัฒนาการทางด้านประวัติศาสตร์ของเมืองเชียงใหม่ พบว่า มีความเกี่ยวเนื่องเชื่อมโยง กับลักษณะทางกายภาพของเมืองมาตั้งแต่ก่อนการสร้างเมืองเชียงใหม่ และมีพัฒนาการต่อเนื่องและควบคู่กันมาโดยตลอด ทำให้ลักษณะทางกายภาพของเมืองเชียงใหม่ มีระบบของเมืองที่ชัดเจนเมื่อเปรียบเทียบกับเมืองโบราณอื่นๆ ดังนั้น เพื่อสะท้อนให้เห็นภาพของลักษณะทางกายภาพเมืองในปัจจุบันที่เปลี่ยนไปจากเดิม ในการศึกษาพัฒนาการทางด้านกายภาพจากวิวัฒนาการการตั้งถิ่นฐานของเมือง แบ่งออกเป็น 3 ช่วงเวลา ดังนี้

3.3.1 พัฒนาการช่วงปี พ.ศ.1839-2397

1. การตั้งถิ่นฐาน

ลักษณะที่ตั้งและระบบชุมชนของเมืองเชียงใหม่ในระยะแรก เป็นผลสืบเนื่องมาจากการเลือกทำเลที่ตั้งของเมือง ที่คำนึงถึงความสัมพันธ์ของตำแหน่งที่ตั้งเมืองกับสภาพแวดล้อมทางด้านธรรมชาติได้อย่างเหมาะสม กล่าวคือ กำหนดทำเลที่ตั้งของเมืองเชียงใหม่ให้ตั้งอยู่ในที่ราบระหว่างดอยสุเทพกับแม่น้ำปิง ซึ่งลักษณะทางกายภาพของเมืองมีส่วนสำคัญยิ่งต่อบทบาทของการเป็นศูนย์กลางอาณาจักรล้านนาในเวลาต่อมา แต่เมื่อพิจารณาแผนผังเมืองเชียงใหม่ พบว่า รูปแบบการวางผังเมืองมีลักษณะคล้ายคลึงกับผังเมืองสุโขทัย ซึ่งก็สอดคล้องกับหลักฐานในด้านจารึกตำนาน และพงศาวดาร ระบุให้เห็นเด่นชัดว่า เมืองสุโขทัยมีอิทธิพลต่อการสร้างเมืองเชียงใหม่ ทำให้เมืองมีการกำหนดรูปแบบของผังเมืองเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส และเป็นความโดดเด่นในด้านทำเลที่ตั้งของเมืองเชียงใหม่ที่มีมาตั้งแต่สมัยแรกสร้าง

จุดเริ่มต้นของพัฒนาการการตั้งถิ่นฐานของเมืองเชียงใหม่ ตามหลักฐานทางประวัติศาสตร์ ระบุว่า เริ่มมีชุมชนมารวมตัวกันอยู่ในบริเวณคูเมืองโดยการตั้งถิ่นฐานชุมชนเมืองเชียงใหม่ในระยะแรก อยู่ภายในเขตสี่เหลี่ยมกำแพงเมืองชั้นใน ซึ่งภายในกำแพงเมืองเป็นที่ประทับของกษัตริย์ ชุมนางชนชั้นปกครองต่างๆ ส่วนกลุ่มคนที่มีความสำคัญรองลงมาได้แก่ ช่างฝีมือ และไพร่ทั่วไป อยู่นอกเขตกำแพงเมืองชั้นในและกำแพงเมืองชั้นนอกตามลำดับ ซึ่งการศึกษารายละเอียดวิวัฒนาการการตั้งถิ่นฐานจะพิจารณาระบบที่ตั้ง จากระบบกิจกรรมของผู้ที่อยู่อาศัยในเมือง ซึ่งจำแนกเป็นประเภทของประโยชน์ใช้สอยได้ดังนี้

1) วังและเวียง ตั้งอยู่บริเวณใจกลางเมืองประกอบด้วย "คุ้มหลวง" และ "คุ้มเวียงแก้ว" เป็นสถานที่ที่กษัตริย์ใช้ประทับและบริหารราชการแผ่นดิน และมีพื้นที่โล่งว่างขนาดใหญ่ ที่เรียกว่า "ช่วงหลวง" เพื่อใช้ในการประกอบพิธีการต่างๆ ของเมือง นอกจากพื้นที่ภายในกำแพงเมืองที่เป็นเวียงหลักแล้ว ตามหลักฐานได้กล่าวถึงเวียงขนาดเล็กเป็นบริวารอยู่บริเวณโดยรอบอีกหลายแห่ง เวียงบริวารที่สำคัญ ได้แก่ เวียงกุ่มกาม เวียงสวนดอก เวียงเชียงใหม่ และเวียงเจ็ดลิน ซึ่งลักษณะเฉพาะของกลุ่มเวียงบริวารดังกล่าว จะมีคูน้ำและคันดินล้อมรอบตัวเวียง อย่างไรก็ตามพัฒนาการของวังและเวียงเหล่านี้ได้ดำเนินเรื่อยมาจนกระทั่งปี พ.ศ. 2317 เมืองเชียงใหม่ได้รับความเสียหายจากศึกสงครามจนกลายเป็นเมืองร้างส่งผลให้วังและเวียงต่างๆ เสื่อมสลายตามไปด้วย

2) วัด เป็นองค์ประกอบสำคัญมีความเกี่ยวข้องกับพัฒนาการทางกายภาพของเมืองเชียงใหม่เริ่มตั้งแต่ปฐมมังรายสร้างเมือง คือ วัดเชียงมั่น เป็นวัดแห่งแรกของเมือง นอกจากนี้ยังมีวัดสำคัญอื่นๆ ได้แก่ วัดสะดือเมือง วัดลุ่มช้าง วัดไผ่ 11กอด(วัดอุโมงค์) และวัดลีเชียงพระ(วัดพระสิงห์) ซึ่งสร้างในสมัยพญาผายู (พ.ศ.1879-1898) เป็นวัดที่มีความโดดเด่นสุดที่เกิดขึ้นในระยะแรก โดย

เฉพาะตำแหน่งที่ตั้งของวัดพระสิงห์ ที่แฝงนัยยะในด้านความเชื่อของชาวล้านนาแล้ว ยังมีความสัมพันธ์กับแนวแกนในด้านแผนผังของเมืองด้วย พัฒนาการของวัดในช่วงต่อมา มีความความสำคัญระดับเมืองแทบทั้งสิ้น โดยเฉพาะวัดสวนดอกและวัดพระธาตุคอกยสุเทพ ซึ่งพญากือนา(พ.ศ. 1898-1928) เป็นผู้สร้างขึ้นนอกบริเวณกำแพงเมืองเป็นครั้งแรก ในช่วงเวลาใกล้เคียงกันมีการวัดเจติยหลวงขึ้นโดยพญาแสนเมืองมา (พ.ศ.1928-1944) แต่ยังคงตั้งอยู่ในบริเวณใจกลางเมืองเดิม นอกจากนี้วัดสำคัญเหล่านี้ยังมีการสร้างวัดขึ้นในเวลาต่อมาอีกเป็นจำนวนมาก จากหลักฐานที่ปรากฏมีทั้งในพื้นที่เขตกำแพงเมืองชั้นใน และกำแพงเมืองชั้นนอก เช่น วัดป่าแดงหลวง วัดเจ็ดยอด วัดหัวข่วง วัดพันเตา วัดนันทาราม วัดเชียงยืน วัดโลกโมฬี วัดล้ามช้าง วัดช้างเผือก เป็นต้น

3) ตลาด พัฒนาการของตลาดมีหลักฐานกล่าวถึงเฉพาะตลาดที่เกิดขึ้นเพียงแห่งเดียวคือ " ตลาดกลางเวียง " สันนิษฐานกันว่า ตั้งอยู่บริเวณตั้งแต่หน้าวัดพระสิงห์ถึงสี่แยกกลางเวียงในปัจจุบัน ซึ่งตลอดช่วงระยะเวลายาวนานกว่า 500 ปี (ปี พ.ศ. 1839-2379) ของพัฒนาการตลาดพบว่า ไม่มีการเปลี่ยนแปลงรูปแบบหรือตำแหน่งที่ตั้งปรากฏเป็นหลักฐานชัดเจนแต่อย่างใด

4) บ้านและชุมชน ภาพรวมการตั้งถิ่นฐานบ้านและชุมชนในระยะแรก ส่วนใหญ่ตั้งอยู่ภายในกำแพงเมืองบริเวณด้านตะวันออกของพื้นที่เมือง เป็นที่อยู่ของชนชั้นปกครองและไพร่ชั้นดี นอกกำแพงเมืองเป็นที่อยู่ของไพร่ ชุมชนที่สำคัญ ได้แก่ ชุมชนบ้านหัวเวียง (บ้านช้างเผือก) ตั้งอยู่ทางด้านทิศเหนือของเมือง และชุมชนบ้านท่าแพอยู่ทางด้านทิศตะวันออก ต่อมาได้มีการขยายตัวของ การตั้งถิ่นฐานมากขึ้นทั้งภายในและภายนอกกำแพงเมือง รวมทั้งชุมชนได้มีการกระจายออกไปตามเวียงบริวารต่างๆ และบริเวณริมฝั่งแม่น้ำปิงมากขึ้นด้วย ต่อมาพัฒนาการของบ้านและชุมชนดำเนินมาจนถึงสมัยพม่าปกครอง ชุมชนต่างๆที่เคยอยู่กันมาอย่างหนาแน่นเริ่มเบาบาง และถูกปล่อยให้ร้างไปพร้อมกับเมือง

2. โครงสร้างเมือง

โครงสร้างเมืองในระยะแรก เป็นโครงสร้างที่สำคัญต่อการกำหนดขนาดของเมืองในแง่ยุทธศาสตร์ ทำหน้าที่ปิดล้อมพื้นที่เมืองให้ปลอดภัย ซึ่งองค์ประกอบหลักทางกายภาพของเมืองเชียงใหม่ที่สำคัญ ได้แก่

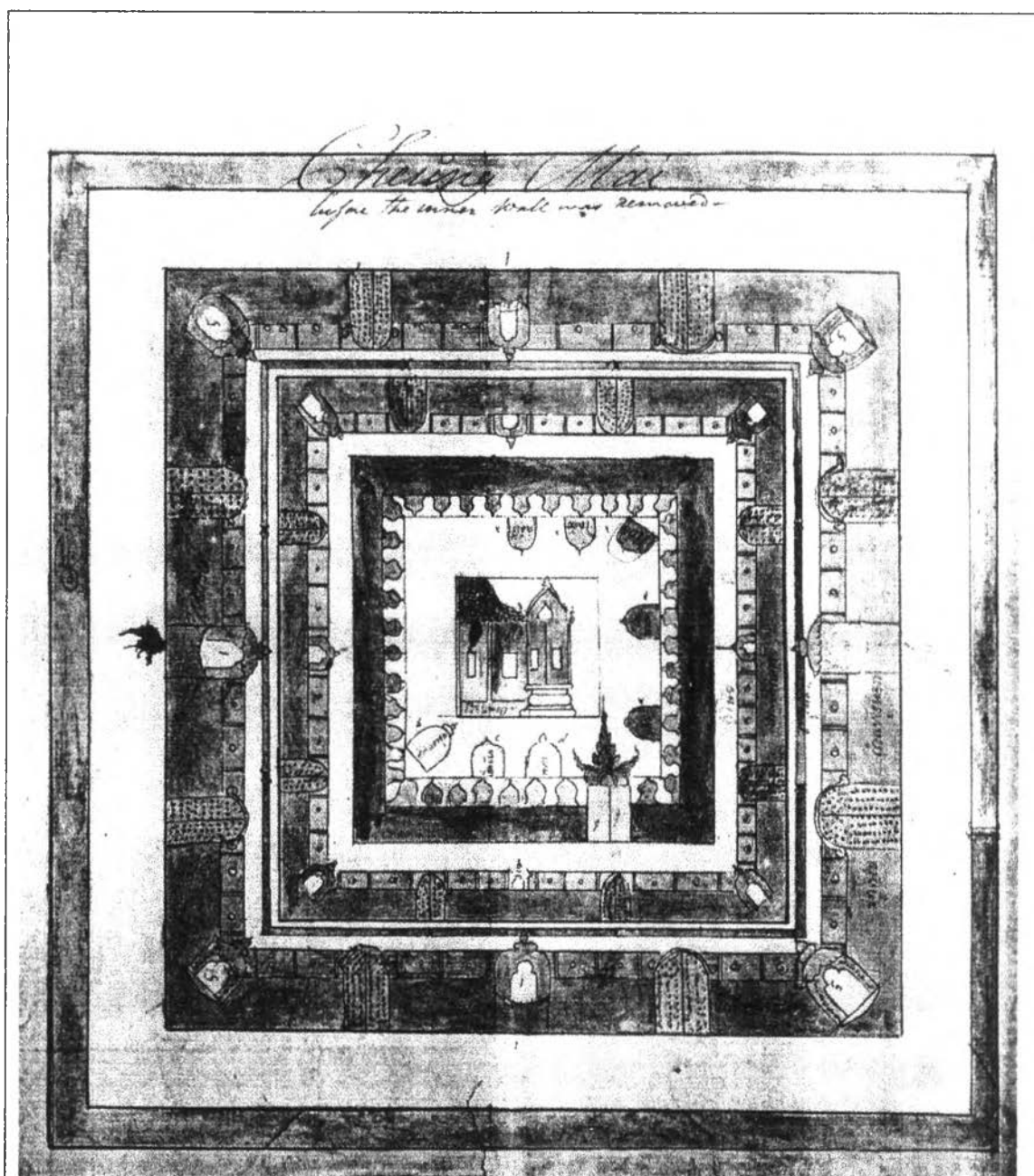
1) กำแพงเมือง ในสมัยพญามังราย พ.ศ.1839 มีลักษณะเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าด้านยาวประมาณ 1.7 กิโลเมตร และด้านกว้างประมาณ 1.6 กิโลเมตร มีประตูเมือง 5 ประตู ลักษณะของการสร้างด้วยอิฐ และชุดคูเวียงรอบกำแพงกว้างประมาณ 15 เมตร ภายในกำแพงเมืองมีรูปแบบการสัญจรตามลักษณะการแบ่งพื้นที่ออกเป็นตาราง (Grid System) เพื่อให้สอดคล้องกับลักษณะกำแพงเมือง ส่วนภายนอกเมืองยังมีกำแพงดินแนวโค้งอีกชั้น สร้างขึ้นเพื่อการป้องกันให้แก่ไพร่

และชุมชนเมือง ที่อยู่นอกกำแพงเมืองมีความปลอดภัยจากการโจมตีของข้าศึกศัตรู ในภาพรวมของพัฒนาการกำแพงเมืองในช่วงนี้ ได้รับการบูรณะปฏิสังขรณ์ต่อเนื่องกันมาโดยตลอด จนถึงปลายช่วงที่พม่าปกครองเมืองเชียงใหม่ ทำให้กำแพงเมืองถูกล่อยให้ทรุดโทรมลงจนหมดสภาพไปในที่สุด

2) คูเมือง เชียงใหม่มี 2 ส่วนได้แก่ คูเมืองชั้นในและคูเมืองชั้นนอก โดยคูเมืองชั้นในเป็นคูขุดล้อมรอบกำแพงเมืองทั้ง 4 ด้าน ส่วนคูเมืองชั้นนอกเป็นคูน้ำเกิดจากแนวของลำน้ำตามธรรมชาติ โดยลำน้ำแม่ข่ามีตอยสุเทพเป็นจุดกำเนิด และไหลมาทางด้านตะวันออกเลียบตามแนวคันดินผ่านลงมาทางทิศใต้บรรจบกับลำคูแหว ซึ่งมีการขุดเพิ่มเติมไปบรรจบกับคูเมืองชั้นในบริเวณแจ่งกู่เฮือง ตลอดระยะเวลาของพัฒนาการคูเมืองเป็นองค์ประกอบที่มีการเปลี่ยนแปลงลักษณะทางกายภาพและประโยชน์ใช้สอยน้อยที่สุด เนื่องจากคูเมืองยังมีความสำคัญในด้านยุทธศาสตร์ป้องกันควบคู่กับกำแพงเมือง

3) ประตูเมือง ในระยะแรกมี 4 ประตู ได้แก่ “ประตูหัวเวียง” ซึ่งตั้งอยู่ทางทิศเหนือของกำแพงเมือง ด้านทิศตะวันออกชื่อ “ประตูท่าแพ” ด้านทิศใต้ชื่อ “ประตูท้ายเวียง” และด้านทิศตะวันตกชื่อ “ประตูสวนดอก” ส่วนประตูเมืองที่ 5 ชื่อ “ประตูสวนแร” ตั้งอยู่ทางทิศใต้ของกำแพงเมืองสร้างขึ้นในปี พ.ศ. 1945 (สมัยพญาสามฝั่งแกน) นอกจากประตูเมืองชั้นในแล้ว ยังมีประตูเมืองชั้นนอก 3 ประตู ตั้งอยู่ในแนวเดียวกับประตูชั้นในออกมาทางด้านทิศตะวันออกชื่อ “ประตูท่าแพชั้นนอก” ด้านทิศใต้มี 2 ประตู ได้แก่ “ประตูหัวก้อม” ตั้งอยู่ในแนวเดียวกับประตูท้ายเวียง และ “ประตูหายยา” ตั้งอยู่ในแนวเดียวกับประตูสวนแร ซึ่งใช้เป็นเส้นทางนำศพออกไปเผานอกเมือง ในเวลาต่อมาได้มีการสร้างประตูเมืองทั้งชั้นในและชั้นนอกขึ้นอีกหลายแห่ง เช่น ประตูศรีภูมิ ประตูช้างม่อย ประตูเชียงยืน และประตูระแกง ซึ่งประตูที่สร้างขึ้นในช่วงหลังนี้ยังไม่มีหลักฐานยืนยันตำแหน่งที่ตั้งชัดเจนมากนัก กล่าวได้ว่า พัฒนาการของประตูเมืองในช่วงนี้ประกอบด้วยประตูเมืองชั้นในมี 6 ประตู ได้แก่ ประตูช้างเผือก(ประตูหัวเวียง) ประตูเชียงยืน ประตูท่าแพ ประตูเชียงใหม่(ประตูท้ายเวียง) ประตูสวนปรุง(ประตูสวนแร) และประตูสวนดอก ส่วนประตูชั้นนอกมี 4 ประตู ได้แก่ ประตูท่าแพชั้นนอก ประตูระแกง ประตูหัวก้อม และประตูหายยา⁹ (ดูแผนที่ 3.2 ประกอบ)

⁹ อิศรา กันแดง, “การศึกษาลักษณะเฉพาะและพัฒนาการของโครงข่ายการสัญจรและพื้นที่ปลูกสร้างในบริเวณนครเชียงใหม่,” (วิทยานิพนธ์การศึกษาดมหลักสูตรปริญญาภาควิชาการวางแผนภาคและเมืองมหาบัณฑิต ภาควิชาการวางแผนภาคและเมือง บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2535), หน้า 75-81.



"แผนผังเมืองเชียงใหม่ รูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสที่มีคูน้ำคันดินล้อมรอบ เขียนขึ้นในราวปี ค.ศ. 1820 (พ.ศ. 2362) ในแผ่นดินรัชการที่ 3 (ที่มา : THAILAND&CULTURE, Historic Manuscripts from Western Collections by Herry Ginsburg) "

แผนที่ 3.2 แสดงแผนผังเมืองเชียงใหม่ พ.ศ. 2362

ที่มา: ศรีศักดิ์ วัลลิโกดม ประวัติศาสตร์โบราณคดีของล้านนาประเทศ,
2545 : 266.

มาตราส่วน: ไม่ปรากฏ



3.3.2 พัฒนาการช่วงปี พ.ศ. 2397-2476

1. การตั้งถิ่นฐาน

พัฒนาการทางกายภาพของเมืองเชียงใหม่ในช่วงนี้ มีความชัดเจนมากขึ้นกว่าอดีตที่ผ่านมา โดยในปี พ.ศ. 2443 พระวิภาคภูวดล (James Mc Carthy) ได้บันทึกสภาพเมืองเชียงใหม่ลงในรูปแบบของแผนที่ขึ้นเป็นครั้งแรก จึงเป็นหลักฐานสำคัญที่แสดงให้เห็นองค์ประกอบและโครงสร้างทางกายภาพเมืองในขณะนั้นได้อย่างชัดเจน อย่างไรก็ตาม ภาพรวมของพัฒนาการการตั้งถิ่นฐานเมืองเปลี่ยนไปจากเดิมที่อยู่หนาแน่นเฉพาะภายในกำแพงเมืองชั้นใน มีการขยายการตั้งถิ่นฐานมาทางทิศใต้บริเวณพื้นที่กำแพงเมืองชั้นนอกมากขึ้น ในขณะที่ชุมชนใหม่จะขยายตัวไปทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำปิง รายละเอียดของพัฒนาการด้านการตั้งถิ่นฐานมีดังนี้ (แผนที่ 3.3)

1) วังและเวียง ในอดีตจะมีคุ้มเวียงแก้วเป็นวังแห่งแรกครอบคลุมพื้นที่ขนาดใหญ่อยู่ด้านทิศเหนือของกำแพงเมืองชั้นใน ต่อมา มีการสร้างคุ้มต่างๆขึ้นอีกหลายแห่ง ซึ่งพัฒนาการของวังและเวียงในช่วงนี้ ตรงกับสมัยราชวงศ์เจ้าเจ็ดตนที่ปกครองเมืองเชียงใหม่ มีวังใหญ่ที่สำคัญอยู่ 3 วัง คือ คุ้มหลวง(คุ้มเวียงแก้ว) คุ้มกลางเวียง และคุ้มข้างเฝือก โดยเริ่มจากพระเจ้ากาวิละที่ทรงฟื้นฟูสภาพเมืองเชียงใหม่ที่ร้างไปให้กลับมาเจริญรุ่งเรืองใหม่ ซึ่งตลอดระยะเวลาขอการเปลี่ยนแปลง มีการแบ่งแยกพื้นที่วังเดิมให้เป็นมรดกสืบทอดของเจ้านายบุตรหลาน ตลอดมาจนถึงสมัยเจ้าแก้วแว้วรัฐ (พ.ศ. 2454-2482) เป็นเจ้าเมืององค์สุดท้ายที่ปกครองเมืองเชียงใหม่ มีการถ่ายโอนอำนาจการปกครองเป็นส่วกลางแทน ส่งผลให้เจ้านายส่วนใหญ่โยกย้ายวังของตนออกไปอยู่นอกกำแพงเมืองแล้วยกที่ดินหรือขายถวายหลวงเพื่อใช้เป็นที่ตั้งของสถานที่ราชการ และที่ดินบางส่วนขายให้เอกชน ส่วนเวียงบริวารที่ตั้งอยู่นอกกำแพงเมืองได้แก่ เวียงสวนดอก ซึ่งเดิมที่เคยเป็นศูนย์กลางด้านศาสนาเปลี่ยนสภาพเป็นเพียงแค่วัดสำคัญแห่งหนึ่งของเมือง ส่วนเวียงเจ็ดลิน และเวียงเชียงใหม่ถูกปล่อยให้ร้าง ภายหลังเปลี่ยนแปลงประโยชน์ใช้สอยเป็นสถานศึกษา ได้แก่ โรงเรียนมหาดเล็กหลวง โรงเรียนกสิกรรมประจำมณฑลพายัพ ตามลำดับ

2) วัด ลักษณะการใช้พื้นที่ของวัดส่วนใหญ่คงสภาพต่อเนื่องจากยุคอดีต และวัดอีกหลายแห่งหมดสภาพของความเป็นวัดลงจนกลายเป็นวัดร้าง มีการจับจองและเปลี่ยนแปลงสภาพประโยชน์ใช้สอยที่ดินของวัดร้างมาเป็นสถานที่ราชการ โรงเรียนและบ้านพักอาศัยแทน

3) ตลาด พัฒนาการของตลาดในช่วงนี้เปลี่ยนไปจากเดิมซึ่งตั้งอยู่ใจกลางเมือง มีการโยกย้ายออกภายนอกกำแพงเมือง โดยเฉพาะทางด้านตะวันออกของเมือง เนื่องจากเป็นเส้นทาง การสัญจรขนส่งสินค้า และเป็นเส้นทางหลักของเมืองที่มีผู้สัญจรผ่านจำนวนมาก ส่วนรูปแบบตลาดมีการพัฒนาจากเดิมที่ตลาดมีลักษณะเป็น "ลานโล่ง" มาเป็น "ร้านค้า" ที่เปิดค้าขายตลอด

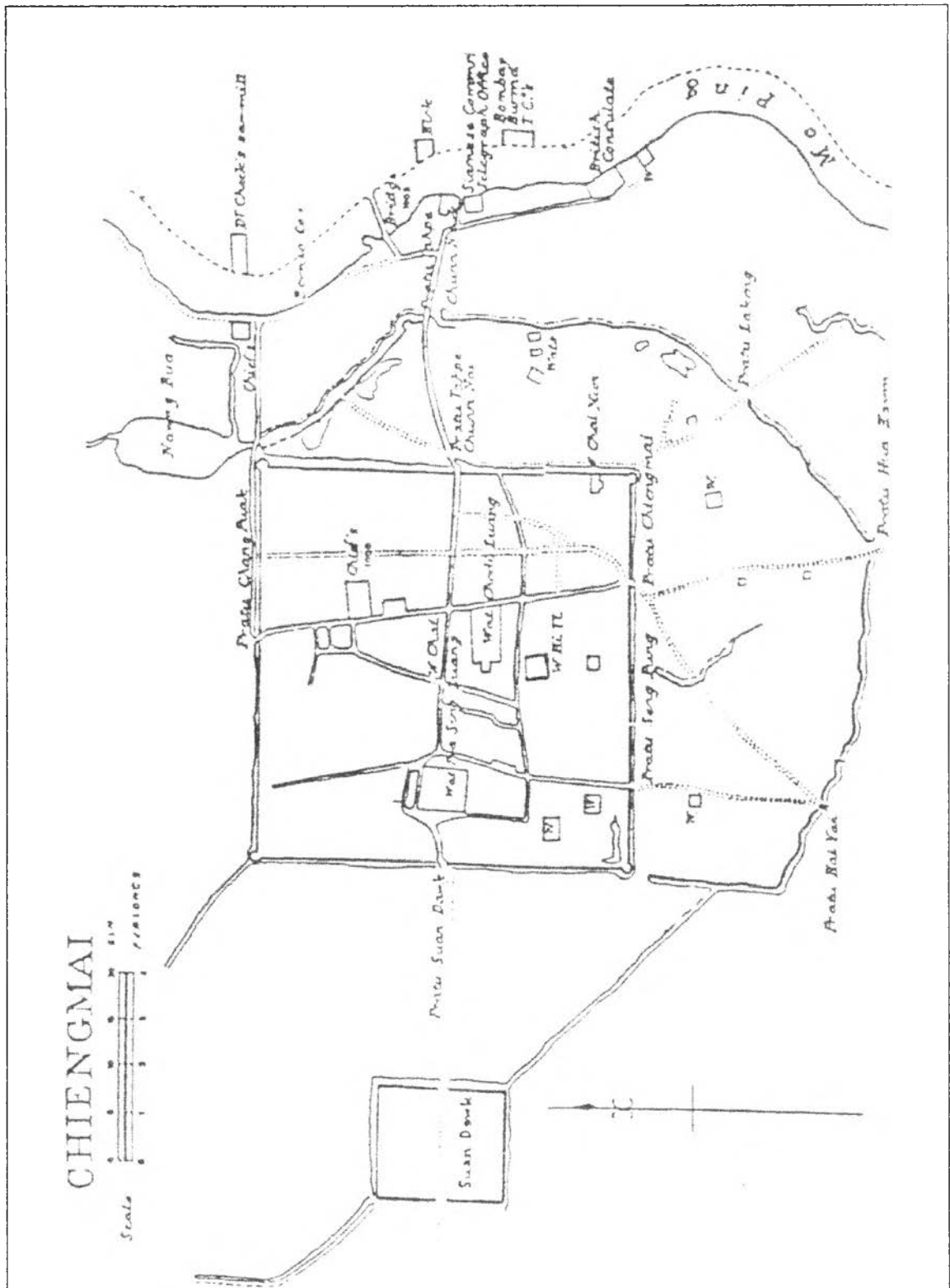
วันและ “ตลาดดาว” ที่มีโรงเรือนและเปิดค้าขายตลอดวันแทน ตลาดสำคัญในช่วงนี้ คือ “ตลาดวโรรส” เนื่องจากตำแหน่งที่ตั้งของตลาดสัมพันธ์กับการขนส่งสินค้าทางน้ำ ต่อมาในปี พ.ศ. 2464 รถไฟมาถึงเมืองเชียงใหม่ส่งผลให้พัฒนาการของตลาดทวีความสำคัญมากขึ้นกว่าในอดีต

4) บ้านและชุมชน พัฒนาการของบ้านและชุมชนในช่วงเวลานี้ มีการรวมกลุ่มของชุมชนต่างๆในเมืองอย่างชัดเจน โดยเฉพาะชุมชนเดิมที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ภายในกำแพงเมืองที่ต่อเนื่องมาจากยุคอดีต ในขณะที่ชุมชนของกลุ่มที่มาจากต่างถิ่น เช่น มิชชันนารีอเมริกัน อังกฤษและคนในบังคับอังกฤษ คนจีน และข้าราชการจากส่วนกลาง จะได้รับการอนุญาตให้ตั้งถิ่นฐานอยู่ภายนอกกำแพงเมืองบริเวณด้านฝั่งตะวันออกของแม่น้ำปิง ด้วยความหลากหลายของชาติพันธุ์ส่งผลให้แบบแผนของชุมชนเดิม มีการเปลี่ยนแปลงไปอย่างเห็นได้ชัด ทั้งในลักษณะของวัสดุที่ใช้ก่อสร้างอาคารทางสถาปัตยกรรม รวมทั้งรูปแบบการดำเนินชีวิตแตกต่างไปจากอดีตมากขึ้น

5) สถานที่ราชการ เป็นองค์ประกอบใหม่ของโครงสร้างเมืองที่เกิดขึ้นในช่วงนี้ โดยในปี พ.ศ. 2416 เป็นการเริ่มต้นของการสถานที่ราชการมี “ศาลต่างประเทศ” เป็นสถานที่ราชการแห่งแรกของเมืองเชียงใหม่ ซึ่งตั้งอยู่เชิงสะพานนวรัฐฝั่งตะวันตก (บริเวณบ้านพักของผู้ว่าราชการจังหวัดในปัจจุบัน) ต่อมาได้มีสถานที่ราชการเกิดขึ้นหลายแห่ง ซึ่งสถานที่ทำการที่สำคัญ ๆ ได้แก่ ศาลารัฐบาลมณฑล ศาลมณฑล ที่ทำการไปรษณีย์โทรเลข สถานีตำรวจ โรงเรียนมหาดเล็กหลวง โรงเรียนกสิกรรมประจำมณฑลพายัพ เป็นต้นจะเห็นว่าสถานที่ราชการที่เกิดขึ้นเหล่านี้ล้วนมาจากการเปลี่ยนแปลงประโยชน์ใช้สอยของวังและเวียงต่างๆในอดีตแทบทั้งสิ้น

2. โครงสร้างเมือง

ภาพรวมของโครงสร้างเมืองในช่วงปี พ.ศ. 2376 - 2476 ยังคงความสำคัญในฐานะองค์ประกอบหลักของโครงสร้างเมืองเชียงใหม่ จะมีการเปลี่ยนแปลงลักษณะทางกายภาพไปจากเดิมเพียงเล็กน้อย กล่าวคือ พัฒนาการของกำแพงเมือง ประตูเมือง และคูเมืองชั้นใน ส่วนใหญ่ได้รับการฟื้นฟูบูรณะขึ้นใหม่ตามระเบียบแบบแผนเดิม อ้างได้จากหลักฐานการบันทึกโครงสร้างเมืองของชาวต่างประเทศที่เดินทางเข้ามาเมืองเชียงใหม่ในสมัยพระเจ้าอินทวิชยานนท์ ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2418 เป็นต้นมา ได้แก่ มร.เอ.เอช.ฮิลด์ เบรนต์ มร.โฮลท์ เอส ฮาลเลตต์ (พ.ศ. 2423) และต่อมาในปี พ.ศ. 2443 พระวิภาคภูวดล (James McCarthy) จากการบันทึกดังกล่าวสามารถสรุปองค์ประกอบของโครงสร้างเมืองเชียงใหม่ได้ดังนี้



(Map by James Mc Carthy, F.R.G.S., in "Surveying and exploring in Siam" London, John Murray, Albemarle Street, year 1900.)

แผนที่ 3.3 แสดงแผนผังเมืองเชียงใหม่ พ.ศ. 2443

ที่มา: โครงการอนุรักษ์และพัฒนาเมืองประวัติศาสตร์เชียงใหม่, กรมศิลปากร,
2542 : 56.

มาตราส่วน: ไม่ปรากฏ



1) กำแพงเมือง ในช่วงนี้ลักษณะกำแพงเมืองคงเป็นรูปสี่เหลี่ยมที่มีขนาดพื้นที่ภายในกำแพงเมืองเท่าเดิม จากแผนที่ของพระวิภาคภูวดล พบว่า บริเวณมุมทั้ง 4 ด้านของกำแพงเมือง มีลักษณะเป็นป้อมครึ่งวงกลมหรือที่เรียกกันว่าแจ่งในปัจจุบัน และภายนอกเมืองคงมีกำแพงดินแนวโค้งอีกชั้นเหมือนในช่วงต้น

2) คูเมือง ยังคงปรากฏเหมือนเดิมทั้งคูเมืองชั้นในและคูเมืองชั้นนอก ไม่มีการเปลี่ยนแปลงลักษณะทางกายภาพของคูเมืองแตกต่างไปจากเดิมแต่อย่างใด

3) ประตูเมือง ส่วนใหญ่คงเดิมโดยชื่อประตูที่มีการบันทึกไว้ในช่วงนี้ปรากฏว่า กำแพงเมืองชั้นในมี 5 ประตู ได้แก่ ประตูช้างเผือก ประตูท่าแพ ประตูเชียงใหม่ ประตูสวนปรุง และประตูสวนดอก ส่วนประตูชั้นนอกมี 3 ประตู ได้แก่ ประตูระแงง ประตูหัวก้อม และประตูหายยา

3.3.3 พัฒนาการช่วงปี พ.ศ. 2476-2532

ในช่วงปลายของพัฒนาการเมืองเชียงใหม่ คือ ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2476 เป็นต้นมา เมืองมีการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นอย่างรวดเร็ว เมื่อเปรียบเทียบกับพัฒนาการในช่วงต่างๆที่ผ่านมา เหตุที่เป็นเช่นนี้ เนื่องจากการเปลี่ยนแปลงระบบการเมืองการปกครองของเมืองเชียงใหม่ และผลจากการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว นับว่าเป็นปัจจัยสำคัญอย่างยิ่งต่อการเปลี่ยนแปลงสภาพของเมืองเชียงใหม่ในทุกๆ ด้าน โดยเฉพาะการเปลี่ยนแปลงสภาพทางกายภาพของเมือง ที่มีรูปแบบการพัฒนาที่หลากหลายและแตกต่างไปจากเดิม ซึ่งภาพรวมของพัฒนาการในช่วงนี้ มีรายละเอียดสำคัญสรุปได้ดังนี้

1. การตั้งถิ่นฐาน

ด้านพัฒนาการการตั้งถิ่นฐานของเมืองเชียงใหม่ เริ่มด้วยการยกฐานะจากสุขาภิบาลขึ้นเป็นเทศบาลนครแห่งแรกของประเทศไทยในปี พ.ศ. 2478 ครอบคลุมพื้นที่ประมาณ 17.5 ตารางกิโลเมตรในพื้นที่ 6 ตำบล คือ ตำบลพระสิงห์ ศรีภูมิ ช้างคลาน หายยา ช้างม่วย และวัดเกต โดยพื้นที่เมืองเก่าส่วนใหญ่ถูกใช้เป็นที่อยู่อาศัย (บ้านและชุมชน) รองลงมาเป็นพาณิชยกรรม (ตลาด) ศาสนสถาน (วัด) และสถานที่ราชการตามลำดับ การใช้พื้นที่ประเภทอยู่อาศัยจะมีลักษณะกระจายไปทั่วพื้นที่ ประเภทพาณิชยกรรมอยู่ด้านตะวันออกตามแนวถนนมูลเมืองต่อเนื่องกับถนนท่าแพ ส่วนศาสนสถานและสถานที่ราชการยังคงกระจายอยู่ในบริเวณกลางเมืองเช่นเดิม ต่อมาในปี พ.ศ. 2507 เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างชัดเจน เนื่องจากมีการสร้างโครงสร้างพื้นฐานหลักของเมืองขึ้น ได้แก่ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ โรงพยาบาลสวนดอก และถนนชูปเปอร์ไฮเวย์ เป็นโครงสร้างพื้นฐาน และเป็นปัจจัยสำคัญที่มีผลต่อการขยายตัวของเมืองมากยิ่งขึ้น โดยเฉพาะการตั้งถิ่นฐานด้าน

ตะวันตกของเมือง เกิดเป็นชุมชนใหม่ที่มีบริเวณกว้าง และเมืองยังมีการเจริญเติบโตอย่างรวดเร็ว เมื่อเชียงใหม่ถูกกำหนดให้เป็นเมืองศูนย์กลางที่มีความสำคัญระดับภาค ตามนโยบายแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 5 ส่งผลให้เมืองมีการพัฒนาและขยายตัวของพื้นที่ปลูกสร้างมากกว่า 40 ตารางกิโลเมตร ซึ่งพื้นที่ดังกล่าวครอบคลุมเขตเทศบาลนครเชียงใหม่ในปัจจุบัน

2. โครงสร้างเมือง

ด้านโครงสร้างของเมืองเชียงใหม่ในช่วงปี พ.ศ. 2476-2532 จากภาพถ่ายทางอากาศ พ.ศ. 2486 ซึ่งเป็นหลักฐานทางกายภาพที่แสดงให้เห็นองค์ประกอบหลักของโครงสร้างเมือง ได้แก่ แม่น้ำปิง น้ำแม่ข่า กำแพงเมืองชั้นในและชั้นนอก เวียงสวนดอก และเวียงเจ็ดริน ล้วนเป็นโครงสร้างเมืองที่มีอยู่ต่อเนื่องจากอดีต ลักษณะทางกายภาพที่มีการเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมเฉพาะหนองใหญ่ที่อยู่ทางด้านตะวันออกเฉียงเหนือของกำแพงเมืองต้นเขิน และหมดสภาพของการเป็นหนองน้ำไป ต่อมาเจ้าแก้วนรวิรุฬหได้อนุญาตให้หรืออิฐกำแพงเมืองไปสร้างกำแพงค่ายกาวิละ โดยเห็นว่าบ้านเมืองไม่มีการศึกสงครามที่จำเป็นต้องใช้กำแพงเมือง เป็นเครื่องป้องกันข้าศึกอีกต่อไป ทำให้กำแพงเมืองเชียงใหม่ถูกรื้อทิ้งคงเหลือแต่เฉพาะร่องรอยของแจ้งและประตูเมืองต่างๆ ซึ่งผลจากการตัดสินใจดังกล่าว นอกจากเป็นการทำลายโบราณสถานของเมืองโดยตรงแล้ว ยังทำให้องค์ประกอบที่เป็นโครงสร้างหลักของเมืองเปลี่ยนไปจากเดิม และเป็นการสูญเสียภาพลักษณ์ของความเป็นเมืองประวัติศาสตร์เชียงใหม่ จนกระทั่งในปี พ.ศ. 2526 ได้มีการสร้างประตูท่าแพขึ้นใหม่อีกครั้ง

อย่างไรก็ตาม จากการศึกษาพัฒนาทางด้านกายภาพของเมืองในอดีต พบว่า ในช่วงที่ 1 และ 2 นั้น เป็นพัฒนาการทางกายภาพของเมืองในยุคที่เรียกว่า " ล้านนาใต้ระบบศักดินา " เป็นยุคที่ยาวนานกว่า 600 ปี เริ่มจากสมัยราชวงศ์มังราย สมัยพม่าปกครอง สมัยเจ้าเจ็ดตนตอนต้น เป็นช่วงที่เมืองเชียงใหม่ได้ก่อตัวขึ้นอย่างเป็นปึกแผ่นมั่นคง มีเอกลักษณ์ทางสังคมและวัฒนธรรมเป็นของตนเองอย่างชัดเจน แต่ในช่วงที่ 3 เป็นพัฒนาการทางกายภาพของเมืองในยุคที่เรียกว่า " ล้านนาสมัยใหม่ " เป็นยุคที่ยาวนานเพียง 50 ปีเศษ มีการเปลี่ยนแปลงอย่างมากที่สุด เริ่มตั้งแต่พระเจ้าอินทวิชยานนท์จนถึงเจ้าแก้วนรวิรุฬหซึ่งเป็นเจ้าเมืองเชียงใหม่องค์สุดท้าย ก่อนจะมีการตั้ง

* ล้านนาใต้ระบบศักดินา คือ ระบบการควบคุมผู้คนในสังคมเกษตรที่มีลักษณะเฉพาะกลุ่มชาติพันธุ์ไท ระบบที่ชนชั้นปกครองมีสิทธิและอำนาจเหนือ "ดินน้ำ" ให้สิทธิเหนือทรัพยากรธรรมชาติควบคุมปกครอง และเรียกร้องผลผลิตและแรงงานจากชนชั้นที่อยู่ใต้การปกครอง ทั้งนี้จะมีลักษณะที่ถูกควบคุมหรือได้รับการสนับสนุนจากคติความเชื่อท้องถิ่นและพุทธศาสนา (ณัฐกานต์ ลิ้มสถาพร, 2544 : 87)

เป็นจังหวัดเชียงใหม่ อันเป็นการปรับตัวในทุกๆด้านอย่างมโหฬาร เพียงเพื่อให้เชียงใหม่เข้ากับความเป็นเมืองสมัยใหม่ จากที่กล่าวมาชี้ให้เห็นอย่างชัดเจนและสามารถสรุปได้ว่า สภาพทางกายภาพของเมืองประวัติศาสตร์เชียงใหม่ที่ปรากฏในปัจจุบัน เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วในช่วงครึ่งศตวรรษที่ผ่านมาเอง อย่างไรก็ตาม ตลอดระยะเวลายาวนานกว่า 700 ปีของพัฒนาการของเมืองเชียงใหม่ยังคงเหลือร่องรอยทางกายภาพของเมืองประวัติศาสตร์ อันเป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่สืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน

3.4 ลักษณะทางกายภาพของเมืองในปัจจุบัน

จากการศึกษาพัฒนาการทางด้านกายภาพ พบว่า เชียงใหม่เป็นเมืองโบราณที่มีลักษณะเป็นบริเวณที่มีคูน้ำและคันดินหรือกำแพงล้อมรอบเป็นสำคัญซึ่งการเรียกบริเวณที่มีเพียงคูน้ำคันดินว่าเป็น “เมือง” ถือว่าเป็นการมองที่แคบ เนื่องจากบริเวณที่ล้อมรอบด้วยคูน้ำและคันดินหรือกำแพงดังกล่าวมาจะเรียกว่า “เวียง” อันเป็นลักษณะเฉพาะอย่างหนึ่งของเมืองเท่านั้น หากได้หมายถึงเมืองทั้งหมดไม่ แต่ความหมายของคำว่า “เมือง” มีความหมายกว้างกว่า “เวียง” โดยเฉพาะในด้านขนาดของเมืองก็ไม่ได้หมายถึงเฉพาะคูน้ำคันดินเท่านั้น แต่เมืองประกอบด้วยเวียง ซึ่งเป็นศูนย์กลางของเมือง รวมถึงชุมชนรอบๆ เวียง ซึ่งอยู่ภายใต้อำนาจเมืองนั้นๆ ส่วนชุมชนที่รายล้อมเวียงจะเป็นแค่ชุมชนระดับหมู่บ้าน ดังนั้น จากการทำความเข้าใจความหมายของคำว่าเมืองดังที่ได้กล่าวมา ส่งผลให้การศึกษาลักษณะทางกายภาพของเมืองประวัติศาสตร์ในหัวข้อนี้ จึงมีความหมายนอกเหนือไปจากสภาพทางกายภาพที่เคยกล่าวมา ซึ่งลักษณะสำคัญในด้านองค์ประกอบและโครงสร้างของระบบชุมชนโบราณในพื้นที่เมืองประวัติศาสตร์เชียงใหม่ มีดังนี้

3.4.1 ผังทางกายภาพของเมือง

จากหลักฐานทางโบราณคดี พบว่า พัฒนาการในด้านรูปแบบและแผนผังเมืองโบราณในประเทศไทยพัฒนาขึ้นมาเป็นรัฐที่มีอารยธรรม ในช่วงเวลาดังแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 8 โดยมีรูปแบบผังทางกายภาพของเมืองทวารวดีเกิดขึ้นตอนต้น มักแบ่งเมืองออกเป็นชั้นนอกและชั้นใน กล่าวคือ ภายในขอบเขตของบริเวณที่มีคูน้ำล้อมรอบที่ไม่มีความสม่ำเสมอ นั้น มีบริเวณที่มีคูน้ำล้อมรูปกลมหรือค่อนข้างกลมซ้อนอยู่อีกชั้นหนึ่ง¹⁰ และหลังจากพุทธศตวรรษที่ 10 เป็นต้นมา

¹⁰ ศรีศักดิ์ วัลลิโภดม ประวัติศาสตร์โบราณคดีของล้านนาประเทศ (กรุงเทพฯ : บริษัท พิจเนศ พรินติ้ง เซ็นเตอร์ จำกัด 2545), หน้า 274.

เกิดเมืองใหญ่ขึ้นหลายแห่งในประเทศไทย ซึ่งแผนผังทางกายภาพของเมืองใหญ่ๆที่เกิดขึ้นในช่วงนี้ ล้วนได้รับอิทธิพลจากเมืองแบบขอม โดยเฉพาะ "เมืองพิมาย" ซึ่งตั้งอยู่ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ถือว่า เป็นแหล่งอารยธรรมที่มีร่องรอยหลักฐานของมนุษย์ก่อนประวัติศาสตร์ค่อนข้างชัดเจนกว่าภูมิภาคอื่น¹¹ อาจกล่าวได้ว่า เมืองพิมายเป็นต้นแบบของเมืองที่มีการจัดวางผังเมืองอย่างมีระเบียบแบบแผนที่ชัดเจน (Urban Pattern) และการเป็นเมืองที่มีระบบที่ตั้ง (System of Setting) ที่โดดเด่นชัดเจนนั่นเอง อาจจะเป็นปัจจัยสำคัญที่มีอิทธิพลต่อการกำหนดรูปร่างในการสร้างเมือง (Urban Form) แบบเรขาคณิตให้กับเมืองอื่นๆของภูมิภาคในยุคหลังๆ ที่ชัดเจนก็คือ "เมืองสุโขทัย" และสืบทอดต่อเนื่องไปถึงแผนผังทางกายภาพของเมืองเชียงใหม่ในเวลาต่อมา

1. การวางผังเมืองเชียงใหม่ตามหลักคติแบบขอม

จากการศึกษาพัฒนาการทางด้านประวัติศาสตร์ที่ผ่านมา กล่าวไว้ชัดเจนว่า การสร้างเมืองเชียงใหม่ที่มีลักษณะผังเมืองแบบเรขาคณิต โดยเฉพาะในด้านการเลือกที่ตั้งเมือง คือ "ตั้งอยู่ใกล้เชิงเขาและห่างจากลำแม่น้ำเล็กน้อย" เป็นการรับเอาอิทธิพลมาจากเมืองสุโขทัย และในสมัยนั้นเมืองสุโขทัย ยังเป็นศูนย์กลางความเจริญทั้งในด้านพุทธศาสนาและศิลปกรรม ส่งผลให้การสร้างวัดสำคัญๆภายในและบริเวณโดยรอบเมืองเชียงใหม่ จึงมีลักษณะเช่นเดียวกับเมืองสุโขทัย อย่างไรก็ตาม รูปแบบของผังทางกายภาพและรูปร่างสี่เหลี่ยมจัตุรัสของเมืองชั้นในเชียงใหม่ ส่วนหนึ่งเป็นผลมาจากการรับเอาอิทธิพลเมืองสุโขทัย แต่ผังเมืองอีกส่วนหนึ่งที่น่าสนใจ คือ บริเวณเมืองชั้นนอกที่มีรูปร่างเป็นกำแพงดินและคูน้ำแนวโค้งแบบครึ่งวงกลม ที่มาโอบล้อมกำแพงเมืองชั้นในอีกที เป็นผลมาจากสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติและวัฒนธรรมเดิม เป็นตัวกำหนดโดยตรงแสดงให้เห็นได้ว่ารูปแบบของผังเมืองเนื่องจากปัจจัยภายในเมืองเชียงใหม่เอง ถือว่าเป็นลักษณะพิเศษของแผนผังทางกายภาพของเมืองเพียงแห่งเดียว ที่แตกต่างไปจากเมืองสุโขทัยและเมืองอื่นๆในภูมิภาค และสิ่งสำคัญของเมืองเชียงใหม่ที่ดีกว่าเมืองสุโขทัยนั้น คือ เป็นเมืองที่มีการดำรงอยู่สืบเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน หรือเรียกอีกนัยก็คือ "เมืองเก่าที่มีชีวิต" (Living Ancient City) นั่นเอง

2. การวางผังเมืองเชียงใหม่ตามหลักทศมงคล

ประเด็นความสัมพันธ์ระหว่างการเลือกทำเลสร้างเมืองเชียงใหม่กับแผนผังทางกายภาพของเมืองเชียงใหม่ นอกจากเหตุผลในด้านความปลอดภัยจากศึกสงครามโดยตรงแล้ว ยังแฝงไป

¹¹ วิษย์รักษ์ บริษัทจำกัด รายงานฉบับสมบูรณ์แผนจัดการอนุรักษ์และปรับปรุงสภาพแวดล้อมเมืองพิมาย. สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม กระทรวงวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยีและสิ่งแวดล้อม 2541, หน้า 2-1.

ด้วยคติความเชื่อของชาวล้านนา ถ้ามองลักษณะเมืองตามคติความเชื่อท้องถิ่น ในตำนานพื้นเมือง เชียงใหม่ว่า "เมืองเชียงใหม่ตามชัยภูมิประกอบด้วยชัยมงคล 7 ประการ" มีดังนี้¹²

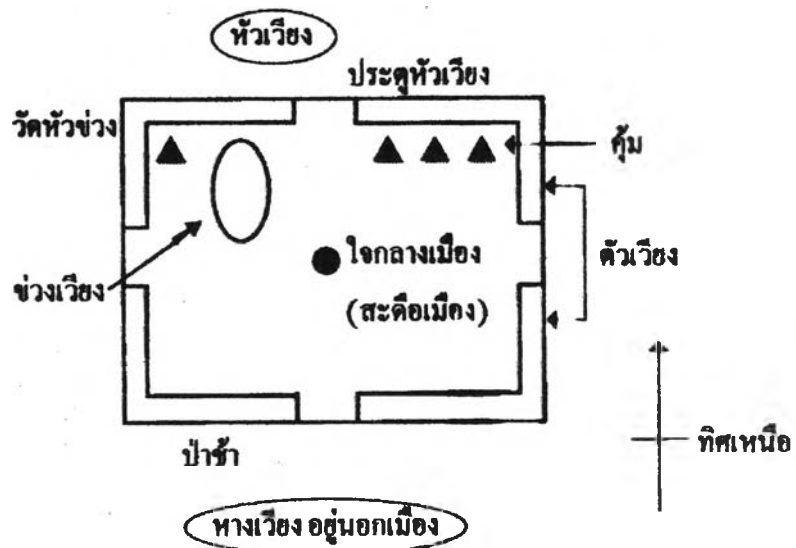
- 1.) ฟานเผือกสองแม่ลูกมาจากป่าใหญ่ทางทิศเหนือได้มาอยู่ในชัยภูมินี้
- 2.) ฟานเผือกสองตัวนั้นสู้กับหมาแต่หมาสู้ไม่ได้
- 3.) หนูเผือกและบริวารอีก 4 ตัวออกมาให้เห็น
- 4.) ชัยภูมิที่มีลักษณะลาดเอียงจากตะวันตกสู่ตะวันออก
- 5.) จากจุดนี้สามารถมองเห็นน้ำตกจากคอยสุเทพไหลลงมาเป็นแม่น้ำท่า ไหลขึ้นทางเหนือแล้วกระหวัดไปทางตะวันออก แล้วไหลไปทางใต้ จากนั้นไหลไปทางตะวันตก
- 6.) มีหนองน้ำใหญ่อยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของเมือง
- 7.) มีแม่ระมิงหรือแม่ปิงอยู่ทางทิศตะวันออกของเมือง

จาก "มงคลทำเลด้านที่ตั้งเมือง" แสดงให้เห็นว่า พญามังรายในฐานะปฐมกษัตริย์เมือง เชียงใหม่ นอกเหนือไปจากความสามารถในการเลือกที่ตั้งของเมืองสอดคล้องกับสภาพแวดล้อม ในธรรมชาติได้อย่างเหมาะสมแล้ว ยังมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับคติความเชื่อ เป็นประเด็นที่น่าสนใจยิ่ง เนื่องจากก่อนการสร้างเมืองเชียงใหม่ มีชาวลัวะเป็นชุมชนโบราณในยุคก่อนประวัติศาสตร์ อยู่มาก่อนแล้ว ทำให้มีการรับเอาวัฒนธรรมและคติความเชื่อเดิม ซึ่งนักวิชาการด้านประวัติศาสตร์ ล้านนาหลายท่านยังเชื่อว่า คติความเชื่อท้องถิ่นอันเด่นชัดนี้เอง ที่มีส่วนส่งเสริมโชคดวงชะตาของ เมืองที่ปรากฏมาตั้งแต่เริ่มการสร้างเมือง ส่งผลให้ผังทางกายภาพของเมืองเชียงใหม่ดำรงอยู่สืบเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน โดยคติความเชื่อท้องถิ่นที่สำคัญ ได้แก่

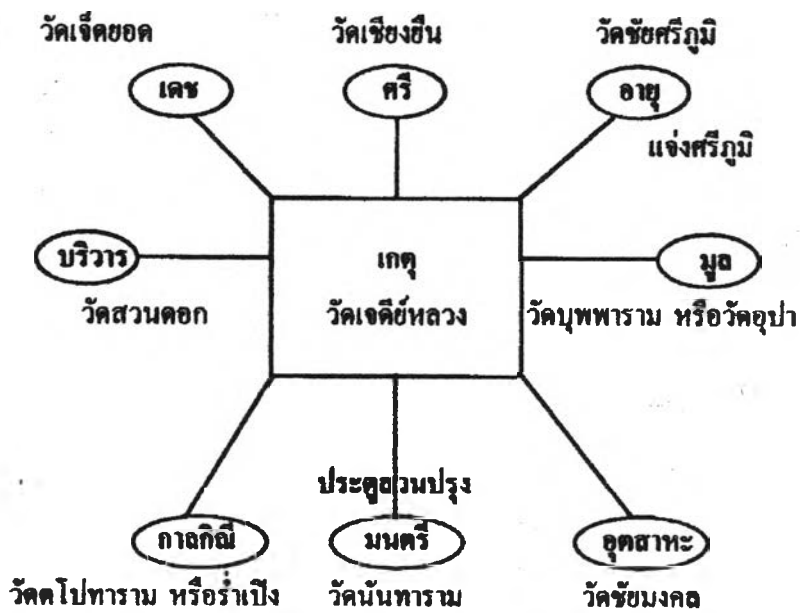
- การมองเมืองในฐานะที่มีชีวิตและมีสรีระเหมือนคน¹³ กล่าวคือ ด้านเหนือของเมืองจะมีประตูเมืองเรียกว่าเป็น "หัวเมือง" หรือส่วนหัวของคน และบริเวณใกล้กันจะมีวัดใหญ่เรียกว่า วัดหัวข่วง พร้อมกับมีที่โล่งขนาดใหญ่ว่า ข่วงเวียง ให้เป็นที่ชุมนุมรวมพลหรือจัดงานปอยที่เป็นงานของรัฐ ส่วนที่เป็นหัวใจเมืองคือ "สะดือเมือง" จะเป็นจุดที่มีอยู่กลางเมืองพอดี เป็นบริเวณที่ดี มีมงคล และต่อมาก็คือ "หางเวียง" เปรียบเสมือนเท้าของคน ซึ่งทิศนี้ถือเป็นทิศอัปมงคล เป็นด้านที่ใช้แห่งศพออกไปเผาदानนอก เนื่องจากคนล้านนามีคติความเชื่อที่ไม่เผาผีในเมือง (ดูแผนภูมิที่ 3.1 ประกอบ)

¹² ณัฐกานต์ ลิ้มสถาพร, เชียงใหม่หัวใจล้านนา (กรุงเทพฯ : ภัครธรศ., 2544), หน้า 59-60.

¹³ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, "เมืองโบราณ" ในสัมมนาทางวิชาการหลักนิเวศวิทยาของชุมชนล้านนา 15 มีนาคม 2538 อ้างถึงใน ดวงจันทร์ อาภาวิชชุต์ เจริญเมือง, เมืองและการผังเมืองในประเทศไทย กรณีเมืองเชียงใหม่, พิมพ์ครั้งที่ 1 (เชียงใหม่ : มิ่งเมือง, 2541), หน้า 41.



แผนภูมิ 3.1 แสดงศรีระส่วนต่างๆของเมืองเชียงใหม่



ที่มา ศรัทศคี อ่องสกุล "วัดเจ็ดยอดในฐานะอายุเมืองเชียงใหม่" เอกสารโรเนียว, 2536

แผนภูมิ 3.2 แสดงทักชาเมืองและวัดต่างๆที่ประจำตามทักชาเมืองเชียงใหม่

แผนภูมิ 3.1 แสดงศรีระส่วนต่างๆของเมืองเชียงใหม่

แผนภูมิ 3.2 แสดงทักชาเมืองและวัดต่างๆที่ประจำตามทักชาเมืองเชียงใหม่

ที่มา: ดวงจันทร์ อาภาวิชชุดม์ เจริญเมือง 2541 : 42-43.

มาตราส่วน: ไม่ปรากฏ



- การผูกดวงเมืองตามทักษาเมือง¹⁴ สำหรับเมืองเชียงใหม่ถือว่ามีชะตาเมืองถือกำเนิดเมื่อวันที่ 12 เมษายน พ.ศ.1839 จากการพิจารณาประเด็นการถือกำเนิดเมืองตามคติล้านนา พบว่า นอกเหนือไปจากการมีเลือกวันที่ดีในการทำดวงเมืองแล้ว การผูกดวงเมืองนั้นได้มีการกำหนดทิศทางต่างให้เป็นไปตามทักษาเมือง ซึ่งต่อมาได้มีการสืบชะตาเมืองเช่นเดียวกับการสืบชะตาคน แสดงให้เห็นถึงความเชื่อที่ว่า “เมืองเชียงใหม่เป็นเมืองที่มีชีวิต” อย่างชัดเจน และคติความเชื่อท้องถิ่นดังกล่าว มีการยึดถือคติความเชื่อสืบทอดต่อมาในหลายยุคสมัย เช่น การเข้าเมืองต้องเข้าประตูเดขเมืองเพื่อจะได้มีฤทธิเดชมาก ในขณะที่กาลกิณีเมืองอยู่ทางใต้ ซึ่งคนปัจจุบันยังถือปฏิบัติ เพราะจะมีการเคลื่อนศพผ่านประตูสวนปรุงเท่านั้น เนื่องจากเป็นกาลกิณีเมือง คนเชียงใหม่ดั้งเดิมจะไม่เคลื่อนศพผ่านประตูอื่นเลย เป็นต้น (ดูแผนภูมิที่ 3.2 ประกอบ)

หากมองตามรูปร่างผังกายภาพของเมืองเชียงใหม่ โดยใช้หลักการของการสร้างเมืองในรูปแบบสี่เหลี่ยมจัตุรัสนี้ จะเป็นเมืองแสดงออกซึ่งสัญลักษณ์แห่งอำนาจแล้ว แต่ถ้ามองในด้านความเชื่อทางจิตวิญญาณของชาวลัวะ ซึ่งเป็นความเชื่อที่มีมาก่อนการสร้างเมืองเชียงใหม่ และคติดังกล่าวได้นำมาสร้างให้เป็นรูปธรรมมากขึ้นโดยพญามังราย ซึ่งหลักฐานสำคัญก็คือ “เสาอินทิล” หรือเสาหลักเมืองตั้งอยู่บริเวณสะดือเมือง ต่อมาพระเจ้ากาวิโลได้ย้ายเสาอินทิลจากบริเวณสะดือเมืองไปตั้งไว้ที่หน้าวัดเจติยหลวงจนถึงปัจจุบัน จะเห็นได้ว่า เมืองเชียงใหม่มีการผสมผสานทางด้านวัฒนธรรมที่เกิดขึ้นเป็นของตนเองแล้ว ยังได้นำมาซ้อนทับกับผังกายภาพของเมืองได้อย่างกลมกลืน และส่งผลต่อเนื่องให้รูปร่างผังกายภาพของเมืองดังที่ปรากฏในปัจจุบัน ซึ่งมีลักษณะเป็นสี่เหลี่ยมเกือบจัตุรัส กล่าวคือ มีความกว้างจากทิศเหนือถึงทิศใต้ 1,550 เมตร ความยาวจากทิศตะวันออกถึงทิศตะวันตก 1,600 เมตร ตัวเมืองตั้งอยู่บริเวณที่ราบเชิงเขา (ดอยสุเทพ) มีแม่น้ำปิงไหลผ่านทางด้านตะวันออกของตัวเมือง มีกำแพงเมืองและคูเมืองล้อมรอบทั้งสี่ด้าน ซึ่งขอบเขตของพื้นที่ภายในกำแพงเมืองดังกล่าว นิยมเรียกกันว่า “เขตกำแพงเมืองชั้นใน” และ “เขตกำแพงเมืองชั้นนอก” หมายถึงพื้นที่ที่อยู่นอกกำแพงเมืองชั้นใน มีขอบเขตครอบคลุมพื้นที่ภายในกำแพงเมืองรูปโค้งครึ่งวงกลม เริ่มจากบริเวณแจ้งศรีภูมิอ้อมมาทางด้านตะวันออกของเมืองลงมาทางทิศใต้จนถึงบริเวณแจ้งสุเอียง ซึ่งพื้นที่ทั้ง 2 ส่วนเรียกรวมกันว่า “เขตเมืองเก่าเชียงใหม่” ตั้งอยู่ในพื้นที่ตำบลศรีภูมิ ตำบลพระสิงห์ และตำบลหายยาในปัจจุบัน

ดังนั้น จากเหตุผลต่างๆที่กล่าวอธิบายมาก็น่าจะตอบประเด็นคำถามที่ว่าทำไม เมืองเชียงใหม่จึงมีรูปร่างเป็นสี่เหลี่ยมเกือบจัตุรัสได้

¹⁴ ดวงจันทร์ อภาวธรรม เจริณเมือง เมืองและการผังเมืองในประเทศไทย กวณเมืองเชียงใหม่. พิมพ์ครั้งที่ 1 (เชียงใหม่ : มิ่งเมือง, 2541), หน้า 42-43.

3.4.2 ระบบชุมชนโบราณที่สำคัญของเมือง

ลักษณะพิเศษอีกอย่างหนึ่งในเรื่องลักษณะทางกายภาพของเมืองเชียงใหม่ที่แตกต่างไปจากเมืองใหญ่ๆ ในภูมิภาคอื่น ก็คือ เป็นเมืองที่ประกอบด้วยกลุ่มของเวียงต่างๆ กล่าวคือ นอกจากจะมีเวียงหลัก ซึ่งเป็นเวียงเชียงใหม่ในปัจจุบันแล้ว ยังรายล้อมไปด้วยเวียงอื่นๆ ดังเห็นได้จากข้างตัวเวียงเชียงใหม่ด้านตะวันตก มีเวียงสวนดอก ที่โอบรอบวัดสวนดอก เยื้องไปทางด้านตะวันตกเฉียงเหนือ พบบริเวณที่มีคูน้ำคันดินล้อมในลักษณะที่เป็นเวียงอีก 2 แห่ง ซึ่งแห่งหนึ่งตั้งอยู่ทางตอนใต้ของมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ส่วนอีกแห่งหนึ่งตั้งอยู่ทางเหนือเข้ามาทางห้วยแก้ว คือ บริเวณที่เรียกว่าเวียงเจ็ดลิน เป็นที่ประทับของเจ้านายชั้นผู้ใหญ่ของกษัตริย์เชียงใหม่ และทางทิศใต้ในด้านฝั่งตะวันออกของลำแม่น้ำปิงมีเวียงกุมกาม ซึ่งเคยเป็นเมืองมาก่อนการสร้างเมืองเชียงใหม่ ในสมัยหลังมาลงมาได้กลายเป็นเวียงทางศาสนาที่มีวัดช้างค้ำเป็นประธาน¹⁵ การที่มีเวียงล้อมรอบดังกล่าวนี้ชี้ให้เห็นได้เด่นชัดว่า เมืองเชียงใหม่มีการจัดวางระบบเวียงบริวารอย่างมีระเบียบแบบแผน หากพิจารณาตำแหน่งที่ตั้งของเวียงเชียงใหม่ ในฐานะเป็นศูนย์กลางในด้านการบริหารปกครองเมือง ตั้งอยู่ระหว่างเชิงดอยสุเทพกับแม่น้ำปิง นอกจากจะมีความเหมาะสมกับการดำรงอยู่ของชุมชนที่เป็นเมือง ตามหลักทางด้านภูมิศาสตร์กายภาพนั้น การมีที่ตั้งอยู่ในตรงกลางของที่ราบลุ่มแม่น้ำปิง ยังง่ายต่อการควบคุมให้เวียงต่างๆ เหล่านี้ ให้มีบทบาทหน้าที่ในการเป็นเวียงทางศาสนา เวียงที่ประทับของเจ้านาย หรือเวียงที่เป็นหน้าด่าน มีหน้าที่ในการป้องกันข้าศึกศัตรูในยามที่มีการรุกรานเกิดขึ้น เป็นต้น

1. ระบบเมืองบริวาร

ถ้าหากศึกษาาระบบเมืองบริวารอย่างละเอียด จะพบว่า เมืองเชียงใหม่มีการเชื่อมโยงกับระบบเมืองบริวาร 2 ระดับ กล่าวคือ ในระดับภูมิภาคนั้น เมืองเชียงใหม่ซึ่งมีฐานะเป็นศูนย์กลางของอาณาจักรล้านนา มีเมืองบริวารที่สำคัญ ได้แก่ เมืองลำพูน ลำปาง และเชียงราย ยังรวมไปถึงเมืองประเทศราชและกลุ่มเมืองในแคว้นสิบสองปันนา อาทิ เมืองเชียงตุง เมืองเชียงรุ่ง เป็นต้นซึ่งเมืองเหล่านี้ ล้วนเป็นเมืองบริวารทำหน้าที่เป็นเมืองหน้าด่านป้องกันข้าศึกบุกเข้าสู่เมืองศูนย์กลางทั้งสิ้น ส่วนในระดับเมือง พบว่า ภายในพื้นที่เขตตัวเมืองเชียงใหม่และบริเวณใกล้เคียง มีระบบเมืองบริวาร หรือกลุ่มของชุมชนโบราณปรากฏให้เห็นได้อย่างชัดเจนอยู่หลายแห่ง จากการแปล

¹⁵ ศรีศักดิ์ วลิตโกดม ประวัติศาสตร์โบราณคดีของล้านนาประเทศ. (กรุงเทพฯ : บริษัท พริมเนคส์ พรินติ้ง เซ็นเตอร์ จำกัด 2545). หน้า 285-286.

และวิเคราะห์ภาพถ่ายทางอากาศฉบับปี พ.ศ. 2497 ของ ทิวา ศุภจรรยา ซึ่งเป็นภาพถ่ายทางอากาศเก่าสุดที่มีอยู่ พบว่า ในช่วงเวลานั้นพื้นที่เขตตัวเมืองเชียงใหม่ ยังมีร่องรอยที่ตั้งชุมชนโบราณปรากฏอย่างน้อย 7 แห่ง คือ

- 1.) คู คันดินและกำแพงรอบเมืองเชียงใหม่
- 2.) คู คันดินวงกลมรอบเวียงเจ็ดลิน
- 3.) คู คันดินสี่เหลี่ยมเวียงสวนดอก
- 4.) คู คันดินสี่เหลี่ยมจัตุรัสด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้ของเมืองเชียงใหม่
- 5.) คู คันดินรูปสี่เหลี่ยมคางหมู
- 6.) คู คันดินสี่เหลี่ยมจัตุรัสบริเวณแจ้งศรีภูมิ
- 7.) แนวคู คันดินทางด้านทิศเหนือของเมืองเชียงใหม่

แต่เป็นที่น่าเสียดายว่าผังทางกายภาพของชุมชนโบราณเหล่านี้ เกือบจะไม่มีอะไรเหลือให้เห็นเช่นในภาพถ่าย ทั้งนี้เนื่องจากบรรดาเวียงต่างๆ บางส่วนก็สูญสลายไป บางแห่งก็ถูกเปลี่ยนแปลงแก้ไขให้เป็นอย่างอื่นไปตามกาลเวลา อย่างไรก็ตาม ในปัจจุบันระบบชุมชนโบราณของเมืองเชียงใหม่ที่มีหลักฐานปรากฏเป็นแผนผังทางกายภาพอย่างชัดเจน คือ เวียงเชียงใหม่ ซึ่งทำหน้าที่เป็นเวียงหลักของเมืองและเวียงบริวารสำคัญที่รายล้อมเวียงหลัก ได้แก่ เวียงเจ็ดลิน เวียงสวนดอก และเวียงกุมกาม ซึ่งรายละเอียดมีดังนี้ (แผนที่ 3.4)

- เวียงเจ็ดลิน (ต.สุเทพ) เป็นชุมชนโบราณที่มีประวัติความเป็นมาที่สำคัญในลักษณะของพัฒนาการการตั้งถิ่นฐานที่ปรากฏขึ้นในช่วงก่อนที่จะมีการสร้างเมืองเชียงใหม่ ซึ่งมีลักษณะของเวียงเจ็ดลินเป็นรูปทรงกลมล้อมรอบด้วยกำแพงดิน 2 ชั้น ตั้งอยู่บริเวณเชิงดอยสุเทพทางด้านตะวันตกของมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ปัจจุบันสภาพของเวียงเจ็ดลินที่เป็นหลักฐานทางด้านประวัติศาสตร์ตลอดจนสภาพแวดล้อมโดยรอบถูกทำลายไปจนเกือบหมด เนื่องจากมีถนนห้วยแก้วตัดผ่านกลางเวียง ภายในพื้นที่เวียงเจ็ดลินเหลือเพียงร่องรอยกำแพงดินทางด้านใต้ มีลักษณะเป็นแนวคูน้ำและกำแพงดินโค้งอยู่ในเขตสวนรุกขชาติห้วยแก้ว และบางส่วนของกำแพงดินอยู่ทางทิศตะวันออกและทิศเหนือของเวียงเจ็ดลินในบริเวณสถาบันเทคโนโลยีราชมงคล วิทยาเขตเชียงใหม่

- เวียงสวนดอก (ต.สุเทพ) เป็นชุมชนโบราณที่อยู่นอกเขตกำแพงเมืองทางทิศตะวันตก ภายในเวียงไม่ยังมีเพียงวัดสวนดอกเป็นองค์ประกอบสำคัญของเมืองเชียงใหม่เท่านั้น แต่เวียงสวนดอกเป็นชุมชนโบราณที่มีความสำคัญในอดีตด้วย จากหลักฐานทางประวัติศาสตร์เวียงสวนดอกมีพัฒนาการการตั้งถิ่นฐานต่อเนื่องจากเวียงเจ็ดลิน โดยมีการสร้างเวียงสวนดอกขึ้นทางด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้ของเวียงเจ็ดลิน ลักษณะของเวียงสวนดอกเป็นชุมชนโบราณที่มีรูปทรงสี่เหลี่ยมจัตุรัสขนาดเล็ก มีกำแพงดินล้อมรอบทั้งสี่ด้าน ปัจจุบันสภาพพื้นที่ของเวียงสวนดอกเป็น

ชุมชนที่พักอาศัยและย่านการค้าตลอดริมฝั่งของถนนสุเทพ ซึ่งเป็นถนนสายหลักที่ตัดผ่านกลางเวียงออกเป็น 2 ฝั่ง หลักฐานสำคัญที่แสดงถึงความเป็นชุมชนโบราณคือ แนวกำแพงดินเหลือเฉพาะทางด้านทิศเหนือซึ่งร่องรอยเหลือมีให้เห็นเฉพาะ 2 ซ้างของถนนสุเทพ บริเวณคณะเภสัชศาสตร์ คณะทันตแพทยศาสตร์ของมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ส่วนแนวกำแพงดินทางด้านอื่นๆของเวียงถูกบุกรุกทำลายจนเกือบหมด

- เวียงกุมกาม (ต.ท่าวังตาล อ.สารภี) เป็นชุมชนโบราณที่ตั้งอยู่นอกเขตเมืองเชียงใหม่ไปทางด้านทิศใต้บริเวณพื้นที่ตำบลท่าวังตาล อำเภอสารภี เวียงกุมกามเริ่มปรากฏเป็นหลักฐานในช่วงก่อนที่พญามังรายจะมาสร้างเมืองเชียงใหม่ ซึ่งลักษณะเวียงเป็นแนวกำแพงรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า กว้างประมาณ 800 เมตร ยาวประมาณ 850 เมตร มีกำแพง 1 ชั้น และมีคูเมือง 1 ชั้น ในด้านพัฒนาการการตั้งถิ่นฐาน แม้จะขาดหายไปจากประวัติศาสตร์เป็นระยะเวลายาวนาน จนกระทั่งในปี พ.ศ. 2527 หน่วยศิลปากรที่ 4 ได้ทำการสำรวจและขุดค้นเวียงกุมกามขึ้นเป็นครั้งแรก ปัจจุบันเวียงกุมกามตั้งอยู่ในพื้นที่มีลักษณะเป็นชุมชนพักอาศัยที่มีความหนาแน่นเบาบาง และเป็นสวนลำไย สภาพพื้นที่เวียงถูกบุกรุกทำลายเสียหายเป็นจำนวนมาก จากความรู้เท่าไม่ถึงการณ์ของชาวบ้าน คงเหลือปรากฏเพียงแค่ซากโบราณสถานเพียงบางส่วน ซึ่งอยู่อย่างกระจัดกระจายในพื้นที่สวนลำไย ปัจจุบันแนวกำแพงและคูเมืองของเวียงกุมกามเหลือให้เห็นเพียงเล็กน้อย ซึ่งอยู่ทางด้านทิศใต้และทิศตะวันตก ส่วนโบราณสถานสำคัญที่มีทั้งหลักฐานทางด้านประวัติศาสตร์และโบราณคดีได้แก่ เจดีย์กู่คำ และวัดกานโถม นอกจากนี้ยังมีโบราณสถานที่กำลังขุดแต่งและที่เหลืออยู่ในเวียงกุมกามอีกเป็นจำนวนมาก ได้แก่ วัดเจดีย์เหลี่ยม วัดปู่เบียว วัดอีกก่าง วัดธาตุนาว วัดพระเจ้าองค์ดำ วัดพญามังราย และ กู้อ่างต่างๆ เป็นต้น

2. ระบบทางน้ำของเมือง

หากวิเคราะห์ลักษณะทางน้ำตามภูมิประเทศที่ตั้งของเมืองที่สร้างขึ้นในช่วงครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ 18 ลงมานั้น อาจแบ่งเมืองออกเป็น 2 กลุ่ม¹⁶ คือ กลุ่มที่ตั้งอยู่บนเส้นทางคมนาคมทางน้ำ และกลุ่มที่ตั้งอยู่บนเส้นทางคมนาคมทางบก โดยเฉพาะกลุ่มที่อยู่ใกล้กับเส้นทางน้ำ ส่วนใหญ่ตั้งอยู่ริมแม่น้ำและใช้แม่น้ำเป็นเป็นคูเมืองด้านหนึ่ง ได้แก่ เมืองอโยธยา เป็นต้น ส่วนกลุ่มที่อยู่บนเส้นทางบกนั้น ได้แก่ เมืองสุโขทัย เป็นต้น ซึ่งข้อแตกต่างกันระหว่างเมือง 2 กลุ่มนี้ก็คือ กลุ่มที่อยู่ใกล้กับเส้นทางแม่น้ำจะไม่มีารขุดอ่างเก็บน้ำ แต่กลุ่มที่อยู่บนเส้นทางบกจะนิยมขุด

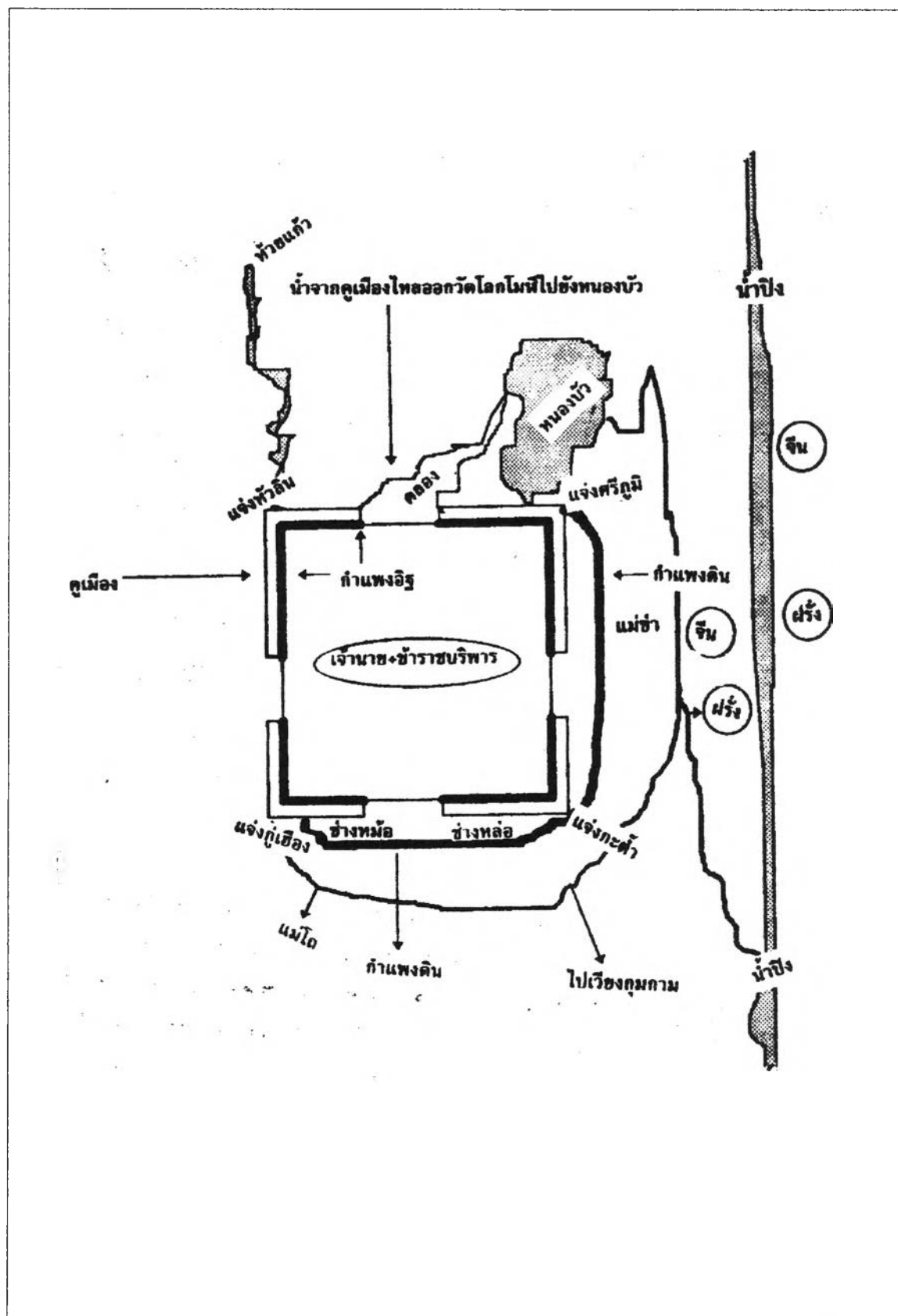
¹⁶ ศรีศักดิ์ วัลลิโกดม ประวัติศาสตร์โบราณคดีของล้านนาประเทศ (กรุงเทพฯ : บริษัท พิมเนต พรินติ้ง เซ็นเตอร์ จำกัด 2545), หน้า 276.

อ่างเก็บน้ำและสระน้ำขนาดใหญ่เอาไว้ในบริเวณใกล้กับเมือง โดยเฉพาะอ่างเก็บน้ำมักพบอยู่ข้างนอก และมักสัมพันธ์กับทางน้ำหรือคันดินที่ใช้ในการระบายและชักน้ำจากแหล่งน้ำทางธรรมชาติ จะเห็นว่า ลักษณะอย่างหนึ่งของการเป็นสังคมเมืองจากทางกายภาพ คือ การขุดอ่างเก็บน้ำขนาดใหญ่แสดงถึงความร่วมมือในการสร้างสิ่งสาธารณะได้เช่นนี้ ย่อมจะต้องเป็นเมืองที่มีระเบียบแบบแผนที่เป็นระบบอย่างแน่นอน

เมื่อเปรียบเทียบลักษณะทางกายภาพของเมืองขนาดใหญ่ที่ได้กล่าวมาพบกับกรณีเมืองเชียงใหม่ พบว่า ลักษณะทางกายภาพของชุมชนโบราณในเมืองเชียงใหม่ นอกจากมีคูน้ำคันดินเพื่อป้องกันจากการรุกรานแล้ว ยังพบว่า ภายในตัวเวียงและนอกคูเวียงมีสระน้ำขนาดใหญ่รวมอยู่ด้วย อ่างเก็บน้ำหรือหนองใหญ่หน่อสถานของเมืองเชียงใหม่ ตามตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ระบุว่า "มีหนองน้ำใหญ่อยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของเมือง" ที่มีชื่อเรียกว่า " หนองบัว " ซึ่งเป็นชัยมงคล 1 ใน 7 ประการที่สำคัญของมงคลทำเลที่ตั้งของเมืองเชียงใหม่บนที่ราบเชิงดอยสุเทพ มีลักษณะพื้นที่เทลาดจากตะวันตกลงสู่แม่น้ำปิงทางทิศตะวันออก ตัวเมืองและคูเมืองจะได้รับน้ำจากห้วยแก้ว ไหลลงมาจากดอยสุเทพเข้าสู่คูเมือง และภายในตัวเมืองบริเวณแจ่วหัวรินทางด้านทิศตะวันออกมีลำน้ำแม่ข่าไหลมาจากตอนเหนือ ลงสู่คูเมืองชั้นนอกด้านทิศตะวันออก ดังนั้นจะเห็นว่า นอกจากลำน้ำปิงแล้ว ทางน้ำอื่นๆของเมือง อาทิ น้ำแม่ข่า น้ำแม่โท ลำคูไหว เป็นต้น มีการขุดสระน้ำและสร้างสิ่งที่ใช้ในการระบายน้ำ และชักน้ำที่ปรากฏทั้งในลักษณะของคูน้ำคันดินหรือไม่ก็คลองหรือทางน้ำจากที่สูงซึ่งเป็นแหล่งน้ำธรรมชาติมากักเก็บน้ำไว้ใช้ในการอุปโภคบริโภค และใช้เป็นเส้นทางคมนาคมขนส่งในอดีตแล้ว ยังพบประเด็นที่น่าสนใจคือ ร่องรอยที่แสดงให้เห็นว่าเป็นกลุ่มของเวียงต่างๆ หรือระบบเวียงของเมืองเชียงใหม่ มีความสัมพันธ์ที่เชื่อมโยงกับทางน้ำอย่างเห็นได้ชัด ทั้งนี้เนื่องจากทางน้ำหรือคันดินเหล่านี้ตัดผ่านบรรดาชุมชนเล็กๆที่รายรอบตัวเมืองแทบทั้งสิ้น และถือได้ว่าเมืองเชียงใหม่เติบโตอาศัยพึ่งพาทางน้ำ ดังนั้น ระบบทางน้ำจึงเป็นคุณลักษณะทางกายภาพของเมืองอีกอย่างหนึ่ง ที่มีส่วนสำคัญในการเชื่อมโยงผังทางกายภาพของเมืองเชียงใหม่ให้มีความสมบูรณ์ยิ่งขึ้น (โปรดดูแผนที่ 3.3, 3.4 และ 3.5 ประกอบ)

3.4.3 องค์ประกอบและโครงสร้างที่สำคัญของเมือง

ถึงแม้ว่าองค์ประกอบและโครงสร้างทางด้านกายภาพของเมืองเชียงใหม่ ที่ปรากฏในปัจจุบัน ผ่านการซ่อมแซมบูรณะปฏิสังขรณ์อยู่หลายครั้ง ส่งผลให้รายละเอียดอาจต่างไปจากเดิมบ้าง แต่สภาพโครงสร้างหลักยังคงรูปแบบดั้งเดิมไว้มาก ซึ่งองค์ประกอบที่เป็นโครงสร้างหลักที่สำคัญของเมืองเชียงใหม่ในปัจจุบันทั้งโดยธรรมชาติและมนุษย์สร้างขึ้นแบ่งเป็น 2 ประเภท ดังนี้



แผนที่ 3.5 แสดงลักษณะของทางน้ำที่สำคัญในเขตตัวเมืองเชียงใหม่

ที่มา: ดวงจันทร์ อภาวิฑูตม์ เจริญเมือง 2541: 50.

มาตราส่วน: ไม่ปรากฏ



1. โครงสร้างที่เป็นป้อม ประตู คูน้ำ และกำแพงเมือง

กำแพงเมืองและคูเมืองที่เห็นกันอยู่ในสภาพปัจจุบัน มีการก่อสร้าง รั้วถอน และบูรณะซ่อมแซมในหลายสมัย ด้านประวัติความเป็นมาไม่ได้ปรากฏแน่ชัดว่าสร้างขึ้นในสมัยใด แต่เป็นที่ขอมกันว่าน่าจะสร้างขึ้นในปี พ.ศ. 1839 ซึ่งเป็นช่วงเวลาเดียวที่พญามังรายสร้างเมืองเชียงใหม่ ต่อมาพระเจ้าแก้ว (พ.ศ.2061) ได้มีการบูรณะซ่อมแซมกำแพงเมืองทั้งหมดเพื่อป้องกันในช่วงศึกสงครามที่เกิดขึ้นบ่อยๆ จนมาถึงสมัยพระเจ้ากาวิละก็มีการบูรณะซ่อมแซมกำแพงเมืองและคูเมืองที่ได้รับความเสียหายจากการถูกโจมตีขึ้นใหม่อีกครั้ง โดยมีการสร้างแจ้งหรือป้อมปราการเพิ่มขึ้นบริเวณมุมของกำแพงเมืองทั้ง 4 แห่ง ได้แก่ แจ้งชะต้ำ แจ้งศรีภูมิ แจ้งกุเอื้องและแจ้งหัวดิน ส่วนประตูเมืองที่ปรากฏในปัจจุบันมีทั้งหมด 5 ประตู คือ

1) ประตูข้างเผือก อยู่ด้านทิศเหนือของกำแพงเมือง สร้างในสมัยพญามังราย เดิมมีชื่อที่ประตูหัวเมือง ต่อมาพระเจ้าแสนเมืองมาได้มีการสร้างอนุสาวรีย์ขึ้นใกล้กับประตูนี้จึงได้เปลี่ยนชื่อเป็นประตูข้างเผือก และได้รับการบูรณะซ่อมแซมและสร้างขึ้นใหม่โดยพระเจ้ากาวิละ

2) ประตูท่าแพ อยู่ด้านทิศตะวันออกของกำแพงเมือง เป็นประตูเมืองที่ได้รับความเสียหายมากจนไม่สามารถทำการบูรณะซ่อมแซม ต่อมาในปี พ.ศ. 2528 ได้มีการรื้อและสร้างขึ้นใหม่ทั้งหมดตามลักษณะของรูปแบบในอดีต ดังเช่นที่ปรากฏในปัจจุบัน

3) ประตูเชียงใหม่ อยู่ด้านทิศใต้ของกำแพงเมือง มีการบูรณะซ่อมแซมในปี พ.ศ. 2510

4) ประตูสวนปรุง อยู่ด้านทิศใต้ของกำแพงเมือง เดิมชื่อว่าประตูท้ายเมืองใช้ในการเคลื่อนย้ายศพออกจากเมืองและมีการบูรณะซ่อมแซมสมัยพระเจ้ากาวิละและในเวลาต่อมา

5) ประตูสวนดอก ตั้งอยู่บริเวณด้านทิศตะวันตกของกำแพงเมือง สร้างขึ้นในสมัยของพญามังราย มีประวัติความเป็นมาว่าแต่เดิมบริเวณดังกล่าวเป็นสวนดอกไม้ของพระเจ้ากือนาจึงมีชื่อเรียกว่าประตูสวนดอกไม้ บูรณะซ่อมแซมในสมัยพระเจ้ากาวิละเป็นต้นต่อมา ส่วนประตูเมืองชั้นนอกที่สังเกตเห็นอยู่ด้านทิศใต้ของเขตเมืองชั้นในมี 2 ประตู คือ ประตูหายยา และประตูหัวก้อม โดยที่ประตูหายยามีลักษณะเป็นพื้นที่ยื่นล้ำออกไปนอกแนวกำแพงอย่างชัดเจนและมีคูเมืองล้อมล้อมพื้นที่ และประตูหัวก้อมสังเกตเห็นได้ยาก เนื่องจากแนวพื้นที่ยื่นล้ำออกไปนั้นไม่ชัดเจน

ส่วนแจ้งหรือป้อมที่ยังคงเหลือสภาพในปัจจุบันตั้งอยู่บริเวณมุมกำแพงเมืองทั้ง 4 ด้าน ประกอบด้วย

1) แจ้งศรีภูมิ ตั้งอยู่บริเวณมุมกำแพงด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือ เป็นแจ้งที่ได้รับการสร้างเป็นลำดับแรกแล้วเวียนไปทางทิศตะวันออก ทิศใต้ ทิศตะวันตก ทิศเหนือและเวียนมาบรรจบที่แจ้งศรีภูมิ(เวียนทักษิณาวฏ) ลักษณะเป็นแจ้งก่อด้วยอิฐที่มีลักษณะพิเศษกว่าแจ้งอื่นๆ คือ โครง

สร้างของแฉ่งมีรูปทรงหลายเหลี่ยมมาตั้งแต่อดีต สภาพของแฉ่งในปัจจุบันเริ่มทรุดตัวลงเนื่องจากบริเวณคูเมืองด้านนี้มีระดับต่ำสุดเป็นผลให้น้ำข้างตลอดเวลา

2) แฉ่งชะต้ำ ตั้งอยู่บริเวณมุมกำแพงด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้ ลักษณะแฉ่งเป็นป้อมก่อด้วยอิฐที่ยังคงสภาพของรูปทรงมาจนถึงปัจจุบัน

3) แฉ่งกู่เฮื่อง ตั้งอยู่บริเวณมุมกำแพงด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้ ลักษณะพื้นฐานของแฉ่งเป็นป้อมก่อด้วยอิฐรูปทรงกลมขนาดใหญ่ ปัจจุบันสภาพแฉ่งนี้ยังมีโครงสร้างที่แข็งแรงโดยได้รับการบูรณะจากกรมศิลปากรแล้ว

4) แฉ่งหัวริน ตั้งอยู่บริเวณมุมกำแพงด้านทิศตะวันตกเฉียงเหนือ ลักษณะเป็นแฉ่งที่ก่อด้วยอิฐ ปัจจุบันทัศนียภาพของแฉ่งแห่งนี้ถูกบดบังไปด้วยอาคารสิ่งปลูกสร้างขนาดใหญ่หลายแห่ง เช่น โรงแรมศรีโตเกียว โรงพยาบาลเชียงใหม่ราม ศูนย์การค้ากาดสวนแก้ว เป็นต้น

สภาพกำแพงเมืองเชียงใหม่ทุกวันนี้แม้จะถูกรื้อทำลายไปจนหมดสิ้นจะมีเหลือให้เห็นอยู่บ้างตามส่วนที่ต่อเนื่องกับแฉ่งและประตูเมือง อย่างไรก็ตาม กำแพงเมืองส่วนที่เหลืออยู่ในปัจจุบันเป็นองค์ประกอบสำคัญที่เน้นให้เห็นรูปร่างเมืองสี่เหลี่ยมเกือบจัตุรัสได้พอสมควร นอกจากนี้ยังมีกำแพงเมืองเชียงใหม่อีกส่วนที่เหลืออยู่คือ กำแพงดิน หรือที่เรียกกันว่า กำแพงเมืองชั้นนอก เป็นกำแพงที่มีลักษณะแนวคันดินเป็นรูปครึ่งวงกลม เริ่มจากบริเวณแจ้งศรีภูมิล้อมมาทางด้านตะวันออกของเมืองจนถึงบริเวณแจ้งกู่เฮื่อง ปัจจุบันสภาพกำแพงชั้นนอกได้เปลี่ยนแปลงไปเกือบหมดแล้ว เหลือเพียงแนวกำแพงดินบางส่วนแต่ก็ถูกบุกรุกทำลายเสียหายเป็นอย่างมาก

2. โครงสร้างทางธรรมชาติของเมือง

นอกจากป้อม ประตู คูน้ำ และกำแพงเมืองเชียงใหม่ ซึ่งเป็นโครงสร้างทางกายภาพที่เด่นชัด ของเมือง เกิดจากการสร้างของมนุษย์เป็นส่วนใหญ่แล้ว แต่จากการศึกษาพัฒนาการของเมืองเชียงใหม่ที่ผ่านมา พบว่า คุณลักษณะสำคัญของโครงสร้างเมืองเชียงใหม่อาศัยปัจจัยทางด้านธรรมชาติเป็นตัวกำหนดผังทางกายภาพของเมืองมาตั้งแต่เริ่มสร้างและยังคงมีส่วนสำคัญจนกระทั่งปัจจุบัน องค์ประกอบที่เป็นโครงสร้างทางธรรมชาติของเมืองที่สำคัญคือ ดอยสุเทพและแม่น้ำปิง โดยเฉพาะดอยสุเทพเป็นฉากหลังของเมืองจึงเป็นจุดสังเกต(Landmark) ที่เด่นชัดที่สุดและเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์คู่บ้านคูเมืองผูกพันกับชาวเชียงใหม่ ส่วนแม่น้ำปิงนั้น เป็นเส้นทางน้ำสายสำคัญเปรียบเสมือนเส้นเลือดใหญ่ที่หล่อเลี้ยงชุมชนในเมืองเชียงใหม่ มาตั้งแต่สมัยเริ่มก่อรูปของอาณาจักรล้านนาและยังคงความสำคัญมาจนถึงทุกวันนี้

แต่ในสภาวะการณ์ปัจจุบันของโครงสร้างทางธรรมชาติเมืองเชียงใหม่ที่เคยเป็นประโยชน์ต่อเมืองในอดีตได้สูญเสียมูลค่าไป เนื่องจากการขยายตัวของพื้นที่ปลูกสร้าง โดยเฉพาะการขยายตัวในแนวตั้ง โดยการปลูกสร้างอาคารสูงกระจุกรวมตัวกันอยู่บริเวณเชิงดอยสุเทพ เป็นไปเพียงเพื่อต้องการทิวทัศน์ที่งดงามของดอยสุเทพเป็นจุดขายเท่านั้น แต่ผลที่เกิดขึ้นจากการสร้างของอาคารสูงนอกจากเส้นขอบฟ้าด้านทิศตะวันตกของเมืองถูกทำลายลง เนื่องมาจากการบดบังดอยสุเทพของอาคารสูงโดยตรงแล้ว ยังทำให้ความอุดมสมบูรณ์ของสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติของเมืองที่สำคัญถูกทำลายไปด้วย ซึ่งแม่น้ำปิงเป็นอีกองค์ประกอบที่สำคัญของเมืองถูกทำลายลงเช่นเดียวกัน โดยการปลูกสร้างอาคารสูงและอาคารขนาดใหญ่ตลอดแนวริมทั้ง 2 ฝั่งของแม่น้ำปิง ล้วนส่งผลให้ความเป็นธรรมชาติของแม่น้ำปิง ถูกทับถมจากการทำเขื่อนกันดินปิดกั้นเส้นทางน้ำเดิม ซึ่งทั้งหมดนี้ นับเป็นการทำลายคุณภาพของจินตภาพเมืองเก่าแห่งนี้สูญเสียมูลค่าอย่างสิ้นเชิง นอกจากแม่น้ำปิงแล้วลำน้ำธรรมชาติอื่นๆของเมือง เช่น น้ำแม่ข่า น้ำแม่โท ลำคูไหว มีการเปลี่ยนแปลงสภาพทางธรรมชาติด้วย การปล่อยให้สภาพลำน้ำเกิดการเน่าเสียและตื้นเขินจนหมดสภาพของความเป็นลำน้ำธรรมชาติไป ซึ่งรายละเอียดปัญหาจะได้กล่าวในบทต่อไป

อย่างไรก็ตาม จากการศึกษาพัฒนาการของเมืองประวัติศาสตร์ที่ผ่านมา ชี้ให้เห็นชัดว่า เชียงใหม่เป็นเมืองที่มีเอกลักษณ์ทั้งในด้านการเมือง การปกครอง ขนบธรรมเนียมประเพณี ภาษา การแต่งกาย หรือแม้กระทั่งอาหารการกิน แต่ทั้งหมดที่กล่าวมานั้น เป็นรูปแบบคุณค่าทางสังคม และมีลักษณะในเชิงนามธรรม ดังนั้น การศึกษาลักษณะทางด้านกายภาพของเมืองเชียงใหม่ นั้นเป็นเรื่องยาก ถ้าหากจะพยายามมองย้อนไปหารูปแบบของเมืองเชียงใหม่ ตั้งแต่แรกสร้างในสมัยพญามังราย ทั้งนี้เพราะขาดข้อมูล อีกทั้งเมืองเชียงใหม่เองก็มีการสืบเนื่อง มีการขยายตัว และเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา ภายใต้สภาพการณ์และข้อจำกัดเช่นนี้ ประเด็นคำถามที่น่าสนใจต่อการพิจารณาศึกษาต่อ คือ สภาพทางกายภาพของเมืองเชียงใหม่ที่ปรากฏอยู่ในปัจจุบัน จะสามารถเชื่อมต่อกับอดีตได้หรือไม่ ถ้าได้ อะไรคือ กุญแจดอกสำคัญที่ไขให้เห็นภาพของความเป็นเมืองประวัติศาสตร์แห่งนี้ได้อย่างเป็นรูปธรรม ซึ่งคำตอบก็คือ “ โบราณสถาน ” สิ่งเดียวที่เป็นร่องรอยหรือสัญลักษณ์แสดงแห่งความยิ่งใหญ่ของเมืองเชียงใหม่ในอดีต หรือ เป็นการบ่งบอกถึงเมืองที่มีอารยธรรมมาอย่างยาวนานนั่นเอง

3.5 โบราณสถานของเมืองเชียงใหม่

จากการศึกษาพัฒนาการเมืองเชียงใหม่ที่ผ่านมา กล่าวไว้ชัดเจนว่า ชุมชนในยุคก่อนประวัติศาสตร์ โดยชาวลัวะเป็นชุมชนที่ยังไม่มีการนับถือพุทธศาสนา และกลายเป็นชุมชนในทาง

พุทธศาสนา เมื่อพญากือนาได้รับเอาพุทธศาสนานิกายลังกาวงศ์จากเมืองสุโขทัยเข้ามาในดินแดน ล้านนา การเปลี่ยนแปลงทางศาสนาครั้งสำคัญนี้มีผลต่อลักษณะทางกายภาพของเมือง และผัง ทางกายภาพของเมืองเชียงใหม่พัฒนาขึ้นอย่างสมบูรณ์ นับจากสมัยพญาติโลกราชเป็นช่วงเวลา ที่เมืองเชียงใหม่มีความเจริญรุ่งเรืองขึ้นถึงขีดสุดในสมัยพญาแก้ว หรือ "ยุคทองแห่งล้านนา" เนื่อง จากการทำนุบำรุงศาสนาพุทธศาสนาลังกาวงศ์ใหม่ให้มีความเจริญรุ่งเรืองแล้ว ยังมีการทำนุบำรุง บ้านเมืองอย่างเห็นได้ชัด คือ การก่อกำแพงเมืองเชียงใหม่ด้วยอิฐบริเวณกำแพงสี่เหลี่ยมชั้นใน ซี่ให้เห็นว่า ผังทางกายภาพและโบราณสถานเมืองเชียงใหม่ที่ปรากฏในปัจจุบัน เริ่มขึ้นในยุคสมัย ของพญาแก้วหรือพระเมืองแก้วนั่นเอง แต่เนื่องจากสภาพโบราณสถานอันมรดกทางวัฒนธรรมของ เมืองเชียงใหม่ในปัจจุบัน มีเหลืออยู่จำนวนมากและมีความหลากหลายรูปแบบ ดังนั้น เพื่ออนุรักษ์ คุณค่าของโบราณสถานเมืองเชียงใหม่ให้สืบต่อไป แบ่งการศึกษาออกเป็นหัวข้อต่างๆ ดังนี้

3.5.1 การจำแนกประเภทของโบราณสถาน

จากโครงการอนุรักษ์และพัฒนาเมืองประวัติศาสตร์เชียงใหม่ของกรมศิลปากร พบว่า โบราณสถานภายในพื้นที่เขตตัวเมืองเชียงใหม่และบริเวณใกล้เคียงที่สำรวจพบแล้ว มีจำนวนมาก กว่า 200 แห่ง¹⁷ โดยโบราณสถานต่างๆสามารถแบ่งออกได้ 2 กลุ่ม คือ กลุ่มโบราณสถานที่ยังใช้ ประโยชน์ (Living Monuments) และกลุ่มโบราณสถานที่เป็นซากอารยธรรม (Dead Monuments) หรือที่เรียกกันว่า"โบราณสถานร้าง" เนื่องจากโบราณสถานเมืองเชียงใหม่มีเป็นจำนวนมาก ดังนั้น ในการแบ่งประเภท และจำนวนของโบราณสถาน จะใช้เกณฑ์การพิจารณาจากประกาศการขึ้น ทะเบียนเป็นโบราณสถานของกรมศิลปากร โดยจำแนกตามประโยชน์ใช้สอยของโบราณสถาน ซึ่ง ตั้งอยู่ในบริเวณต่างๆ ของเมือง

3.5.1.1 โบราณสถานในเขตเมืองเก่า

1. ประเภทวัด

ปัจจุบันวัดที่ปรากฏทั้งในพื้นที่เขตเมืองเก่าเชียงใหม่และบริเวณโดยรอบล้วนเป็นโบราณ สถานที่แสดงถึงคุณค่าทางด้านประวัติศาสตร์และศิลปกรรมของเมืองเชียงใหม่ ซึ่งวัดเป็นโบราณ สถานที่มีสัดส่วนมากที่สุด เนื่องจากวัดในเมืองเชียงใหม่มีความสัมพันธ์ควบคู่กับพัฒนาการทาง

¹⁷ กรมศิลปากร, แผนแม่บทโครงการอนุรักษ์และพัฒนาเมืองประวัติศาสตร์เชียงใหม่ (เชียงใหม่:ม.ป.พ., 2542), หน้า 26.

ประวัติศาสตร์ของเมืองมาโดยตลอด ส่งผลให้โบราณสถานที่ก่อสร้างขึ้น ส่วนใหญ่เกี่ยวข้องกับศาสนา ปัจจุบันวัดในเขตเทศบาลนครเชียงใหม่มีจำนวนถึง 178 แห่ง ในจำนวนนี้บางส่วนกลายเป็นวัดร้างไปนานแล้ว ส่วนที่เหลืออยู่ยังใช้ประโยชน์ในสภาพดั้งเดิม หรือเจริญมากขึ้นกว่าเดิม (แผนที่ 3.6)

จากการสำรวจของกรมศิลปากร พบว่า ศิลปกรรมที่มีคุณค่าควรแก่การอนุรักษ์เป็นโบราณสถานของเมืองเชียงใหม่ มีจำนวน 104 แห่ง (รวมทั้งโบราณสถานของเวียงกุมกามด้วย) สำหรับการอนุรักษ์วัดที่มีคุณค่าความสำคัญ กรมศิลปากรเริ่มดำเนินการขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถานสำคัญระดับชาติมาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2520 เฉพาะในเขตกำแพงเมืองชั้นในมีวัดจำนวนมากถึง 56 แห่ง แบ่งเป็นวัดที่มีการใช้ประโยชน์อยู่ (Living Monuments) หรือมีพระสงฆ์จำพรรษาได้รับการประกาศขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถานสำคัญระดับชาติแล้ว มีจำนวน 11 แห่ง ได้แก่ วัดพระสิงห์วรมหาวิหาร วัดเจดีย์หลวงวรวิหาร วัดเชียงใหม่ วัดพระเจ้าเม็งรายวัดปราสาท วัดดวงดี วัดหัวข่วง วัดพวกหงส์ วัดพันเตา วัดอุโมงค์และวัดศรีเกิด นอกจากนี้วัดที่เป็นโบราณสถานที่ยังกล่าวมาข้างต้นแล้วยังมีวัดที่มีความสำคัญจำนวน 25 แห่ง ซึ่งยังไม่ได้รับการประกาศขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถาน ได้แก่ วัดหมื่นทองเงิน วัดช่างแต้ม วัดมณเฑียร วัดหม้อคำตวง วัดดับภัย วัดพ่อน้อย วัดควรร่วม วัดผาป่อง วัดพันอ้น วัดพวกแต้ม วัดเมธัง วัดชัยพระ วัดทุ่งยุง วัดดอกเอื้อง วัดดอกคำ วัดสำภา วัดล้ามาข้าง วัดทรายมูลมาน วัดบ้านปิง วัดผ้าขาว วัดหมื่นล้าน วัดป่าพร้าวใน วัดพันแหวน วัดทรายมูลเมือง และวัดหมื่นตุม นอกจากนี้ ในเขตกำแพงเมืองชั้นในยังมีโบราณสถานที่เป็นวัดร้าง ซึ่งส่วนใหญ่โบราณสถานเป็นซากอารยธรรม (Dead Monuments) ที่เหลือปรากฏอยู่ในปัจจุบัน คือ "เจดีย์ร้าง" มีจำนวนมากถึง 19 แห่ง แบ่งเป็นโบราณสถานประเภทวัดร้างที่ได้รับการประกาศขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถานสำคัญระดับชาติ มีจำนวน 12 แห่ง ได้แก่ วัดหอพระ วัดบันแจ่ม วัดแสนเมืองมา วัดหนองจริน(เจ็ดลิน) วัดหนองหญ้าแพรก วัดสะดือเมือง วัดอินทิล วัดนางเหลียว วัดหมื่นทอง วัดจอกแก้ว วัดช่างลาน และวัดกิตติ ส่วนวัดร้างที่ไม่ได้รับการประกาศขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถานมีจำนวน 7 แห่ง ได้แก่ วัดต้นปุ่น วัดสุทธาวาส วัดแสนเมืองมาขวาง วัดต้นยาง วัดหอธรรม วัดผ้าขาวน้อย และวัดเชษฐา

2. ประเภทกำแพงเมืองและคูเมือง

กำแพงเมืองและคูเมือง เป็นโบราณสถานสำคัญที่แสดงถึงองค์ประกอบและโครงสร้างทางกายภาพเกี่ยวข้องกับประวัติและเรื่องราวของเมืองเชียงใหม่ดังที่กล่าวมาแล้ว ปัจจุบันกำแพงเมืองและคูเมือง ได้รับการประกาศขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถานสำคัญระดับชาติแล้วมี 2 ส่วน คือ

1) กำแพงเมืองและคูเมือง (ต.ศรีภูมิ และ ต.พระสิงห์)

กำแพงเมืองและคูเมืองชั้นในคือ ส่วนที่เป็นกำแพงเมืองและคูเมืองรูปทรงสี่เหลี่ยมเกือบจัตุรัสหรือเขตเมืองชั้นในซึ่งเป็นองค์ประกอบทางกายภาพที่สำคัญของเมืองเชียงใหม่และได้รับการขึ้นทะเบียนแล้ว ประกอบด้วย กำแพงเมือง แจ่ง ประตูเมืองและคูเมืองทั้ง 4 ด้าน

2) กำแพงดินและคูเมือง (ต.หายยา)

กำแพงดินและคูเมืองชั้นนอกคือ แนวกำแพงดินอยู่ในเขตเมืองชั้นนอกเป็นองค์ประกอบทางกายภาพที่สำคัญรองลงมาจากเขตเมืองชั้นใน ส่วนโบราณสถานชั้นนอกที่สำคัญและได้รับการขึ้นทะเบียนแล้ว ประกอบด้วย แนวกำแพงดิน แจ่ง และคูเมือง

3.5.1.2 โบราณสถานบริเวณโดยรอบเขตเมืองเก่า

1. ประเภทวัด

จากวัดที่มีอยู่ในเขตเทศบาลนครเชียงใหม่จำนวน 178 วัด แบ่งเป็นโบราณสถานที่อยู่ในเขตอนุรักษ์เมืองเก่าเชียงใหม่ 56 แห่ง ส่วนวัดที่เหลือจะอยู่บริเวณโดยรอบเขตอนุรักษ์เมืองเก่ามีเป็นจำนวนมากทั้งที่ยังไม่ได้รับการขึ้นทะเบียน แต่วัดที่ได้รับการประกาศขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถานและมีพระสงฆ์จำพรรษาจำนวน 7 แห่ง ได้แก่ วัดสวนดอก วัดเชียงยืน วัดกู่เต้า วัดศรีปิงเมือง วัดหัวฝาย วัดบุพพาราม และวัดช่วงสิงห์ ส่วนโบราณสถานประเภทวัดร้างที่ได้รับการประกาศขึ้นทะเบียนแล้วมีจำนวน 40 แห่ง ได้แก่ วัดช้างเผือก วัดเจดีย์ป่อง วัดประตู วัดเจดีย์แดง วัดบ้านตาล วัดเจดีย์แดงโน วัดหน้าผ้าขาว วัดกฤษณ วัดป่าอ้อย วัดโลกโมฬี วัดป่าคา วัดป่าเขต วัดพระเจ้าอมเมียง วัดนางบัว วัดแสนขาน วัดศรีบุญเรือง วัดป่าสัก วัดวังสิงห์คำ วัดหนองล่อม วัดร่มโพธิ์ วัดไชยสถาน วัดเมืองเลน วัดเมืองเถิน วัดละแกง วัดเมืองยอง วัดลังกา วัดยางกวง วัดแสนแล้ว วัดธาตุกลาง วัดแสนเล่า วัดน้อย วัดเชียงของ วัดม่วงคำ วัดกู่เสือ วัดเชียงรุ่ง วัดเชียงของ วัดสี่เสียด วัดแสนตาห้อย วัดบันเส้า วัดอ้อมโอบ วัดสี่สูง และวัดกู่ขาว

2. ประเภทกำแพงเมืองและคูเมือง

เวียงเจ็ดลินและเวียงสวนดอกในฐานะเวียงบริวารของเมืองเชียงใหม่จึงเป็นโบราณสถานที่มีความสำคัญและเป็นองค์ประกอบของระบบชุมชนโบราณดังที่ได้กล่าวมาแล้ว ปัจจุบันได้รับการประกาศขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถานสำคัญระดับชาติแล้วทั้ง 2 แห่ง คือ กำแพงดินและคูเวียงเจ็ดลิน และกำแพงดินและคูเวียงสวนดอก ซึ่งตั้งอยู่ที่ตำบลสุเทพ

3. ประเภทซ่ง

ซ่งในเมืองเชียงใหม่ เป็นองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองโดยมีบทบาทเป็นพื้นที่โล่งเพื่อรองรับกิจกรรมของเมืองทั้งในแง่การใช้สอยและคติความเชื่อของชาวล้านนา ปัจจุบันซ่งมีความสัมพันธ์กับโครงสร้างเมืองเชียงใหม่ลดลงไปอย่างมาก ซึ่งซ่งได้รับการประกาศขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถานสำคัญระดับชาติแล้วมีจำนวน 2 แห่งคือ ซ่งข้างเมือกและซ่งสิงห์ ตั้งอยู่ที่ตำบลข้างเมือก

3.5.1.3 โบราณสถานบริเวณเวียงกุมกาม

นอกจากโบราณสถานในเขตอนุรักษณ์เมืองเก่าและบริเวณโดยรอบดั่งที่กล่าวมาแล้ว การอนุรักษณ์เมืองประวัติศาสตร์เชียงใหม่ ยังรวมถึงการอนุรักษณ์โบราณสถานเวียงกุมกามในฐานะเวียงบริวารของเมืองเชียงใหม่ด้วย ปัจจุบันตั้งอยู่ในพื้นที่หมู่ที่ 11 ตำบลท่าวังตาล อำเภอสารภี จังหวัดเชียงใหม่ จากการสำรวจของกรมศิลปากรในระหว่างปี พ.ศ. 2528-2532 พบว่า มีโบราณสถานกระจายอยู่ทั้งในเขตเวียงกุมกามและบริเวณใกล้เคียงรวมจำนวน 25 แห่ง จำแนกเป็นโบราณสถานร้างมีจำนวน 21 แห่ง และมีวัดพระสงฆ์จำพรรษาตั้งอยู่ในเขตเวียงกุมกามและบริเวณใกล้เคียงเพียง 4 วัด คือ วัดข้างคำ วัดเสาหิน วัดศรีบุญเรือง และวัดเจดีย์เหลี่ยม เป็นต้น สำหรับโบราณสถานร้างจำนวน 21 แห่ง ที่มีอยู่กระจัดกระจายทั้งในเขตเวียงกุมกามและใกล้เคียงนั้น กรมศิลปากรได้ดำเนินการขุดค้นทางโบราณคดีและบูรณะเรียบร้อยแล้วจำนวน 11 แห่ง ได้แก่ วิหารกานโถม (วัดข้างคำ) วัดปู่เปี้ย วัดธาตุขาว วัดน้อย วัดอีก้าง วัดหัวหนอง วัดกุมกาม วัดพระเจ้าองค์ดำ วัดพญามังราย วัดกู่ขาวและกู่ไม้ซัง เป็นต้น ส่วนโบราณสถานร้างที่เหลืออยู่อีก 11 แห่ง ยังไม่ได้ทำการขุดค้นทางโบราณคดีและบูรณะได้แก่ กู่ตันโพธิ์ กู่ไม้ริด กู่มะเกลือ เนินโบราณสถานวัดโบสถ์ กู่ป่าด้อม กู่อ้ายหลาน กู่อ้ายสี กู่จอกปือก เนินโบราณสถานร้างวัดพันเลา และซากโบราณสถานไม่ทราบชื่ออีก 2 แห่ง¹⁸

ปัจจุบันโบราณสถานเวียงกุมกามที่สำรวจพบแล้วมีจำนวนทั้งสิ้น 28 แห่ง(ตารางที่ ผ.1) โบราณสถานที่ได้รับการประกาศขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถานแล้ว มีจำนวน 9 แห่ง แบ่งเป็นวัดที่มีพระสงฆ์จำพรรษาจำนวน 2 แห่ง ได้แก่ วัดกู่คำ(วัดเจดีย์เหลี่ยม) วัดข้างคำ(วัดกานโถม) และวัดร้างมีจำนวน 7 แห่ง ได้แก่ วัดโบสถ์ วัดธาตุน้อย วัดกู่ขาว วัดกุมกาม(ร้าง) วัดพระเจ้าเม็งราย วัด

¹⁸ สุรพล ดำริกุล, แผ่นดินล้านนา (กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, 2539), หน้า 81-83.

พระเจ้าองค์ดำและวัดหัวหนอง อย่างไรก็ตาม โบราณสถานเวียงกุมกามที่สำคัญนอกจากโบราณสถานประเภทวัดแล้วยังมีองค์ประกอบที่สำคัญของโครงสร้างเวียงกุมกามคือ กำแพงเมืองและคูเมือง ซึ่งจะตั้งอยู่ทางด้านทิศใต้และทางทิศตะวันตกบางส่วน แต่จากการสำรวจภาคสนาม พบว่าร่องรอยของกำแพงเวียงกุมกามในปัจจุบันที่เหลือปรากฏให้เห็นจะมีลักษณะเป็นคันดิน โดยเฉพาะบริเวณทางด้านทิศใต้ ส่วนสภาพกำแพงทางทิศตะวันตกถูกทำลายไปจนหมด(แผนที่ 3.7)

สรุปการจำแนกประเภทและจำนวนของโบราณสถานเมืองเชียงใหม่ โดยโบราณสถานที่สำคัญของเมืองเชียงใหม่ที่ได้รับการพิจารณาประกาศการขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถานแล้วมีเพียงบางส่วนแต่ที่ยังไม่ได้รับการประกาศการขึ้นทะเบียนจากกรมศิลปากรมีอีกเป็นจำนวนมาก อย่างไรก็ตาม จากการจำแนกประเภทของโบราณสถานตามประโยชน์ใช้สอย สามารถแบ่งโบราณสถานต่างๆ ออกเป็น 2 กลุ่มใหญ่ๆ คือ กลุ่มโบราณสถานที่ยังใช้ประโยชน์ (Living Monuments) และกลุ่มโบราณสถานที่เป็นซากอารยธรรม (Dead Monuments) หรือที่เรียกกันว่า“โบราณสถานร้าง” รายละเอียดปรากฏอยู่ในตารางที่ 3.1

ตารางที่ 3.1 แสดงการจำแนกประเภทและจำนวนของโบราณสถานเมืองเชียงใหม่

พื้นที่	โบราณสถานที่ขึ้นทะเบียนแล้ว			โบราณสถานที่ยังไม่ขึ้นทะเบียน			รวม
	ประเภทวัด	ประเภทกำแพงและคูเมือง	ประเภทอื่นๆ	ประเภทวัด	ประเภทกำแพงและคูเมือง	ประเภทอื่นๆ	
เขตอนุรักษเมืองเก่า	23	2	-	32	-	-	57
-โบราณสถานที่ใช้สอยอยู่	11			25			
-โบราณสถานร้าง	12			7			
บริเวณโดยรอบเขตฯ	32	2	2	57	-	-	93
-โบราณสถานที่ใช้สอยอยู่	7			40			
-โบราณสถานร้าง	25			17			
เวียงกุมกาม	9	-	-	19	-	-	28
-โบราณสถานที่ใช้สอยอยู่	2			2			
-โบราณสถานร้าง	7			17			

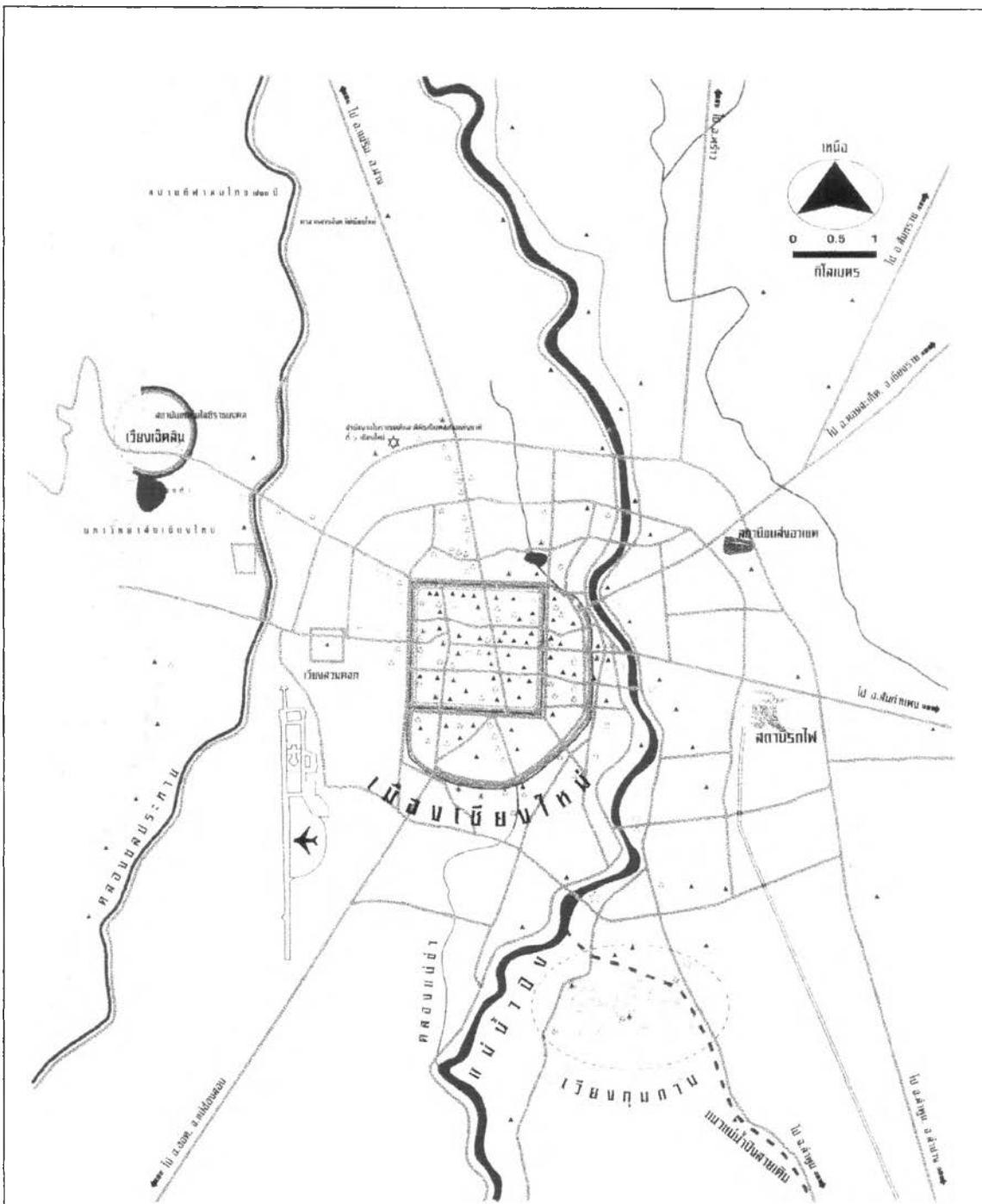
3.5.2 ลักษณะการกระจายตัวของโบราณสถาน

ในรายงานการสำรวจโบราณสถานตามโครงการอนุรักษ และบูรณะเมืองประวัติศาสตร์เชียงใหม่ของกรมศิลปากรปี พ.ศ. 2530 มีโบราณสถานปรากฏอยู่ในเมืองเชียงใหม่ จำนวน 109

แห่ง ซึ่งการศึกษาลักษณะการกระจายตัวโบราณสถานนั้น มีการจำแนกจำนวนตามพื้นที่เขตการปกครอง ภายในเขตเทศบาลนครเชียงใหม่ประกอบด้วย 14 ตำบล พบว่า การกระจายตัวของโบราณสถานเมืองเชียงใหม่ พื้นที่ที่มีโบราณสถานกระจายตัวอยู่มากที่สุด ได้แก่ ตำบลศรีภูมิ และตำบลช้างเผือก มีจำนวนโบราณสถานที่เท่ากัน คือ 22 แห่ง (ร้อยละ 20.37) รองลงมา ได้แก่ ตำบลสุเทพมีจำนวน 21 แห่ง (ร้อยละ 19.44) ตำบลพระสิงห์มีจำนวน 17 แห่ง (ร้อยละ 15.74) ตำบลหายยามีจำนวน 15 แห่ง (ร้อยละ 13.89) ตำบลช้างคลานมีจำนวน 4 แห่ง (ร้อยละ 3.70) ตำบลช้างม้อยมีจำนวน 3 แห่ง (ร้อยละ 2.78) ตำบลวัดเกตมีจำนวน 2 แห่ง (ร้อยละ 1.85) และพื้นที่ที่มีโบราณสถานกระจายตัวอยู่น้อยสุดได้แก่ ตำบลหนองหอย และท่าศาลา ซึ่งมีจำนวนเพียงตำบลละ 1 แห่งเท่านั้น (ร้อยละ 0.93) รวมจำนวนทั้งสิ้น 108 แห่ง ส่วนตำบลฟ้าฮ่าม ตำบลป่าตัน ตำบลหนองป่าครั่ง และตำบลป่าแดด ไม่มีโบราณสถานปรากฏแต่อย่างใด นอกจากนี้ยังมีโบราณสถานอีก 1 แห่ง ซึ่งอยู่นอกพื้นที่เขตเทศบาล คือ วัดสิริมังคลาจารย์ (วัดตำหนัก, วัดสวนขวัญ, วัดทิพวรรณ) ตั้งอยู่ที่ตำบลแม่เหียะ

ตารางที่ 3.2 แสดงการกระจายตัวและความหนาแน่นของโบราณสถานเมืองเชียงใหม่

พื้นที่	ชื่อตำบล	การกระจายตัวของโบราณสถาน		ความหนาแน่นของโบราณสถาน	
		จำนวน (แห่ง)	ร้อยละ (%)	พื้นที่ (ตร.กม.)	แห่ง/พื้นที่
ชั้นใน	1. ศรีภูมิ	22	20.37	2.948	7.46
	2. พระสิงห์	17	15.74	1.254	13.56
	3. หายยา	15	13.89	2.134	7.03
ชั้นกลาง	4. ช้างเผือก	22	20.37	5.860	3.75
	5. สุเทพ	21	19.44	6.232	3.37
	6. ช้างคลาน	4	3.70	2.728	1.47
	7. ช้างม้อย	3	2.78	1.407	2.13
ชั้นนอก	8. วัดเกต	2	1.85	6.657	0.30
	9. ฟ้าฮ่าม	-	-	1.012	-
	10. ป่าตัน	-	-	4.278	-
	11. ท่าศาลา	1	0.93	2.661	0.38
	12. หนองป่าครั่ง	-	-	0.857	-
	13. หนองหอย	1	0.93	1.656	0.60
	14. ป่าแดด	-	-	0.152	-
รวม		108	100 %	42.25	



- | | | | |
|-----------|-------------------------------|---|--------------------------|
| สัญลักษณ์ | △ โบราณสถานประเภทวัดรั้ว | — | แนวกำแพงเมืองชั้นใน |
| | ▲ โบราณสถานประเภทวัดไม่รั้ว | — | คันดิน-กำแพงเมืองชั้นนอก |
| | ○ โบราณสถานที่ขึ้นทะเบียนแล้ว | — | คูเมือง คลอง แม่น้ำ |

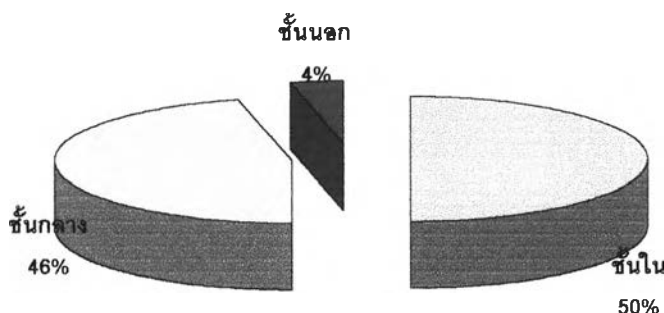
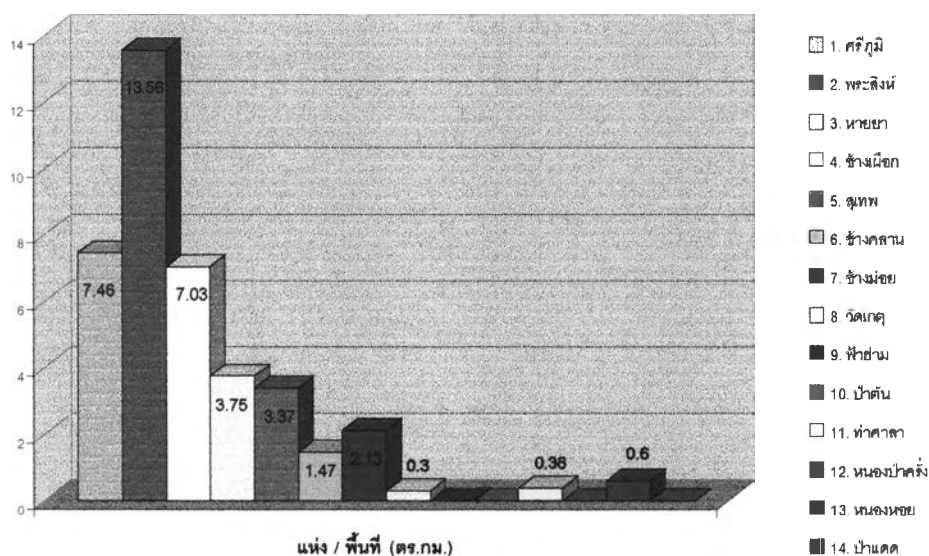
แผนที่ 3.6 แสดงตำแหน่งที่ตั้งของโบราณสถานเมืองเชียงใหม่

ที่มา: แผนแม่บทโครงการอนุรักษ์และพัฒนาเมืองประวัติศาสตร์เชียงใหม่,
กรมศิลปากร, 2542 : 30.

มาตราส่วน: 1 : 62,500



เมื่อพิจารณาจำนวนของโบราณสถานเทียบกับขนาดพื้นที่เขตการปกครองของเทศบาลนครเมืองเชียงใหม่ตามตารางที่ 3.2 พบว่า ตำบลพระสิงห์ เป็นพื้นที่ที่มีโบราณสถานกระจายตัวอยู่หนาแน่นมากที่สุด คือ มีความหนาแน่นเฉลี่ยสูงถึง 13.56 แห่งต่อตารางกิโลเมตร รองลงมา ได้แก่ ตำบลศรีภูมิและตำบลหายยา มีความหนาแน่นเฉลี่ย 7.46 และ 7.03 แห่งต่อตารางกิโลเมตร ส่วนตำบลช้างเผือกและตำบลสุเทพมีความหนาแน่นเฉลี่ยเหลือเพียง 3.75 และ 3.37 แห่งต่อตารางกิโลเมตร จากลักษณะดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า รูปแบบการกระจายตัวและความต่อเนื่องทางกายภาพของโบราณสถานเมืองเชียงใหม่มีลักษณะของการรวมกลุ่มที่กระจุกตัวกันอย่างเห็นได้ชัด โดยเฉพาะพื้นที่ชั้นใน ประกอบด้วย ตำบลพระสิงห์ ตำบลศรีภูมิ และตำบลหายยา มีโบราณสถานกระจายตัวอยู่ในพื้นที่ดังกล่าว สูงถึงร้อยละ 50 รองลงมาเป็นพื้นที่ชั้นกลางและชั้นนอกมีโบราณสถานกระจายตัวอยู่น้อยที่สุด จากที่กล่าวมาข้างต้น สรุปได้ว่า ลักษณะการกระจายตัวของโบราณสถาน ยังมีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกับพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของพื้นที่บริเวณศูนย์กลางเมืองเก่า และเป็นที่ตั้งของโบราณสถานที่สำคัญทางประวัติศาสตร์ของเมืองเชียงใหม่ (แผนภูมิ 3.3)



แผนภูมิ 3.3 แสดงการกระจายตัวของโบราณสถานจำแนกจำนวนตามตำบลและเขตเมืองต่างๆ

อนึ่ง โบราณสถานเวียงกุมกามตั้งอยู่นอกเขตการปกครองเทศบาลนครเชียงใหม่ จึงไม่ได้นำมารวมกัน สำหรับการกระจายตัวของโบราณสถานเวียงกุมกาม จากการศึกษาแผนที่ 3.7 และตารางที่ 3.1 พบว่า ลักษณะการกระจายตัวของโบราณสถานเวียงกุมกามส่วนใหญ่จะกระจายอยู่ทั่วไปภายในเวียงซึ่งมีผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ส่วนโบราณสถานที่เหลืออยู่นอกกำแพงบริเวณด้านทิศตะวันตกของตัวเวียงกุมกาม ในปัจจุบันเวียงกุมกามมีโบราณสถานจำนวน 28 แห่ง โดยการจำแนกจำนวนโบราณสถานตามพื้นที่เขตการปกครอง ซึ่งภายในเขตเวียงกุมกามและบริเวณใกล้เคียงประกอบด้วย ตำบลท่าวังตาลมีจำนวนมากที่สุดคือ 19 แห่ง รองลงมาคือ ตำบลหนองผึ้งมีจำนวน 8 แห่ง และตำบลหนองหอยอีก 1 แห่ง

3.5.3 การจัดลำดับและการประเมินคุณค่าของโบราณสถาน

จากการศึกษาประวัติศาสตร์และความสำคัญของโบราณสถานต่างๆภายในพื้นที่เขตตัวเมืองเชียงใหม่และบริเวณใกล้เคียง พบว่า โบราณสถานที่มีความสำคัญส่วนใหญ่จะอยู่ในตัวเมืองโบราณที่มีลักษณะเป็นรูปสี่เหลี่ยมกำแพงเมืองและคูน้ำล้อมรอบด้วยจำนวนโบราณสถานที่มีมาก และกระจุกกระจายอยู่โดยรอบบริเวณเมืองเชียงใหม่ จึงจำเป็นต้องมีการศึกษาและลำดับคุณค่าความสำคัญของแหล่งโบราณสถาน โดยการใช้วิธีประมวลจากการรวบรวมข้อมูลทางด้านประวัติศาสตร์และโบราณคดีของทางกรมศิลปากร กรมการศาสนา ตลอดจนนักวิชาการตามที่ปรากฏในเอกสารรายงานต่างๆ มาใช้ในการจัดลำดับความสำคัญของโบราณสถานต่อไป

3.5.3.1 เกณฑ์ในการพิจารณาคุณค่าความสำคัญของโบราณสถาน

โบราณสถานต่างๆนั้นจะมีลำดับความสำคัญแตกต่างกันไป ทั้งนี้เนื่องจากโบราณสถานบางแห่งอาจมีความสำคัญถึงระดับชาติหรือระดับโลก เพื่อวัดระดับความสำคัญของโบราณสถานที่มีอยู่เป็นจำนวนมากในท้องถิ่น “เกณฑ์การประเมินค่า” (Criteria for Evaluation) จึงถูกกำหนดขึ้นเพื่อการจัดอันดับให้เป็นโบราณสถานที่มีความสำคัญของเมืองและชาติต่อไป โดยเกณฑ์ในการพิจารณาคุณค่าความสำคัญของโบราณสถานของเมืองเชียงใหม่ได้ดัดแปลง และปรับปรุงเพิ่มเติมมาจากเกณฑ์พิจารณาการขึ้นทะเบียนโบราณสถานของกรมศิลปากรเป็นหลัก ตามความในมาตรา 7 แห่งพระราชบัญญัติโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ และพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พ.ศ. 2504 กล่าวไว้อย่างชัดเจนว่า การขึ้นทะเบียนโบราณสถานของกรมศิลปากรอธิบดีเป็นผู้มีอำนาจกำหนดแหล่งโบราณสถานตามที่เห็นสมควร โดยมีหลักเกณฑ์และแนวทางในการประเมินค่าโบราณสถานตามความเห็นชอบของอธิบดีไว้ดังนี้

1) ศิลปะการก่อสร้าง เช่น อนุสรณ์สถาน กลุ่มอาคาร อุทยานประวัติศาสตร์ นครประวัติศาสตร์ ซึ่งจะต้องมีลักษณะดังต่อไปนี้

- แสดงถึงการเป็นศิลปกรรมที่มีลักษณะเฉพาะตัว เป็นผลงานชิ้นเอกที่แสดงถึงความอัจฉริยะในการสร้างสรรค์
- มีอิทธิพลอย่างมากเห็นรูปแบบและการพัฒนาการทางสถาปัตยกรรม ศิลปะถาวรวัตถุ การวางผังเมือง และการออกแบบทางด้านภูมิทัศน์ที่ครอบคลุมถึงระยะเวลาและพื้นที่ทางวัฒนธรรมของประเทศ
- เป็นเอกลักษณ์หรืออย่างน้อยต้องเป็นพยานพิเศษของอารยธรรมของประเทศ
- เป็นอาคารที่เป็นตัวอย่างที่มีความโดดเด่นของชาติ หรือสถาปัตยกรรมโดยรอบหรือภูมิทัศน์ซึ่งแสดงขั้นตอนที่มีความสำคัญในประวัติศาสตร์ของมนุษย์ หรือ

2) อายุและความเก่าแก่ในอารยธรรมของมนุษย์ ซึ่งบางประเทศกำหนดตายตัวว่าเก่ากว่า 50 ปีขึ้นไป

3) การมีส่วนร่วมเกี่ยวข้องโดยตรงหรือจำเป็นต้องได้กับเหตุการณ์หรือจารีตประเพณีที่ยังปฏิบัติกัน หรือกับแนวความคิดความเชื่อกับผลงานศิลปกรรมและวรรณกรรม หรือประวัติของคนในอดีต

กรณีของเมืองเชียงใหม่มีโบราณสถานเป็นจำนวนมาก ซึ่งได้มีการประกาศขึ้นทะเบียนโบราณสถานในเขตเมืองเชียงใหม่ให้เป็นเขตโบราณสถานของกรมศิลปากรแล้วจำนวนหนึ่ง ดังนั้นเพื่อเป็นแนวทางประกอบการพิจารณาลำดับความสำคัญ และระบุขั้วถึงโบราณสถานที่มีคุณค่าในพื้นที่เมืองประวัติศาสตร์เชียงใหม่ได้อย่างเหมาะสม การจำแนกกลุ่มของโบราณสถานในที่นี้จึงเป็นเพียงการจำแนกเบื้องต้น เพื่อให้ประกอบการจัดลำดับความสำคัญของโบราณสถานเพื่อการอนุรักษ์ตามเอกสารข้อมูลของกรมศิลปากรและจากการสำรวจภาคสนามเท่านั้น องค์ประกอบที่ใช้ในการกำหนดเกณฑ์การพิจารณาลำดับความสำคัญของโบราณสถานแบ่งออกเป็น 2 ด้าน คือ

1. ด้านประวัติศาสตร์และโบราณคดี

ในการศึกษาความเป็นมาทางประวัติศาสตร์ และร่องรอยหลักฐานทางโบราณคดีของโบราณสถานแต่ละแห่ง พบว่า โบราณสถานแต่ละแห่งมีประวัติความเป็นมาที่แตกต่างกัน บางแห่งเป็นโบราณสถานที่มีความสำคัญมากเนื่องจากพระมหากษัตริย์เป็นผู้สร้างขึ้นและเป็นที่เคารพนับถือของชาวเมืองเชียงใหม่มาแต่ในอดีต บางแห่งก็เป็นโบราณสถานที่มีความสำคัญเพียงเล็กน้อย มีการกล่าวถึงบ้างในตำนาน ด้วยเหตุนี้ ในการรวบรวมรายละเอียดของโบราณสถานแต่ละแห่งจึงได้ทำการจำแนกและจัดลำดับความสำคัญของโบราณสถานออกเป็น 3 อันดับ คือ

- สำคัญอันดับ 1 เป็นโบราณที่มีความสำคัญปรากฏเรื่องราวการก่อสร้าง และความเป็นมาในตำนานหรือพงศาวดารอย่างชัดเจน

- สำคัญอันดับ 2 เป็นโบราณสถานที่ปรากฏชื่อในเอกสารตำนานและพงศาวดารแต่ไม่ได้มีเรื่องราวที่บอกถึงความสำคัญของโบราณสถานแห่งนั้นแต่อย่างใด

- สำคัญอันดับ 3 เป็นโบราณสถานที่ไม่ปรากฏชื่อและเรื่องราวในเอกสารตำนานและพงศาวดาร

2. ด้านองค์ประกอบทางกายภาพ

จากโบราณสถานที่ยังคงเหลือมีลักษณะที่แตกต่างกันไป ทั้งในด้านสภาพแวดล้อม กิจกรรม และด้านอื่นๆ จึงได้จำแนกความสำคัญของโบราณสถานทางด้านกายภาพโดยมีเกณฑ์ในการพิจารณาจำแนก ดังนี้

1) สภาพโบราณสถาน จะพิจารณารายละเอียดในสภาพปัจจุบันของ

- ลักษณะสถาปัตยกรรม รูปทรงและรายละเอียด

- ขนาดของผัง และความสูง

- จำนวน ในกรณีที่เป็นกลุ่มจะพิจารณาถึงลักษณะการจัดกลุ่มด้วย

2) ทัศนียภาพ จะพิจารณารายละเอียดสภาพโดยรวมของพื้นที่ คือ ลักษณะ ตำแหน่งที่ตั้ง มุมมอง และสภาพแวดล้อมทางภูมิทัศน์

จากเกณฑ์การพิจารณาทั้ง 2 ข้อดังกล่าว ได้พิจารณาจำแนกลำดับความสำคัญของโบราณสถานเป็น 3 อันดับคือ

- สำคัญอันดับ 1 เป็นโบราณสถานที่มีคุณค่าทางสถาปัตยกรรมสูงเป็นเอกลักษณ์ และทัศนียภาพดีมาก

- สำคัญอันดับ 2 เป็นโบราณสถานที่มีคุณค่าทางสถาปัตยกรรมสูงเป็นเอกลักษณ์ หรือมีทัศนียภาพดีมากอย่างใดอย่างหนึ่ง หรือมีคุณค่าทางสถาปัตยกรรม และทัศนียภาพทั้ง 2 ข้อในระดับรองลงมา

- สำคัญอันดับ 3 เป็นโบราณสถานที่เหลือทั้งหมดถือได้ว่าเป็นส่วนสำคัญประกอบของเมืองซึ่งเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาสภาพโดยรวมเป็นอย่างยิ่ง

3.5.3.2 การประเมินคุณค่าความสำคัญของโบราณสถาน

จากการศึกษาและประเมินคุณค่าของโบราณสถานส่วนหนึ่งของเมืองเชียงใหม่ โดยกรม

ศิลปากร ซึ่งพิจารณาจากองค์ประกอบทางด้านประวัติศาสตร์โบราณคดีและกายภาพของโบราณสถานดังปรากฏอยู่ในตารางที่ 3.3 และแผนที่ 3.8 - 3.9 พบว่าโบราณสถานที่มีคุณค่าความสำคัญตั้งกระจายอยู่ทั้งในพื้นที่เขตเทศบาลนครเชียงใหม่ และบริเวณใกล้เคียงจำนวนทั้งสิ้น 77 แห่ง สามารถจัดลำดับคุณค่าความสำคัญของโบราณสถานได้ดังนี้

1. กลุ่มโบราณสถานที่มีคุณค่าความสำคัญด้านประวัติศาสตร์และโบราณคดี

จากการประเมินคุณค่าความสำคัญด้านประวัติศาสตร์และโบราณคดีของโบราณสถานเมืองเชียงใหม่แบ่งเป็น 3 ระดับ คือ โบราณสถานที่มีคุณค่าความสำคัญอันดับ 1 มีจำนวน 12 แห่ง ได้แก่ วัดเชียงใหม่ กำแพงและคูเมือง วัดเจดีย์หลวง วัดพระสิงห์วรมหาวิหาร วัดเจ็ดยอด วัดพระธาตุดอยสุเทพราชวรวิหาร วัดสวนดอก เจดีย์วัดป่าแดง-หลวง(ร้าง) วัดร้างวัดป่าแดง วัดป่าแดง (บนเขา) เวียงเจ็ดลินและเวียงสวนดอก รองลงมาเป็นโบราณสถานที่มีคุณค่าความสำคัญอันดับ 2 มีจำนวน 19 แห่ง ได้แก่ วัดอุโมงค์ วัดหัวข่วง วัดกู่เต้า วัดเชียงยืน วัดโลกโมฬี(ร้าง) กลุ่มโบราณสถานวัดสะดือเมือง(ร้าง) เจดีย์วัดป่าตาล ช่อช้าง ช่อสิงห์ วัดอุโมงค์(วัดเวฬุภิกขุธรรม) วัดเก่าคือ วัดร่ำเปิงกำแพงดินและคูเมือง วัดบุพพาราม วัดป่าเขตต์ วัดแสนขาน วัดนันทาราม วัดผาลาด และวัดศิริมังคลาจารย์ ส่วนที่เหลือเป็นโบราณสถานที่มีคุณค่าความสำคัญอันดับ 3

2. กลุ่มโบราณสถานที่มีคุณค่าความสำคัญด้านองค์ประกอบทางกายภาพ

จากการประเมินคุณค่าความสำคัญด้านองค์ประกอบทางกายภาพของโบราณสถานเมืองเชียงใหม่แบ่งเป็น 3 ระดับ คือ โบราณสถานที่มีคุณค่าความสำคัญอันดับ 1 มีจำนวน 17 แห่ง ได้แก่ วัดเชียงใหม่ วัดกู่เต้า กำแพงและคูเมือง วัดเจดีย์หลวง วัดพันเตา วัดพระสิงห์วรมหาวิหาร วัดเจ็ดยอด วัดอุโมงค์(วัดเวฬุภิกขุธรรม) วัดพระธาตุดอยสุเทพราชวรวิหาร วัดสวนดอก เจดีย์วัดป่าแดง-หลวง(ร้าง) วัดบวกรกหลวง กำแพงดินและคูเมือง วัดบุพพาราม วัดป่าแดง(บนเขา) วัดผาลาด และเวียงเจ็ดลิน รองลงมา เป็นโบราณสถานที่มีคุณค่าความสำคัญอันดับ 2 มีจำนวน 30 แห่ง ได้แก่ วัดอุโมงค์ วัดหัวข่วง วัดเชียงยืน วัดโลกโมฬี(ร้าง) วัดดวงดี กลุ่มโบราณสถานวัดสะดือเมือง(ร้าง) วัดปราสาท วัดพวงหงส์ เจดีย์วัดกิติ(ร้าง) วัดพระเจ้ามิ่งราย วัดศรีเกิด เจดีย์ช้างสถานีขนส่ง(ร้าง) เจดีย์ปล่อง(ร้าง) ช่อช้าง ช่อสิงห์ วัดเก่าคือ วัดร่ำเปิง วัดยางกว้ง(ร้าง) วัดสังกา(ร้าง) วัดแสนเส้า(ร้าง) วัดธาตุกลาง(ร้าง) วัดเกตการาม วัดร้างวัดป่าแดง(2) วัดนันทาราม วัดหมื่นเงินกอง วัดไชยศรีภูมิ วัดชมพู เวียงสวนดอก วัดศิริมังคลาจารย์และวัดช้างเผือก ส่วนที่เหลือเป็นโบราณสถานที่มีคุณค่าความสำคัญอันดับ 3

ตารางที่ 3.3 แสดงการจัดลำดับความสำคัญของโบราณสถานเมืองเชียงใหม่

เลขที่ สำรวจ	เลขที่ รหัส	เลขที่ ผัง	ชื่อโบราณสถาน	ที่ตั้ง	ลำดับความสำคัญทางด้าน			คะแนนรวม
					การ สำรวจ	ประวัติศาสตร์ และโบราณคดี	กายภาพ	
1	001	1	วัดคูเมียงค์	ถนนราชภาคินัย ตำบลศรีภูมิ อำเภอเมือง	/	**	**	4
2	002	2	วัดเชียงมั่น	ถนนราชภาคินัย ตำบลศรีภูมิ อำเภอเมือง	/	***	***	6
3	003	3	วัดหัวข่วง (วัดแสนเมือง นาหลวง)	ถนนพระปกเกล้า ตำบลศรีภูมิ อำเภอเมือง	/	**	**	4
4	004	4	วัดคูเต่า	ถนนสนามกีฬา ตำบลศรีภูมิ อำเภอเมือง	/	**	***	5
5	005	5	วัดเชียงยืน	ถนนราชภาคินัย ตำบลศรีภูมิ อำเภอเมือง	/	**	**	4
6	006	6	วัดโลกโมฬี (ร้าง)	ถนนมณีพรัตน์ ตำบลศรีภูมิ อำเภอเมือง	/	**	**	4
7	007	7	เจดีย์วัดหมื่น ทอง (ร้าง)	ถนนราชวิถี ตำบลศรีภูมิ อำเภอเมือง	/	*	*	2
8	008	8	วัดดวงดี (วัดอิ นทขิล)	ถนนพระปกเกล้า ตำบลศรีภูมิ อำเภอเมือง	/	*	**	3
9	009	9	กลุ่มโบราณ สถานวัดสะตือ เมือง (ร้าง)	ถนนอินทวโรธ ตำบลศรีภูมิ อำเภอเมือง	/	**	**	4
10	010	10	กำแพงและคู เมือง	ตำบลศรีภูมิ + ตำบลพระสิงห์	/	***	***	6
11	011	11	วัดหนองหล่ม (ร้าง)	ถนนม้อยเก่า ตำบลศรีภูมิ	/	*	*	2
12	012	12	วัดเจดีย์หลวง	ถนนพระปกเกล้า ตำบลพระ สิงห์	/	***	***	6
13	013	13	วัดพันเตา	ถนนพระปกเกล้า ตำบลพระ สิงห์	/	*	***	4
14	014	14	วัดปราสาท	ถนนอินทวโรธ ตำบลพระสิงห์	/	*	**	3
15	015	15	วัดพระสิงห์วรม หาวิหาร	ถนนสิงหราช ถนนสามล้าน ตำบลพระสิงห์	/	***	***	6
16	016	16	วัดพวงหงส์	ถนนสามล้าน ตำบลพระสิงห์	/	*	**	3
17	017	17	เจดีย์วัดกิติ (ร้าง)	ถนนราชมรรคา ตำบลพระสิงห์ (ในโรงเรียนอนุบาล)	/	*	**	3
18	018	18	เจดีย์วัดเชษฐา (ร้าง)	ถนนราชมรรคา ตำบลพระสิงห์	/	*	*	2

19	019	19	วัดพระเจ้ามิ่ง รายหรือวัดกา ละกือด	ถนนสามล้าน ตำบลพระสิงห์	/	*	**	3
20	020	20	วัดศรีเกิด	ถนนราชดำเนิน ตำบลพระสิงห์	/	*	**	3
21	021	21	วัดหนองจริน	ถนนพระปกเกล้า ตำบลพระ สิงห์	/	*	*	2
22	022	22	วัดหนองหญ้า แพรก (ร้าง)	ถนนบำรุงบุรี ตำบลพระสิงห์	/	*	*	2
23	023	23	เจดีย์วัดป่าดาด	ซอยไปคลินิก ถนนช้างเผือก ตำบลพระสิงห์	/	**	*	3
24	024	24	เจดีย์ข้างสถานี ขนส่ง(ร้าง) วัด ป็นสาท	ถนนช้างเผือก ตำบลช้างเผือก	/	*	**	3
25	025	25	เจดีย์ปล่อง (ร้าง) วัดเชียง โถม	ซอยเจดีย์ปล่อง ถนนช้างเผือก ตำบลช้างเผือก	/	*	**	3
26	026	26	ช่วงช้าง	ถนนช้างเผือก ตำบลช้างเผือก	/	**	**	4
27	027	27	ช่วงสิงห์	ถนนแม่วิมเรียงใหม่ ตำบลช้างเผือก	/	**	**	4
28	028	28	วัดเจ็ดยอด (ไพธาราม)	ถนนชูปเปอร์ไฮเวย์ ตำบลช้างเผือก	/	***	***	6
29	029	29	วัดป่าคา (ร้าง) หรือวัดกุญชร	ถนนช้างเผือก ตำบลช้างเผือก	/	-	-	-
30	030	30	วัดช้างเผือก (ร้าง) เจดีย์	ถนนชูปเปอร์ไฮเวย์ ตำบลช้างเผือก	/	*	*	2
30	031	31	วัดป่าอ้อย (ร้าง)	ถนนช้างเผือก ตำบลช้างเผือก (ปัจจุบันให้ประชาชนเช่า)	/	*	*	2
32	032	32	วัดป่าแดงนอก (ร้าง) เจดีย์(ในเมือง)	ถนนช้างเผือก ตำบลช้างเผือก	/	*	*	2
33	033	33	วัดป่าคู (ร้าง) เจดีย์	ถนนช้างเผือก ตำบลช้างเผือก (ปัจจุบันให้ประชาชนเช่า)	/	*	*	2
34	034	34	วัดเจดีย์แดงใน (ร้าง)	ถนนโชตนา-ช้างเผือก ตำบลช้างเผือก (ปัจจุบันให้ประชาชนเช่า)	/	*	*	2
35	035	35	วัดพระเจ้าอม เมียง (ร้าง)	ถนนช้างเผือก ตำบลช้างเผือก (ปัจจุบันให้ประชาชนเช่า)	/	*	*	2
36	036	36	วัดอุโมงค์ (วัด เวฬุภัฏฐาราม)	ตำบลสุเทพ	/	**	***	5

37	037	37	วัดพระบรมธาตุ ดอยสุเทพราชวร วิหาร	ตำบลสุเทพ	/	***	***	6
38	038	38	วัดแก้วดี้อ (หลัง วัดสวนดอก)	ตำบลสุเทพ	/	**	**	4
39	039	39	วัดไร่เปิง (วัดตโปธาราม)	ตำบลสุเทพ	/	**	**	4
40	040	40	วัดสวนดอก (วัดบุปผาราม)	ถนนสุเทพ ตำบลสุเทพ	/	***	***	6
41	041	41	เจดีย์วัดป่าแดง- หลวง (ร้าง)	ตำบลสุเทพ	/	***	***	6
42	042	42	เจดีย์วัดบันเสา (ร้าง) (ในหน่วย มาลาเวีย) เจดีย์ (ร้าง)	ถนนบุญเรืองฤทธิ์ ตำบลสุเทพ	/	*	*	2
43	043	43	วัดคุ้มไธ (ร้าง) เจดีย์เหลี่ยม	ถนนบุญเรืองฤทธิ์ ตำบลสุเทพ (ปัจจุบันให้ประชาชนเช่า)	/	*	*	2
44	044	-	วัดสี่ลูก (ร้าง) เจดีย์กลม	ตำบลสุเทพ				
45	045	44	วัดแสนดาห้อย (ร้าง)	ถนนสุเทพ ตำบลสุเทพ (ปัจจุบันให้ประชาชนเช่า)	/	*	*	2
46	046	45	วัดบวกรกรก หลวง	ถนนเชียงใหม่-สันกำแพง เจริญ เมือง ตำบลท่าศาลา	/	*	***	4
47	047	46	วัดยางกวง (ร้าง)	ถนนสุริยวงศ์ ตำบลหายยา (ปัจจุบันให้ประชาชนเช่า)	/	*	**	3
48	048	47	กำแพงดินและคู เมือง	ตำบลหายยา	/	**	***	5
49	049	48	วัดกุลือ (ร้าง) เจดีย์ทรงกลม	ถนนวิบูลย์ ตำบลหายยา	/	*	*	2
50	050	49	วัดสังกา (ร้าง) พระวิหาร 2 แห่ง เจดีย์ 1 องค์	ถนนสุริยวงศ์ ซอย 5 ตำบลหายยา	/	*	**	3
51	051	50	วัดเขียงของ (ร้าง) เจดีย์ทรง กลม	ถนนราชเชียงใหม่ ตำบลหายยา (ปัจจุบันให้ประชาชนเช่า)	/	*	*	2
52	052	51	วัดแสนลำ (ร้าง)	ถนนสุริยวงศ์ ตำบลหายยา (ปัจจุบันให้ประชาชนเช่า)	/	*	**	3
53	053	52	วัดธาตุกลาง (ร้าง) เจดีย์พุ่ม ข้าวบิณฑ์	ถนนสุริยวงศ์ ตำบลหายยา (ปัจจุบันให้ประชาชนเช่า)	/	*	**	3

54	054	53	วัดเกตุการาม วิหาร+วิหาร	ถนนเจริญราษฎร์ ตำบลวัดเกต	/	*	**	3
55	055	54	บ้านเลขที่ 15 วัดเกตุน้อย (ร้าง) ซากเจดีย์ และวิหาร	ถนนเจริญเมือง ตำบลวัดเกต (ปัจจุบันให้ประชาชนเช่า)	/	*	*	2
56	056	-	วัดกุขาว (ร้าง) วิหาร+เจดีย์	ตำบลหนองหอย	-	-	-	-
57	057	-	เจดีย์วัดสิงห์คำ (เจดีย์ร้าง)	ตำบลช้างม้อย (ถูกไถไปหมดแล้ว ปัจจุบันเป็นที่ตั้งอนุสาวรีย์)	-	-	-	-
58	058	55	วัดร่มโพธิ์ (ร้าง) ซากเจดีย์	ถนนช้างม้อยเก่า ตำบลช้าง ม้อย	/	*	*	2
59	059	56	วัดบุพพาราม เจดีย์พม่า วิหาร ไม้+ใหญ่	ถนนท่าแพ ตำบลช้างคลาน	/	**	***	5
60	060	57	วัดนางเหลียว ร. ยูพราธา	ถนนราชภาคินัย ตำบลศรีภูมิ	/	*	*	2
61	061	-	วัดป่าเขตต์หลัง ธนาคารกรุงเทพ	ถนนช้างเผือก	/	**	*	3
62	062	58	วัดแสนขาน หลังโรงแรม นอร์ทอินน์	ถนนมณีนพรัตน์ ตำบล ช้างเผือก	/	**	*	3
63	063	59	วัดเลาเสียง	ถนนราชเชียงแสน (ปัจจุบันให้ประชาชนเช่า)	/	*	*	2
64	064	60	วัดเมืองเลน (พระพุทธรูป ไปสย)	ถนนลอยเคราะห์ 2	/	*	*	2
65	065	61	วัดร้างวัดป่าแดง (2)	ทิศตะวันออก เจดีย์ป่าแดง หลวง ตำบลสุเทพ	/	***	**	5
66	066	62	วัดป่าแดง (บน เขา) (3) (โบสถ์ +วิหาร+เจดีย์)	ทิศตะวันออก เจดีย์ป่าแดง หลวง ตำบลสุเทพ	/	***	***	6
67	067	63	วัดนันทาราม	ใกล้ๆ วัดยางกวง ถนนนันทา ราม กำแพงดิน ตำบลนายยา	/	**	**	4
68	068	64	เจดีย์ (ร้าง) ใน ร. สวรรค์ช่าง ถนนห้วยแก้ว ตำบลสุเทพ	โรงเรียนสารพัดช่าง ถนนห้วย แก้ว ตำบลสุเทพ	/	*	*	2

69	069	65	เจดีย์ (ร้าง) ใน สนามเทนนิส สวนอนันต์	สนามเทนนิส สวนอนันต์ ถนน ซูเปอร์ไฮเวย์ ตำบลช้างเผือก	/	*	*	2
70	070	66	วัดหมื่นเงินกอง	ใกล้วัดพระสิงห์ ถนนสามล้าน ตำบลพระสิงห์	/	*	**	3
71	071	67	วัดไชยศรีภูมิ	ถนนมณีนพรัตน์ ตำบลศรีภูมิ	/	*	**	3
72	072	68	วัดชมพู	ถนนม้อยเก่า ตำบลศรีภูมิ	/	*	**	3
73	073	69	วัดผาลาด	จากสวนสัตว์เชียงใหม่ไปตาม ทางขึ้นดอย4.5 กม.ตำบลสุเทพ	/	**	***	5
74	074	70	เวียงเจ็ดลิน	ถนนห้วยแก้ว ตำบลสุเทพ	/	***	***	6
75	075	71	เวียงสวนดอก	ถนนสุเทพ ตำบลสุเทพ	/	***	**	5
76	076	72	วัดศิริมังคลา (จารย์)	บ้านต่าหนัก ตำบลแม่เหียะ	/	**	**	4
77	077	73	วัดช้างร้อง	ถนนกำแพงดิน ตำบลหายยา	/	*	**	3

ที่มา : กรมศิลปากร, ม.ม.ป. : 330-339

¹ คะแนนรวม ซึ่งได้จากการรวมค่าคะแนนตามน้ำหนัก (weight system by score)

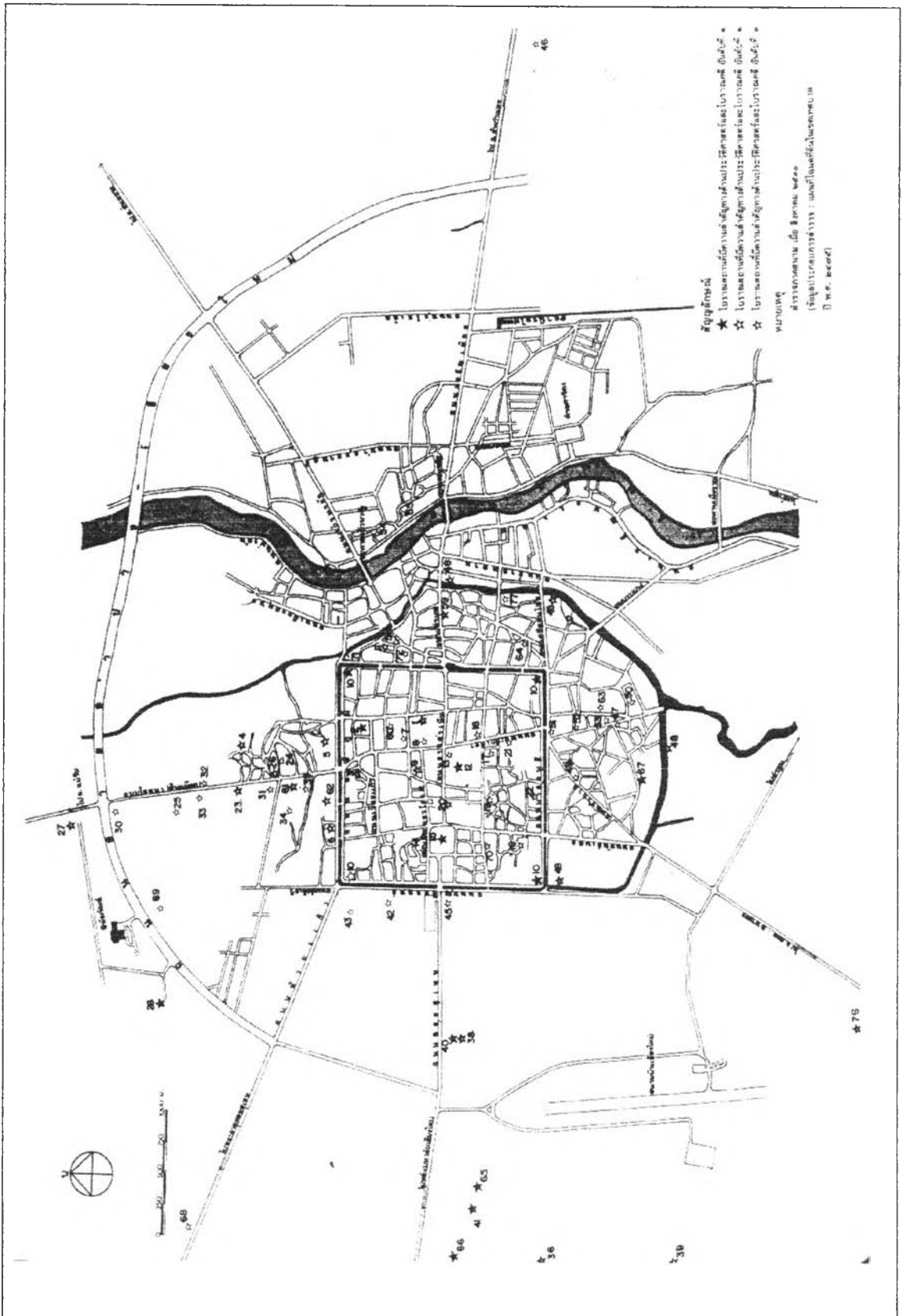
หมายเหตุ : ระบบการให้คะแนนตามน้ำหนัก มีวิธีการดังต่อไปนี้

ระบบการให้คะแนนตามน้ำหนักโบราณสถานเมืองเชียงใหม่ ใช้วิธีการพิจารณาการประเมินคุณค่า
ความสำคัญของกรมศิลปากร(ตารางที่ 3.4) สามารถจัดแบ่งกลุ่มของโบราณสถานที่คุณค่าสำคัญได้ 3 ระดับ คือ

- อันดับ 1 (***) หมายถึง โบราณสถานที่คุณค่าสูง ซึ่งให้ค่าคะแนนเป็นตัวเลขเท่ากับ 3
- อันดับ 2 (**) หมายถึง โบราณสถานที่คุณค่าปานกลาง ซึ่งให้ค่าคะแนนเป็นตัวเลขเท่ากับ 2
- อันดับ 3 (*) หมายถึง โบราณสถานที่คุณค่าต่ำ ซึ่งให้ค่าคะแนนเป็นตัวเลขเท่ากับ 1

เมื่อได้ค่าคะแนนรวมจากการประเมินคุณค่าของโบราณสถานแล้ว นำมาเรียงลำดับตามค่าคะแนน
รวมและแบ่งกลุ่มโบราณสถานออกเป็น 5 กลุ่ม ดังนี้

- โบราณสถานที่มีความสำคัญลำดับที่ 1 หมายถึง โบราณสถานที่มีคุณค่าความสำคัญทางด้าน
ประวัติศาสตร์-โบราณคดีและด้านกายภาพ โดยมีค่าคะแนนรวมเท่ากับ 6 คะแนน
- โบราณสถานที่มีความสำคัญลำดับที่ 2 หมายถึง โบราณสถานที่มีคุณค่าความสำคัญทางด้าน
ประวัติศาสตร์-โบราณคดีและด้านกายภาพ โดยมีค่าคะแนนรวมเท่ากับ 5 คะแนน
- โบราณสถานที่มีความสำคัญลำดับที่ 3 หมายถึง โบราณสถานที่มีคุณค่าความสำคัญทางด้าน
ประวัติศาสตร์-โบราณคดีและด้านกายภาพ โดยมีค่าคะแนนรวมเท่ากับ 4 คะแนน
- โบราณสถานที่มีความสำคัญลำดับที่ 4 หมายถึง โบราณสถานที่มีคุณค่าความสำคัญทางด้าน
ประวัติศาสตร์-โบราณคดีและด้านกายภาพ โดยมีค่าคะแนนรวมเท่ากับ 3 คะแนน
- โบราณสถานที่มีความสำคัญลำดับที่ 5 หมายถึง โบราณสถานที่มีคุณค่าความสำคัญทางด้าน
ประวัติศาสตร์-โบราณคดีและด้านกายภาพ โดยมีค่าคะแนนรวมเท่ากับ 2 คะแนน

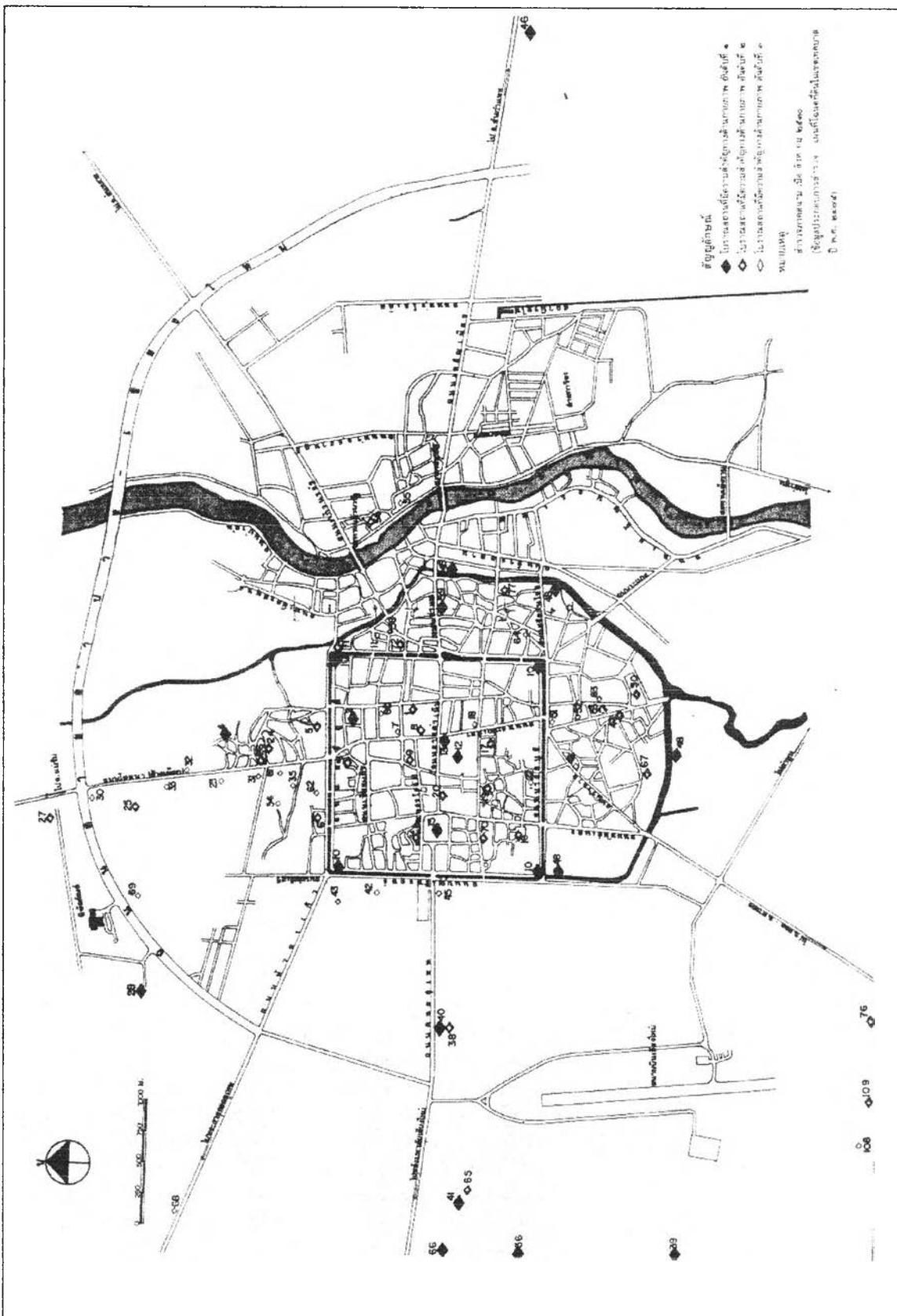


แผนที่ 3.8 แสดงตำแหน่งของโบราณสถานที่มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์และโบราณคดี

ที่มา: รายงานการสำรวจโบราณสถานเมืองเชียงใหม่, กรมศิลปากร, 2530.

มาตราส่วน 1 : 50,000





แผนที่ 3.9 แสดงตำแหน่งของโบราณสถานที่มีความสำคัญทางด้านกายภาพ

ที่มา: รายงานการสำรวจโบราณสถานเมืองเชียงใหม่, กรมศิลปากร, 2530.

มาตราส่วน 1 : 50,000

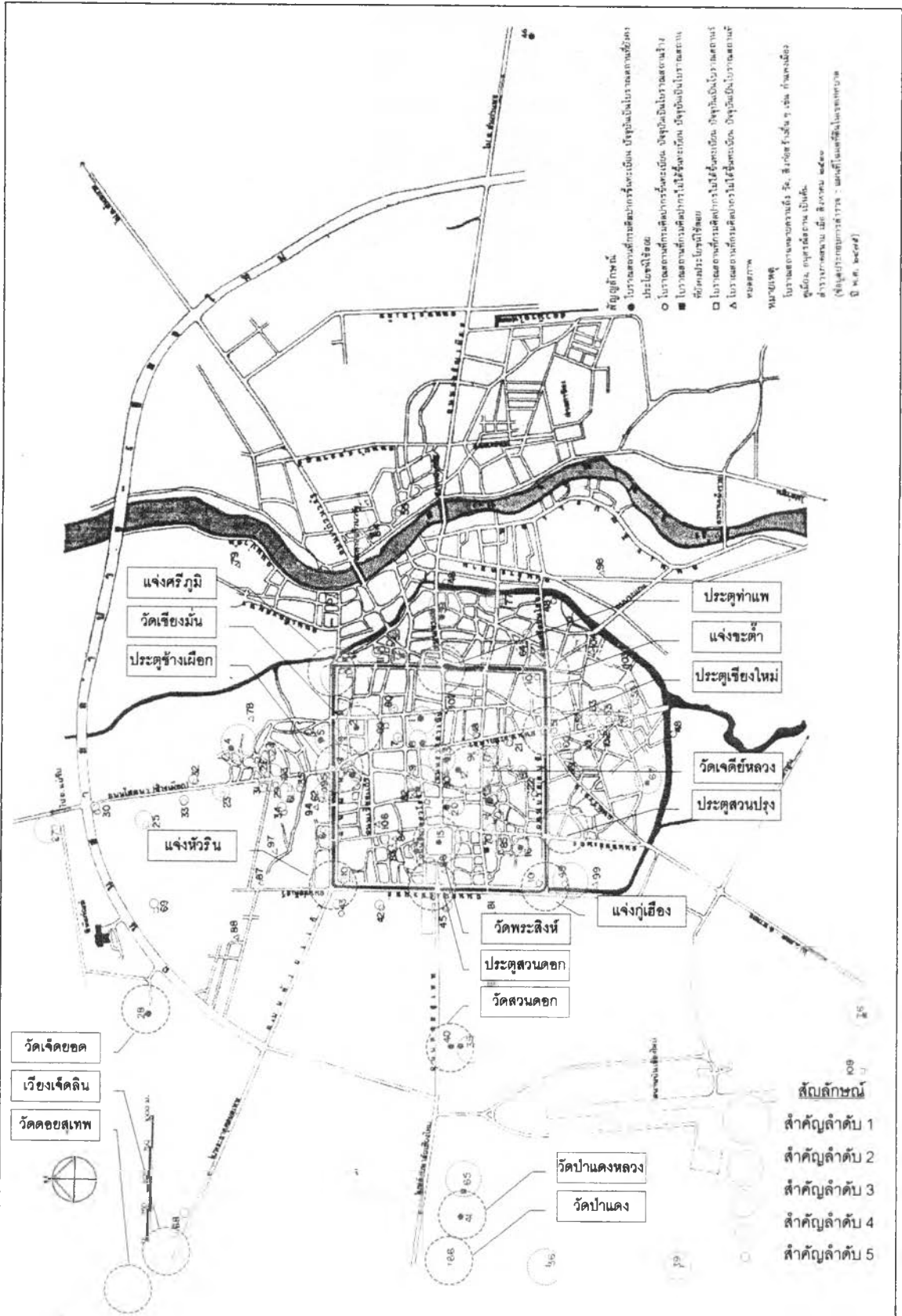


3. การจัดลำดับความสำคัญของโบราณสถานเมืองเชียงใหม่

จากการประเมินคุณค่าโบราณสถานส่วนหนึ่งของเมืองเชียงใหม่ ดังปรากฏอยู่ในข้างต้น เพื่อประโยชน์การนำไปใช้ในการกำหนดระดับความสำคัญในการอนุรักษ์ที่เหมาะสม และสามารถวางแผนการพัฒนาเมืองประวัติศาสตร์ให้สอดคล้องกับการอนุรักษ์โบราณสถาน ได้มีการจัดลำดับความสำคัญของโบราณสถานเพื่อการอนุรักษ์โดยแบ่งออกเป็น 5 ระดับ ดังนี้

- 1.) โบราณสถานที่มีความสำคัญลำดับที่ 1 มีอยู่ 10 แห่ง ได้แก่ วัดเชียงมั่น กำแพงและคูเมือง วัดเจดีย์หลวง วัดพระสิงห์วรมหาวิหาร วัดเจ็ดยอด วัดพระธาตุดอยสุเทพราชวรวิหาร วัดสวนดอก เจดีย์วัดป่าแดง-หลวง(ร้าง) วัดป่าแดง และเวียงเจ็ดลิน
- 2.) โบราณสถานที่มีความสำคัญลำดับที่ 2 มีอยู่ 7 แห่ง ได้แก่ วัดกู่เต้า วัดเวฬุภิกขุาราม กำแพงดินและคูเมือง วัดบุพพาราม เจดีย์ร้างวัดป่าแดง(2) วัดผาลาด และเวียงสวนดอก
- 3.) โบราณสถานที่มีความสำคัญลำดับที่ 3 มีอยู่ 13 แห่ง ได้แก่ วัดอุโมงค์ วัดหัวข่วง วัดเชียงยืน วัดโลกโมฬี(ร้าง) กลุ่มโบราณสถานวัดสะตือเมือง(ร้าง) วัดพันเตา ช่อข้าง ช่อสิงห์ วัดแก้วตื้อ วัดร่ำเปิง วัดบวกรกรหลวง วัดนันทาราม และวัดศิริมังคลาจารย์
- 4.) โบราณสถานที่มีความสำคัญลำดับที่ 4 มีอยู่ 20 แห่ง ได้แก่ วัดดวงดี วัดปราสาท วัดพวงหงส์ เจดีย์วัดกิติ(ร้าง) วัดพระเจ้ามังราย วัดศรีเกิด เจดีย์วัดป่าตาล เจดีย์(ร้าง)ข้างสถานีขนส่ง เจดีย์ปล่อง(ร้าง) วัดยางกวง(ร้าง) วัดสังกา(ร้าง) วัดแสนเล่า(ร้าง) วัดธาตุกลาง(ร้าง) วัดเกตตุการาม วัดป่าเขตต์ วัดแสนขาน วัดหมื่นเงินกอง วัดไชยศรีภูมิ วัดชมพู และวัดข้างหม้อ
- 5.) โบราณสถานที่มีความสำคัญลำดับที่ 5 มีอยู่ 23 แห่ง ได้แก่ เจดีย์วัดหมื่นทอง(ร้าง) วัดหนองหล่ม(ร้าง) เจดีย์วัดเชษฐา(ร้าง) วัดหนองจริน วัดหนองหญ้าแพรก(ร้าง) วัดข้างเผือก(ร้าง) วัดป่าอ้อย(ร้าง) วัดป่าแดงนอก(ร้าง) วัดป่าคู่(ร้าง) วัดเจดีย์แดงใน(ร้าง) วัดพระเจ้าอมเมียง(ร้าง) เจดีย์วัดปันเสา(ร้าง) วัดอุ้มโฮ(ร้าง) วัดแสนต่าน้อย(ร้าง) วัดกู่เสือ(ร้าง) วัดเชียงของ(ร้าง) วัดเกตุน้อย(ร้าง) วัดร่มโพธิ์(ร้าง) วัดนางเหลียว วัดเลาเสียง วัดเมืองเลน เจดีย์(ร้าง)ในโรงเรียนสารพัดช่าง และ เจดีย์(ร้าง)ในสนามเทนนิสสวนอนันต์ (แผนที่ 3.10)

อย่างไรก็ตาม นอกจากที่กล่าวมาข้างต้นยังมีโบราณสถานอีก 4 แห่ง คือ วัดป่าคา(ร้าง) วัดสี่ลูก(ร้าง) วัดกู่ขาว(ร้าง)เจดีย์วัดสิงห์คำ ไม่มีข้อมูลปรากฏแต่อย่างใด จึงไม่ได้จัดลำดับความสำคัญของโบราณสถานเพื่อการอนุรักษ์ไว้ในที่นี้



แผนที่ 3.10 แสดงการจัดลำดับความสำคัญของโบราณสถานเพื่อการอนุรักษ์

ที่มา: แผนที่ฐานจากกรมศิลปากร

มาตราส่วน 1 : 50,000





3.5.4 สรุปความสำคัญของโบราณสถานเมืองเชียงใหม่

จากการศึกษาโบราณสถานของเมืองเชียงใหม่ พบว่ามีทั้งโบราณสถานที่ยังใช้ประโยชน์อยู่ (Living Monuments) และเป็นโบราณสถานร้าง (Dead Monuments) ซึ่งส่วนใหญ่จะมีความสัมพันธ์ที่เชื่อมโยงกับศาสนา ส่งผลให้โบราณสถานที่มีความสำคัญกระจุกตัวอยู่หนาแน่นในบริเวณพื้นที่เขตกำแพงชั้นใน อาทิ วัดพระสิงห์ วัดเจดีย์หลวง และวัดเชียงใหม่ เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีโบราณสถานประเภทกำแพงเมือง แจ่ง ประตูเมือง และคูเมือง ซึ่งเป็นองค์ประกอบของโครงสร้างทางกายภาพของเมืองประวัติศาสตร์ที่มีความสำคัญ และมีคุณค่าต่อการอนุรักษ์ให้คงสภาพสืบต่อไปทั้งสิ้น ปัจจุบันโบราณสถานที่เป็นมรดกทางศิลปวัฒนธรรมในพื้นที่อนุรักษ์เมืองประวัติศาสตร์เชียงใหม่มีอยู่จำนวนมาก ซึ่งมีทั้งที่ได้รับการประกาศขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถานสำคัญระดับชาติแล้ว และที่ยังไม่ได้รับการขึ้นทะเบียนฯ โดยมีการจัดแบ่งเป็นกลุ่มตามระดับความสำคัญพบว่า กลุ่มที่มีความสำคัญมากมีเพียงร้อยละ 23 ของโบราณสถานทั้งหมด ส่วนที่เหลือเป็นกลุ่มที่มีความสำคัญปานกลางคิดเป็นร้อยละ 45 และกลุ่มที่มีความสำคัญน้อยคิดเป็นร้อยละ 32 ตามลำดับ อย่างไรก็ตาม เพื่อให้การอนุรักษ์สิ่งที่มีคุณค่าความสำคัญไว้ในระดับที่เหมาะสม ในขณะเดียวกันก็สามารถจะพัฒนาให้เกิดความคุ้มค่าในเชิงเศรษฐกิจด้วย จึงได้มีการประเมินคุณค่าและการจัดลำดับความสำคัญของโบราณสถาน เพื่อการอนุรักษ์เมืองประวัติศาสตร์เชียงใหม่ ได้สรุปโบราณสถานที่มีความสำคัญ 10 ลำดับแรก คือ วัดเชียงใหม่ คูเมืองและกำแพงเมือง วัดเจดีย์หลวง วัดพระสิงห์รวมหาวิหาร วัดเจ็ดยอด วัดพระธาตุดอยสุเทพราชวรวิหาร วัดสวนดอก เจดีย์วัดป่าแดง-หลวง (ร้าง) วัดป่าแดง และ เวียงเจ็ดลิน ซึ่งรายละเอียดความสำคัญและประวัติโดยสังเขปของโบราณสถานสรุปได้ดังนี้

1) วัดพระสิงห์ (ต.พระสิงห์)

วัดพระสิงห์ เป็นโบราณสถานที่มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์อย่างยิ่งตามหลักฐานทางประวัติศาสตร์เริ่มปรากฏในราชวงศ์มังราย ตรงกับช่วงปี พ.ศ. 1888-1898 โดยสมัยแรกสร้างมีชื่อเรียกว่า วัดลีเชียงพระ เนื่องจากตั้งอยู่ใกล้ตลาดบริเวณใจกลางเมืองจึงได้รับการทำนุบำรุงมาตลอดในทุกยุคทุกสมัยและยังคงความสำคัญมาจนถึงปัจจุบัน นับได้ว่าเป็นโบราณสถานที่มีความสำคัญทั้งในด้านศิลปกรรมและสถาปัตยกรรมล้านนามากที่สุดแห่งหนึ่ง ส่วนโบราณสถานที่ได้รับการขึ้นทะเบียน ได้แก่ วิหารลายคำ วิหารหลวง พระอุโบสถ หอไตร พระพุทธรูปโยธาสน์ และเจดีย์ (รูปที่ 1)

2) วัดเจดีย์หลวง (ต.พระสิงห์)

วัดเจดีย์หลวง ตั้งอยู่บริเวณกลางเมืองเชียงใหม่เป็นโบราณสถานที่มีความสำคัญมาก

เนื่องจากเป็นที่ตั้งของเสาหลักเมือง วัดนี้เริ่มสร้างในปี พ.ศ. 1954 โดยพระเจ้าแสนเมืองมาเรื่อยมา จนถึงปีพ.ศ. 2088 ได้เกิดแผ่นดินไหวขึ้นเป็นผลให้ยอดเจดีย์หักพังลงมาดังเช่นที่ปรากฏในปัจจุบัน สำหรับโบราณสถานของวัดเจดีย์หลวงที่ได้รับการขึ้นทะเบียน ได้แก่ เจดีย์ใหญ่ 1 องค์ พระพุทธไสยาสน์ เจดีย์ราย 2 องค์ วิหาร 1 หลัง และเสาหลักเมือง (รูปที่ 1)

3) วัดเชียงมั่น (ต.ศรีภูมิ)

วัดเชียงมั่น เป็นโบราณสถานที่มีความสำคัญควบคู่กับการเริ่มสร้างเมืองเชียงใหม่ โดยสร้างขึ้นในปี พ.ศ. 1839 จนมาถึงปัจจุบันยังคงเป็นโบราณสถานที่มีสภาพสมบูรณ์ทั้งหลักฐานทางประวัติศาสตร์และสภาพแวดล้อมโดยรอบ และโบราณสถานของวัดเชียงมั่นที่ได้รับการขึ้นทะเบียน ได้แก่ เจดีย์ วิหาร พระอุโบสถ และหอไตร (รูปที่ 1)

4) กำแพงและคูเมือง (ต.พระสิงห์ และ ต.ศรีภูมิ)

กำแพงเมืองและคูเมืองชั้นในคือ ส่วนที่เป็นกำแพงเมืองและคูเมืองรูปทรงสี่เหลี่ยมเกือบจัตุรัสหรือเขตเมืองชั้นในซึ่งเป็นองค์ประกอบทางกายภาพที่สำคัญของเมืองเชียงใหม่และได้รับการขึ้นทะเบียนแล้ว ประกอบด้วย กำแพงเมือง แจ่ง ประตูเมืองและคูเมืองทั้ง 4 ด้าน (รูปที่ 1)

5) วัดสวนดอก (ต.สุเทพ)

วัดสวนดอกหรือวัดบุปผาราม เดิมบริเวณนี้เป็นสวนดอกไม้ของพระเจ้ากือนาต่อมาได้อุทิศให้เพื่อสร้างเป็นวัด โดยตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกของกำแพงเมืองจึงมีประวัติความสัมพันธ์กับประตูสวนดอกดังที่กล่าวมาแล้ว ในด้านความสำคัญเป็นศูนย์กลางของพุทธศาสนาลัทธิลังกาวงศ์ แสดงให้เห็นความเจริญรุ่งเรืองในอดีตซึ่งมีหลักฐานทางศิลปกรรมปรากฏเป็นโบราณสถานที่ได้รับการขึ้นทะเบียนได้แก่ วิหารหลวง เจดีย์ประธาน และเจดีย์ที่เป็นสถูปหรือกู๋ (รูปที่ 1)

6) วัดพระธาตุดอยสุเทพราชวรวิหาร (ต.สุเทพ)

วัดพระธาตุดอยสุเทพ ตั้งอยู่บนดอยสุเทพ สร้างขึ้นในสมัยพระเจ้ากือนา ปีพ.ศ. 1926 โดยได้รับการบูรณะและถนอมสร้างเพิ่มเติมในหลายสมัยจนกระทั่งในปี พ.ศ. 2478 สามารถสร้างถนนจากเชิงดอยขึ้นไปถึงองค์พระธาตุได้เสร็จสมบูรณ์อย่างที่ปรากฏในปัจจุบันเกิดจากแรงศรัทธาของชาวเชียงใหม่โดยการนำของพระครูบาศรีวิชัย ส่งผลให้วัดพระธาตุดอยสุเทพเป็นโบราณสถานที่มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์ และมีคุณค่าทางจิตใจของชาวเชียงใหม่อย่างต่อเนื่องตลอดมา เป็นเวลายาวนานจนกล่าวได้ว่าเป็นวัดสำคัญที่คู่บ้านคูเมืองเชียงใหม่ ส่วนโบราณสถานที่สำคัญซึ่งประกอบด้วย องค์พระธาตุดอยสุเทพ และโบราณโดยรอบระเบียงคต (รูปที่ 1)

7) เจดีย์วัดป่าแดงหลวง (ร้าง) (ต.สุเทพ)

เจดีย์วัดป่าแดงหลวงเป็นโบราณสถานร้างเพียงองค์เดียวที่มีความสำคัญเป็นอันดับแรก

ของเมืองเชียงใหม่ เป็นหลักฐานที่แสดงให้เห็นถึงการรับอิทธิพลจากสุโขทัย จากลักษณะทางศิลปกรรมของเจดีย์ถือได้ว่ามีความเก่าแก่ที่สุดของเชียงใหม่ โดยมีอายุของสมัยการก่อสร้างประมาณปลายพุทธศตวรรษที่ 20 (รูปที่ 1)

8) วัดป่าแดง (ต.สุเทพ)

วัดป่าแดง เป็นโบราณสถานตั้งอยู่บนเนินเขาบริเวณทางด้านทิศตะวันตกของเจดีย์ป่าแดงหลวง ตำบลสุเทพ สำหรับโบราณสถานที่สำคัญประกอบด้วย โบสถ์ วิหารและเจดีย์ (รูปที่ 1)

9) เวียงเจ็ดลิน (ต.สุเทพ)

เวียงเจ็ดลินเป็นชุมชนโบราณที่ตั้งอยู่บริเวณเชิงดอยสุเทพมีความสำคัญในลักษณะของพัฒนาการการตั้งถิ่นฐานมาก่อนการสร้างเมืองเชียงใหม่ แต่เดิมลักษณะเวียงเป็นรูปทรงกลมล้อมรอบด้วยกำแพงดิน 2 ชั้น ปัจจุบันสภาพเวียงเจ็ดลินที่เหลือให้เห็นมีเพียงร่องรอยโบราณสถานที่เป็นแนวกำแพงดินโค้งอยู่บริเวณด้านตะวันตกของมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ใกล้กับสวนรุกขชาติ และบางส่วนในสถาบันเทคโนโลยีราชมงคล วิทยาเขตเชียงใหม่ (รูปที่ 1)

10) วัดเจ็ดยอด (ต.ช้างเผือก)

วัดเจ็ดยอด เดิมชื่อวัดโพธาราม เป็นวัดที่พระเจ้าติโลกราช(พ.ศ.1998) ทรงโปรดให้มีนั้ด้ามพรวดก่อสร้างวิหารและเจดีย์เจ็ดยอดขึ้นเพื่อเป็นที่จำพรรษาของพระศิริมังคลาจารย์ ต่อมาในปี พ.ศ. 2020 ได้มีการสังคายนาพระไตรปิฎกขึ้นและเป็นที่ถวายพระเพลิงและบรรจุพระอัฐิของพระเจ้าติโลกราชที่วัดแห่งนี้ส่วนกลุ่มโบราณสถานสำคัญภายในวัดเจ็ดยอดที่ได้รับการขึ้นทะเบียน ได้แก่ ชุ่มประตู่ โบสถ์ เมรุเผาศพพระเจ้าติโลกราช เจดีย์บรรจุอัฐิ อนิมิสเจดีย์ วิหารเจ็ดยอด และฐานเจดีย์จำนวน 3 แห่ง (รูปที่ 1)

นอกจากโบราณสถานที่กล่าวมาข้างต้นแล้ว ยังมีกลุ่มอาคารจำนวนมากเหลืออยู่มีอายุการก่อสร้างประมาณ 50 - 100 ปี ซึ่งเป็นสถาปัตยกรรมสำคัญที่แสดงถึงพัฒนาการช่วงหนึ่งของเมืองเชียงใหม่มีอีกหลายแห่ง ที่ยังไม่ได้รับการพิจารณาความสำคัญในการขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถาน สำหรับอาคารที่มีคุณค่าและมีสภาพเป็นโบราณสถานที่สมควรได้รับการอนุรักษ์มีดังนี้

1) อาคารประเภทสาธารณะ มีจำนวน 3 แห่ง ได้แก่ อาคารศาลากลางจังหวัดเชียงใหม่ (หลังเก่า) อาคารศาลหลังเก่า และอาคารที่ทำการไปรษณีย์แม่ปิง

2) อาคารประเภทคุ้มเจ้าต่างๆ มีจำนวน 8 แห่ง ได้แก่ คุ้มเจ้าราชสัมพันธ์วงศ์(สิงห์แก้ว) คุ้มเจ้าราชวงศ์(เสากแก้ว) คุ้มเจ้าบุรีรัตน์เจ้าแก้วมุงเมือง) คุ้มเจ้าราชบุตร คุ้มเจ้าราชวงศ์เจ้าฟ้าเชียงตุง) คุ้มเจ้าบุรีรัตน์มหาอินทร์) คุ้มเจ้าราชวงศ์(เจ้าบุษบา ณ เชียงใหม่) และคุ้มเจ้าบุรีรัตน์ (หน่อเมือง)

3) อาคารประเภทที่พักอาศัย ในเมืองเชียงใหม่มีอาคารที่พักอาศัยหลายรูปแบบ โดยเฉพาะประเภทเรือนพื้นถิ่นที่สะท้อนถึงศิลปวัฒนธรรมด้านสถาปัตยกรรมได้เป็นอย่างดีคือ “ เรือนกาแล ” ซึ่งจากการสำรวจของศาสตราจารย์นายแพทย์ เฉลียว ปิยะชน ในปี พ.ศ. 2529 ปรากฏมีเรือนกาแลที่มีรูปทรงที่เป็นแบบแผนดั้งเดิมเหลืออยู่ในเขตเทศบาล จำนวน 8 หลังปัจจุบันมีเรือนกาแลที่มีแบบแผนดั้งเดิมเหลืออยู่เพียง 5 หลังเท่านั้น ดังนั้น บางส่วนของอาคารที่มีคุณค่าที่ได้ยกตัวอย่างมาในเบื้องต้น ควรได้รับการอนุรักษ์เป็นโบราณสถานของท้องถิ่นต่อไป

3.6 สรุปรูปแบบของโบราณสถานภายใต้สภาพการพัฒนาเมืองในปัจจุบัน

จากการศึกษาพัฒนาการของเมืองเชียงใหม่ พบหลักฐานยืนยันอย่างชัดเจนว่า วันที่ 12 เมษายน พ.ศ. 1839 มีการสถาปนา “นพบุรีศรีนครพิงค์เชียงใหม่” ขึ้นโดยพญามังราย ซึ่งเป็นกษัตริย์ผู้สร้างเมืองเชียงใหม่ให้เป็นศูนย์กลางของอาณาจักรล้านนาระหว่างปีตั้งแต่บัดนั้นมา โดยเริ่มจากการสร้างบ้านแปงเมืองขึ้น จนมีความรุ่งเรือง ลงสู่ความตกต่ำ และกลับมาฟื้นฟูสภาพเมืองให้มีความเจริญรุ่งเรืองอีกครั้งในสมัยพระเจ้ากาวิละก็ตาม จะเห็นว่าในบางช่วงเวลาของประวัติศาสตร์อันยาวนานจะปรากฏเหตุการณ์สำคัญต่างๆ แต่เมืองเชียงใหม่ยังคงบทบาทของการเป็นเมืองศูนย์กลางที่สำคัญของอาณาจักรล้านนามาโดยตลอด ซึ่งเหตุผลสำคัญที่ทำให้เมืองสามารถดำรงอยู่ได้ เพราะเมืองเชียงใหม่สามารถตอบรับกับความเปลี่ยนแปลงทั้งในด้านการเมือง การปกครอง เศรษฐกิจและสังคมได้อย่างสอดคล้องกลมกลืน จนเกิดเป็นรูปแบบที่เหมาะสม ทำให้เมืองสืบทอดต่อเนื่องมาจนถึงทุกวันนี้ ซึ่งการเป็นของเมืองที่ยังมีการใช้สอยอยู่ หรือเรียกอีกนัยว่า “เมืองเก่าที่มีชีวิต” (Living Ancient City) นับเป็นคุณลักษณะสำคัญของเมืองเชียงใหม่ ที่แตกต่างกับเมืองประวัติศาสตร์อื่นๆ ในประเทศไทย

ตลอดระยะเวลายาวนานกว่า 700 ปี ของพัฒนาการและการเปลี่ยนแปลงลักษณะทางกายภาพของเมืองเชียงใหม่ โดยเฉพาะผังเมืองและโครงสร้างทางกายภาพของเมืองที่สร้างมาตั้งแต่สมัยพญามังรายได้พัฒนาขึ้นอย่างสมบูรณ์ ในช่วงเวลาที่เรียกกันว่า “ยุคทองแห่งล้านนา” หรือในสมัยของพญาแก้วหรือพระเมืองแก้วแทบทั้งสิ้น ซึ่งร่องรอยที่เป็นหลักฐานแสดงให้เห็นชัดเจนว่าเมืองเชียงใหม่เข้าสู่ยุคของการเป็นสังคมเมืองอย่างแท้จริงก็คือ การสร้าง “ศาสนสถาน” อย่างวัดสำคัญๆ เช่น วัดสวนดอก วัดป่าแดงหลวง วัดเจดีย์หลวง วัดเจ็ดยอด ฯลฯ ล้วนเกิดขึ้นในยุคนี้ และสถานที่สำคัญเหล่านี้ ยังเห็นประจักษ์ได้ในปัจจุบัน จึงเป็นการแสดงให้เห็นว่าบทบาทที่สำคัญอีกอย่างหนึ่งของเมืองเชียงใหม่ก็คือ “นครทางพุทธศาสนาหลักทางวงศัที่รุ่งเรืองที่สุดในบรรดารัฐภายใน

ของประเทศไทย¹⁹ จากบทบาทของเมืองเชียงใหม่ดังกล่าว ชี้ให้เห็นว่า หลักฐานทางกายภาพที่บ่งบอกถึงนัยยะทางด้านพัฒนาการและความเปลี่ยนแปลงทางกายภาพของเมืองได้เป็นอย่างดี ก็คือ “โบราณสถาน” ซึ่งแหล่งศิลปกรรมที่มีความสำคัญตั้งแต่เริ่มสร้างเมือง มีปรากฏให้เห็นอยู่ทั่วเมืองเชียงใหม่ในปัจจุบัน นอกจากนี้จะมีความสัมพันธ์กับรูปแบบการตั้งถิ่นฐานของกลุ่มชุมชนโบราณที่สำคัญในเมือง ยังถือว่าเป็นองค์ประกอบของเมืองประวัติศาสตร์เชียงใหม่ แต่ในท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงสภาพทางกายภาพของเมืองเชียงใหม่ อันเนื่องมาจากการพัฒนาเมืองเกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วในช่วงครึ่งศตวรรษที่ผ่านมา ได้มีการสร้างอาคารและสิ่งสาธารณูปการสมัยใหม่ขึ้น โดยไม่มีการวางแผนพัฒนาหรือการใช้พื้นที่ของเมืองอย่างรัดกุม แม้จะมีการประกาศใช้พระราชบัญญัติผังเมืองควบคุมการใช้ที่ดิน โดยประกาศเป็นกฎกระทรวงควบคุมการใช้ผังเมืองรวมเมืองเชียงใหม่แล้วก็ตาม แต่ก็มีมีการก่อสร้างอาคารหลายประเภทที่ไม่เหมาะสม ในหลายๆบริเวณของเมือง การขาดการวางผังเมืองและปล่อยให้มีการใช้ที่ดินผิดประเภท ทำให้สูญเสียพื้นที่ที่มีคุณค่าทางประวัติศาสตร์และธรรมชาติของเมืองไป และผลจากการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวมีส่วนสำคัญทำให้เมืองเชียงใหม่เกิดปัญหาหลายด้าน ซึ่งปัญหาในด้านกายภาพที่สำคัญที่มีผลกระทบต่อโบราณสถานของเมืองอย่างมากก็คือ การพัฒนาของเมือง

ดังนั้น ประเด็นคำถามที่เกิดขึ้นในการวิจัยต่อไปก็คือ การศึกษาความสัมพันธ์ระหว่าง “โบราณสถาน” กับ “การพัฒนา” ของเมือง ซึ่งจะนำไปสู่การอธิบายสภาพการเปลี่ยนแปลงทางด้านกายภาพของเมืองและผลกระทบที่เกิดขึ้นในกระบวนการพัฒนา อย่างไรก็ตาม จากการศึกษาพัฒนาการของเมืองเชียงใหม่ในบทที่ 3 ที่ผ่านมา ชี้ให้เห็นอย่างชัดเจนว่า การมีโบราณสถานที่มีคุณค่าจำนวนมากในเมืองนั้น ย่อมบ่งบอกถึงการเป็นเมืองประวัติศาสตร์ที่อารยธรรมมาอย่างยาวนาน ฉะนั้น การอนุรักษ์โบราณสถานเมืองเชียงใหม่จึงควรค่าอย่างยิ่ง ในฐานะเป็นมรดกทางวัฒนธรรมของชาติไทย เพื่อให้การดำรงอยู่ได้ของโบราณสถานเมืองเชียงใหม่ ภายใต้สภาพการพัฒนาทางด้านกายภาพของเมืองที่มีการเติบโต และขยายตัวอย่างรวดเร็วและรุนแรงในปัจจุบัน จึงจำเป็นต้องมีการศึกษาสภาพการพัฒนาทางด้านกายภาพของเมืองเชียงใหม่ ทั้งในด้านการเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดิน และการคมนาคมขนส่งของเมืองที่ผ่านมาในอดีต ปัจจุบัน และ อนาคต เนื่องจากการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการใช้ที่ดินและโครงข่ายคมนาคม มักเป็นสาเหตุสำคัญที่มีผลต่อการพัฒนาของเมือง นอกจากทำให้โครงสร้างทางกายภาพของเมืองประวัติศาสตร์เปลี่ยนไป และโบราณสถานซึ่งเป็นองค์ประกอบที่สำคัญนั้น ก็ได้รับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงนี้ด้วย รายละเอียดจะได้มีการศึกษาและวิเคราะห์ในบทที่ 4 และ 5 ต่อไป

¹⁹ ศรีศักดิ์ วิลลิโกดม ประวัติศาสตร์โบราณคดีของล้านนาประเทศ (กรุงเทพฯ: บริษัท พิกเนต พรินติ้ง เซ็นเตอร์ จำกัด 2545), หน้า 282.